

Amasya Üniversitesi

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ISSN 2147-7256

Sayı **4**
Haziran 2015

AMASYA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

AMASYA UNIVERSITY

REVIEW OF THE FACULTY OF DIVINITY

ISSN: 2147-7256

Sayı/Issue: 4

Amasya 2015

AMASYA ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
ISSN: 2147-7256
2015 Sayı: 4

Sahibi / Owner
Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR
Dekan / Dean

Editör / Editor
Yrd. Doç. Dr. Ayşegül GÜN

Editör Yrd. / Editorial Assistants
Yrd. Doç. Dr. Nuran ÇETİN
Arş. Gör. Ümit TORU

AMASYA UNIVERSITY
REVIEW OF THE FACULTY OF DIVINITY
ISSN: 2147-7256
2015 Number: 4

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Halil APAYDIN
Yrd. Doç. Dr. Ali Rıza AYAR
Yrd. Doç. Dr. Recep Orhan ÖZEL
Yrd. Doç. Dr. Ayşegül GÜN
Yrd. Doç. Dr. Nuran ÇETİN
Yrd. Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Selim ÖZCAN
Yrd. Doç. Dr. Turan AÇIK
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KÖMÜRCÜ

Baskı Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date
Amasya Üniversitesi Matbaası, 2015

Yayın Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Ali Akpınar (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi), Prof. Dr. Emin Aşıkkutlu (Karadeniz Teknik Üniversitesi), Prof. Dr. Nevzat Aşık (9 Eylül Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Osman Ateş (Çukurova Üniversitesi), Prof. Dr. Talip Türcan (Süleyman Demirel Üniversitesi), Prof. Dr. Davut Yaylalı (Atatürk Üniversitesi), Prof. Dr. Hüseyin Aydın (Osman Gazi Üniversitesi), Prof. Dr. Çağfer Karadaş (Uludağ Üniversitesi), Prof. Dr. Halil İbrahim Bulut (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Metin Bozkuş (Cumhuriyet Üniversitesi), Prof. Dr. Kadir Özköse (Cumhuriyet Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet Ögke (Akdeniz Üniversitesi), Prof. Dr. Mehmet Yalar (Uludağ Üniversitesi), Prof. Dr. Musa Yıldız (Gazi Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet Kamil Cihan (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet Mahir Alper (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet Kayacık (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. İbrahim Çapak (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Abdurrahman Kurt (Uludağ Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Akdoğan (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Köse (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Abdülkerim Bahadır (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi), Prof. Dr. Recep Kaymakcan (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Osman Eğri (Hitit Üniversitesi), Prof. Dr. Mehmet Katar (Ankara Üniversitesi), Prof. Dr. Fuat Aydın (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Ramazan Ertürk (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Mehmet Sait Reçber (Ankara Üniversitesi), Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi), Prof. Dr. Hasan Ayık (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Prof. Dr. Eyüp Baş (Kırıkkale Üniversitesi), Prof. Dr. Abdurrahman Acar (Dicle Üniversitesi), Prof. Dr. Yılmaz Can (19 Mayıs Üniversitesi), Prof. Dr. Abdulhamit Tüfekçioğlu (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Bilal Kemikli (Dumlupınar Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Yılmaz (Pamukkale Üniversitesi), Prof. Dr. A. Hakkı Turabi (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Yaşar Sarıkaya (Justus-Liebig-Universität Giessen)

Sayı Hakemleri/Referees of this Issue

Prof. Dr. Halil İbrahim Şimşek (Hitit Üniversitesi), Prof. Dr. Osman Güner (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Prof. Dr. Hüseyin Yılmaz (Cumhuriyet Üniversitesi), Prof. Dr. Şuayip Özdemir (Amasya Üniversitesi), Doç. Dr. Nimetullah Akın (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi), Doç. Dr. Ali Bolat (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Doç. Dr. Adem Korukcu (Hitit Üniversitesi), Doç. Dr. Elmira Khuribaeva (Süleyman Demirel Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ayşegül Gün (Amasya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Baktygul Kulamshaeva (Nevşehir Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih Soysal (Amasya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Recep Orhan Özel (Amasya Üniversitesi)

Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ISSN: 2147-7256

Sayı / Issue: 4

Amasya 2015

Bu dergi, uluslar arası ve ulusal , Bilimsel Yayın İndeksi

, , ve veri

indeksleri tarafından taranmaktadır.

Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yılda iki kez yayımlanan hakemli bilimsel süreli bir yayın organıdır. Dergide yayınlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazılar, yayıncı kuruluşun izni olmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayınlanamaz.

Yazışma Adresi / Corresponding Address

Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dergi) AMASYA

Tel: 0358 2600064 Fax: 0362 2180161

e-mail: ilahiyatdergi@amasya.edu.tr

İÇİNDEKİLER

Yrd. Doç. Dr. Nuran ÇETİN

Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonksiyonları 5-36
Murad-ı Buhari Dervish Lodge and It's Functions

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖNDER

Kur'an ve Sünnette İnsan Onuruna Eğitim Açısından Yaklaşım 37-56
Qur'an and Sunnah Approach of Education for Human Dignity

Tuncay KARATEKE

Bir Kur'an Öğretmeni: Hafız Abdullah Nazırlı
(Hayatı, Eserleri ve Kur'an Öğretim Yöntemi) 57-80

A Qur'an Teacher: Hafiz Abdullah Nazirli (Life, Works and Quran Teaching Method)

Çeviri

Ignaz GOLDZİHER

Çev. Yrd. Doç. Dr. Hüseyin AKGÜN

Müslümanlarda Rivâyet Literatürüne Dair Yeni Materyaller 81-119
Neue Materialien zur Litteratur des Ueberlieferungswesens bei den Muhammedanern

Esenkul TÖRÖKAN UULU

Çev. Yrd. Doç. Dr. Bilal YILDIZ

Burana Müzesi ve Balasagın 121-145
Burana Muzeyi Cana Balasagin

Muhyiddin Muhammed b. Süleyman b. Said

Çev. Ahmet PİRİNÇ

"Kitâbü'n-Nüzheti fî Ravdati'r-Rûh ve'n-Nefs ve Kitâbü'r - Ravh fî İlmi'r-Rûh" Adlı İki Risalenin Türkçe Çevirisi 147-171

كتاب النزهة فى روضة الروح والنفس كتاب الروح فى علم الروح

MURÂD-I BUHÂRÎ TEKKESİ VE FONKSİYONLARI

Nuran ÇETİN*

Öz

Osmanlı medeniyet tasavvurunda mânevî dinamizmi güçlü kılan unsurlar genelde mescid, türbe, mektep, medrese ve tekke gibi yapılar olmuştur. Osmanlı yönetimi inşâ edilen bu dînî, sosyal, kültürel kuruluşlar vasıtasıyla halkla daha yakın iletişim kurabilmiş ve toplumları kendisine daha kısa sürede bağlayabilmiştir. Bu anlamda Osmanlı toplum hayatında ihtiyaç duyulan kurumlardan olan tekkeler, devlet ve halkın desteği ile şehirlerden köylere kadar hemen her bölgede hızla yayılmıştır. Bunlardan biri de Nakşbendîliğin Müceddidiyye şubesinin önemli merkezlerinden olan Şeyh Murâd-ı Buhârî Tekkesi'dir. Tarihten devralınan kültürel mirası doğru biçimde tespit etmek, değerlendirmek ve bunu gelecek nesillere aktarmak millî varlığın devamının temini açısından oldukça büyük önem arz etmektedir. Bu amaca yönelik olarak hazırladığımız Şeyh Murâd-ı Buhârî Tekkesi ile ilgili çalışmamız bir giriş üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tekkenin kuruluşu, yeri, bânisi ve âyin günü hakkında tanıtıcı bilgilere yer verilmiştir. İlk bölümde söz konusu tekkenin şeyhleri özellikle, Nakşbendîliğin Müceddidiyye kolunu İstanbul'a taşıyan Şeyh Muhammed Murâd-ı Buhârî ile son devrin tanınmış mutasavvıflarından olan Abdülkâdir Belhî daha detaylı olarak ele alınmıştır. İkinci bölümde, tekkenin hazîresinde medfûn bulunanların isimleri sıralanmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise Murâd-ı Buhârî Tekkesi'nde icrâ edilen faaliyetlere ve fizikî konuma yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nakşbendiyye, Murâd-ı Buhârî Tekkesi, tarîkat, sûfi, şeyh.

Murâd-ı Buhari Dervish Lodge and It's Functions

Abstract

In the civilization concept during the Ottoman era, the elements that empowered our spiritual dynamism were mainly masjids, schools, madrasahs and Islamic lodges. The Ottoman Administration was able to establish a successful and close communication with its people by using these religious, social and cultural institutions, and connected the societies to itself in a very short time. In this context, the Islamic lodges that were needed in the Ottoman

* Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, nuran.cetin@amasya.edu.tr.

social life became widespread in cities and in rural areas with the support of the state and people. One of these lodges is the Sheikh Murâd-ı Buhari Lodge, which is among the important centers of the Müceddidiyye Branch of the Naqshbandi tariqa, which is an Islamic religious cult. Determining the cultural heritage that were received from the history in the most accurate way and transferring it to the next generation is extremely important in ensuring that our national existence continues further. Our study, which is prepared by us for this purpose, consists of an Introduction and three developmental parts. In the Introduction part, the establishment of the lodge, its place, its founder and the day of the religious rituals are given. In the first part, the sheiks of the abovementioned lodge, especially Sheikh Murâd-ı Buhari who carried the Müceddidiyye Branch of the Naqshbandi tariqa to İstanbul, and Abdülkadir Belhi who was one of the well-known sufis of the last decades are introduced in detail. In the second section, the names of the deceased people buried in the burial area of the lodge are given. In the last part of the study, the religious activities of the Şeyh Murâd-ı Buhari Lodge and the physical location of it are given.

Key Words: Naqshbandi, Murâd-ı Buhari Lodge, tariqa, sufi, sheikh.

Giriş

İslâm kültür ve medeniyetinin önemli yaygın eğitim kurumlarından olan tekkeler; dergâh, hânkâh, âsîâne ve ribat gibi muhtelif isimler altında Müslüman toplum hayatının vazgeçilmez unsurlarından biri olarak tasavvuf tarihindeki yerini almıştır. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve yükselmesinde aktif rol üstlenen tekkeler, yüzyıllar boyunca toplumsal hayatın bir parçası olarak belirleyici bir unsur olmuştur. Tekkeler ilim ve irfân faaliyetleri ile birlikte muhabbet, fedakârlık, paylaşma, kardeşlik gibi mânevî duyguların tesisi ve gelişmesi anlamında da buldukları çevreyi etkilemiştir. Tekkeler icrâ ettiği hizmet sahaları ile sadece İslâmî eğitim alınan mekânlar olarak değil; aynı zamanda devrin mektebi, hastanesi, güzel sanatlar akademisi, spor okulu, edebiyat ve kültür merkezi olarak pek çok hayâtî işlevi bir arada yürüten en dinamik kuruluşlar olarak varlık göstermiştir. Osmanlı toplumsal hayatını yakından tanımak ve anlayabilmek için o dönemin dinî, sosyal ve kültürel unsurlarını şekillendiren bu kurumların iyi tetkik edilmesi gerekir.

Osmanlı döneminin tasavvuf tarihi açısından önem arz eden kurumlarından biri de 18. yüzyılın başında kurulan Murâd-ı Buhârî

Tekkesi'dir. Söz konusu tekke; "Seyyid Belhi Dergâhı", "Şeyh Murâd Efendi Tekkesi" ve "Şeyh Muhammed Murâd-ı Buhârî Tekkesi" gibi isimlerle anılmakta olup Nişancı Mustafa Paşa Mahallesi'nde,¹ Davud Ağa Caddesi üzerinde 153 ada ve 1 parselden müteşekkil bir alanda yer almaktadır.²

Tekke, 17. asrın ortalarında Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahyâ Efendi (ö.1089/1678)'nin damadı Anadolu kazaskeri Kağırılı (Çankırılı) Mustafa Efendi (ö.1090/1679) tarafından dârülhadîs (hadis öğrenimi için kurulan medrese) olarak inşâ edilmiştir. Aynı müessese daha sonra 1128/1715 yılında bâni Mustafa Efendi'nin oğlu Şeyhülislâm Dâmâdzâde Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi (ö.1155/1742) tarafından Muhammed Murâd Buhârî (ö.1132/1720) adına tekkeye dönüştürülmüş ve Nakşbendiyye tarîkatı müntesiplerine tahsis edilmiştir.³ Medrese olarak kullanılan yapının tekkeye dönüştürülmesi ile bu alana türbe, mescid-tevhidhâne, harem-selâmlık ve derviş hücreleri gibi bazı bölümler ilave edilmiştir.⁴ Murâd Buhârî vefat ettiğinde tekkenin mescid-tevhidhâne olarak kullanılan bölümüne defnedilmiştir. Sonraki yıllarda tekkenin diğer şeyh ve muhiblerinin de defni ile tekkenin avlusunda genişçe bir hazîre oluşturulmuştur.

¹ Nişancı Mustafa Paşa Mahallesi, Fâtih devrinde kurulmuş olması hasebiyle İstanbul'un en eski yerleşim yeri olan mahallelerinden biridir. Mehmet Halit Bayrı, *İstanbul Folkloru*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s. 27.

² Esin D. İşli, *İstanbul Tekkeleri Mimârîsi Eklentileri ve Restorasyonu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1998, s. 127.

³ Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî*, c. I, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1281/1864, s. 292; Tahsin Öz, *İstanbul Câmileri*, c. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 142; Muharrem Hilmi Şenalp, "Eyüp Sultan'da Şeyh Murâd Külliyesi", *Lâle Dergisi*, yıl: 1, sayı: 1, İstanbul, Temmuz 1982, s. 23; M. Baha Tanman, "Murâd Buhârî Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul, 1994, s. 514-516; Tanman, *İstanbul Tekkeleri'nin Mimârî ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri*, c. III, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990, s. 833; Ensari Kara, *İstanbul Metropoliter Alan Gelişme Sürecinde Bir Dînî Kültürel Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1994, s. 98-102, 143; Halil İbrahim Şimşek, "Anadolu Müceddidilerine İlişkin Bazı Tarihi Bilgilerin Kullanılışı Üzerine Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. I, sayı: 2, 2002/2, s. 216.

⁴ Şenalp, "Eyüp Sultan'da Şeyh Murâd Külliyesi", s. 23; Tanman, "Murâd Buhârî Tekkesi", *DBİA*, c. V, s. 514.

Tekkenin ilk bânisi Kangırlı (Çankırlı) Dâmâd Mustafa Efendi (ö.1090/1679) İstanbul ve Anadolu kadısı olarak görev üstlenmiştir. 1083/1672 yılında azledilmiş fakat sonrasında Rumeli pâyesi kendisine verilmiştir. 1090/1679 yılında vefat eden Dâmâd Mustafa Efendi tekkenin hazîresine defnedilmiştir.⁵ “Râsih” mahlasını kullanan Mustafa Efendi’nin vefatına “Mustafa Râsih” ifadesi not düşürülmüştür.⁶

Mezkûr yapıyı tekkeye dönüştüren Mustafa Efendi’nin (ö.1090/1679) oğlu Dâmâdzâde Ebü’l-Hayr Ahmed Efendi (ö.1154/1741) 1144/1732 yılında şeyhülislâm olarak atanmış ve yaklaşık yirmi ay bu makamdaki görevini icrâ etmiştir. “Hayfa vahâ fâte’l-müftî” ifadesinin tarih düşürüldüğü 1154/1741 yılında vefat eden Dâmâdzâde Ebü’l-Hayr Ahmed Efendi tekkeye ait hazîrede babasının yanına defnedilmiştir.⁷

Nakşbendîliğe bağlı olarak faaliyet gösteren tekkenin âyin günü, bazı kaynaklarda cuma,⁸ bazılarında ise pazar⁹ olarak belirtilmiştir. 1275/1858 tarihli arşiv belgesinde söz konusu tekkede Nakşibendî zikri icrâ edildiği, her pazartesi ve cuma günleri dervişlere ve fukaradan olan kimselere ta’âmiyye (kumanya) dağıtıldığı ifade edilmiştir. İlgili arşiv belgesinde yer alan ifadeler şunlardır:

“Atûfetlü Efendim Hazretleri Meclis-i Vâlâ’da kaleme alınub manzûr-ı âlî buyurulmak için arz ve takdîm kılınan bir kıt’a mazbata meâlinden müstebân olduğu vechile Eyyûb civârında Şeyh Murâd Efendi Zâviyesi dâimâ mekşûf olub derûnunda ayîn-i şerîf-i Nakşbendî icrâ olunmakda bulunmuş olmasıyla be her isneyn ve cum’a günleri fukarâ ve dervîşâna it’âm olunmak üzere muhassas olan zehâyir ve sâirenin şart-ı vâkıf vechile aynen verilmesi için tesviye-i muktezâsının Evkâf-ı Hümâyûn nezâret-i celîlesine havâlesi hakkında her ne vecihle

⁵ Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Sultan Târîhi*, c. I, İstanbul, 2009, s. 135.

⁶ Ayvansarâyî, *Hadîkatü’l Cevâmî*, c. I, s. 292.

⁷ Ayvansarâyî, *Hadîkatü’l Cevâmî*, c. I, s. 292; Haskan, *Eyüp Sultan Târîhi*, c. I, s. 134.

⁸ Mehmed Zâkir Şükrî Efendi, *Die Istanbuler Derwisch-Konvente Und Ihre Scheiche (Mecmûa-i Tekâyâ)*, nşr. M. Serhan Tayşî-Klaus Kreiser, Berlin, 1980, s. 56; Bandırmalızâde Ahmed Münib Üsküdârî, *Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul, 1307/1889, s. 5; Reşad Ekrem Koçu, “Cuma Tekkeleri”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. VII, İstanbul, 1965, s. 3621; Koçu, “Dergâhlar”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. VIII, İstanbul, 1966, s. 4481.

⁹ Mustafa Özdamar, *Dersaadet Dergâhları*, Kırk Kandil Yay., İstanbul, 1994, s. 41; *Âsitâne-i Âliyye’de ve Bilâd-ı Selâse’de Kâin El’an Mevcûd ve Muhterik olmuş Tekkelerin İsim ve Şöhretleri ve Mukâbele-i Şerîfe Günleri Beyân Olunur*, İstanbul, Matbaa-i Darü’l-Hilâfetü’l-Aliyye, 1256 /1840, s. 6; Hacı İsmâil Beyzâde Osman Bey, *Mecmûa-i Cevâmî*, c. II, İstanbul, 1304, s. 6-7, nr. 15.

irâde-i seniyye-i hazret-i mülûkâne müte'allik ve şeref-i sûdur buyurulur ise ana göre hareket olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim." Fî [14 Şevval 1275]. "Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki, Enmüle-i pîrây-ı ihtirâm olan işbu tezkire-i sâmiye-i sadâret-penâhîleriyle mezkûr mazbata manzûr-ı âlî-i hazret-i mülûkâne buyurulmuş ve husûs-ı mezkûrun istîzân buyurulduğu vechile tesviye-i muktezâsının nezâret-i müşârün-ileyhâya havâlesi müte'allik ve şeref-i sudûr buyurulan emr ve irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî iktizâ-yı âlîsinden olarak mazbata-i merkûme yine savb-ı sâmi-i âsifânelerine i'ade kılınmış olmakla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir." Fî [15 Şevval 1275].¹⁰

Mescid-tevhidhâne, harem-selâmlık, türbe, derviş hücreleri gibi unsurların yer aldığı külliye tarzı tekkede o dönemde kalabalık bir grubun yaşadığı anlaşılmaktadır. Dâhiliye Nezâreti'nin 1301/1885-86 Târihli İstatistik Cetveli'ne göre 16 erkek ve 14 kadın olmak üzere tekkede 30 kişinin ikâmet ettiği belirlenmiştir.¹¹

I. Şeyh Murâd Buhârî Tekkesi'nin Şeyhler Silsilesi

Kuruluşundan kapatıldığı tarihe kadar Şeyh Murâd Buhârî Tekkesi'nde sayısal olarak on beş şeyhin postnişîn olduğu anlaşılmaktadır. Murâd Buhârî (ö.1132/1720) ve Seyyid Abdülkâdir Belhî (ö.1339/1923) dışında diğer meşâyıhla ilgili ulaşılabildiğimiz kaynaklarda yeterli malumât bulunmadığı için bu çalışmada diğer şeyhlerin hayatına kısaca değinilmiştir.

a. Muhammed Murâd Buhârî (ö. 1132/1720)

Nakşbendîliğin Müceddidî kolunu 17. Yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'a ilk getirenlerden biri olan Murâd Buhârî (ö.1132/1720)'nin¹² tam adı Muhammed Murâd b. Ali b. Dâvud b. Kemâlüddîn b. Sâlih b. Muhammed el-Buhârî el-Hüseynî en-Nakşbendî'dir.¹³ Tekkenin ilk şeyhi

¹⁰ BOA, İ.MVL, 417/18216.

¹¹ Cahit Telci, "İstanbul Tekkeleri Hakkında 1885 Târihli Bir İstatistik", 50. Yıl Türkçülük Armağanı, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s. 204.

¹² Zâkir Şükri, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 56; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 292-293; Haskan, *Eyüp Sultan Târihi*, c. I, s. 136; Özdamar, *Dersâadet Dergâhları*, s. 41.

¹³ Halil b. Ali b. Muhammed el-Murâdî, *Silkü'd-Dürer fî A'yani's-Sâni Aşr*, c. IV, Beyrut, 1206, s. 129.

Murâd Buhârî'nin babası Semerkand nakîbü'l-Eşrâfı¹⁴ Seyyid Ali'dir. Muhammed Murâd Buhârî 1050/1640 yılında Semerkand'da doğdu.¹⁵ Henüz üç yaşında iken felç geçirdiği için ayaklarından kötürüm oldu.¹⁶

Fizikî durumundan dolayı hayatı çile ve mücadele ile geçen Murâd Buhârî'nin bu yönü onu ilim irfân yolculuğundan alıkoymadı. İlk tahsilini memleketi Semerkand'da tamamladıktan sonra, fiziksel engelli olmasına rağmen, yirmi üç yaşında ilim tahsil etmek için Hindistan'a gitti.¹⁷ Burada bir taraftan zâhirî ilimleri tahsil ederken, diğer taraftan mânevî arayış içerisine girdi. Bir süre sonra Nakşbendiyye tarikatının Müceddidiyye kolunun kurucusu İmâm-ı Rabbânî Ahmed el-Fârûkî es-Sirhindî'nin (ö. 1034/1624) oğlu ve aynı zamanda halifesi olan Şeyh Hâce Muhammed Ma'sûm (ö. 1079/1668) ile tanıştı ve mânevî makamlarda ilerlemek için ona intisâb etti.¹⁸ Zâhirî ve bâtinî ilimlerde kendisini yetiştirip seyr ü sülûkünü tamamladıktan sonra mezkûr zâttan hilâfet aldı. Ardından hac vazifesini edâ etmek için şeyhinden izin alarak yola çıktı. Seyahati sırasında Buhârâ'ya giden Şeyh Murâd Buhârî, burada Belh ve Semarkand meşâyihî ile görüştüktan sonra Bağdat'a vardı. Ardından İsfahân, Mısır, Kudüs ve Şam'a uğradı. Zikredilen bölgelerde birçok ulemâ, mutasavvîf ile dostluk ve irtibât kurdu.¹⁹

¹⁴ Nakîbüleşrâf: Osmanlı döneminde Hz. Peygamber'in sülâlesinden olan seyyid ve şeriflerin hizmetiyle vazîfeli kişiler için kullanılan bir tabirdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1993, s. 647-648.

¹⁵ Halil el-Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, c. IV, s. 129; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr fî Şerh-i Esmâ-ı Eşrâr*, c. II, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, no: 2305-2309, s. 55; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 292; Şeyhî Mehmed Efendi, *Şekâik-i Nûmaniyye ve Zeyilleri "Vekâyiü'l-Füdalâ"*, nşr. Abdulkadir Özcan, c. III, İstanbul, 1989, s. 673; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, c. IV/1, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1308; s. 357; Şimşek, 18. *Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşbendî-Müceddidîlik Anadolu'daki Temsilcileri ve Tasavvufî Görüşleri*, Hitit Kitap Yayınevi, Çorum, 2014, s. 83; Tanman, "Murâd Buhârî", c. V, *DBİA*, 513; Tanman, *İstanbul Tekkeleri*, c. II, s. 841.

¹⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 55; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 292; Halil el-Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, c. IV, s. 129; Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, c. III, s. 673.

¹⁷ Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 292; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 55; Halil el-Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, c. IV, s. 129.

¹⁸ Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 292; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 55; Halil el-Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, c. IV, s. 129; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. IV/1, s. 358.

¹⁹ Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, I, 292; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 55; Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, III, 673; Halil el-Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, c. IV, s. 129-130.

Beş defa hacca giden Şeyh Murâd Buhârî ikinci hac görevini ifâ etmesinin ardından Kâhire’de ilim tahsiline devam etti.²⁰ Şam’da ikâmet ettiği sırada burada evlendi. Evliliğinden Muhammed Bahâeddîn el-Murâdî ve Mustafa el-Murâdî adında iki çocuğu oldu.²¹ Şam’da verdiği ders ve tasavvufî sohbetleriyle geniş halk kitleleri tarafından yakından tanındı. İstanbul’daki ulemâ ve mutasavvıf arasında şöhreti hızla yayılan Şeyh Murâd Buhârî bu çevrelerin kendisini davet etmesi üzerine 1092/1681 yılında İstanbul’a geldi.²² İstanbul’da meşâyih, ulemâ ve devlet ricâlî tarafından yakın ilgiyle karşılanan Murâd Buhârî, beş yıl kadar Eyüp’te Nişancı Mahallesi’nde kendisine tahsis edilen konutta ikâmet etti.²³ O dönemde Şeyhülislâm Dâmâdzâde Ebu’l-Hayr Ahmed Efendi, babasının yaptırdığı dârülhadîsi Şeyh Murâd Buhârî adına yeniden düzenleyerek tekkeye dönüştürdü.²⁴

Şeyh Murâd Buhârî İstanbul’da bulunduğu yıllarda Sultan IV. Mehmed başta olmak üzere Şeyhülislâm Seyyid Feyzullâh Efendi (ö.1115/1703), Şeyh Mehmed Emîn Tokâdî (ö.1158/1745), La’lîzâde Seyyid Abdülbâkî (ö.1159/1746) ve Şeyhülislâm Hacı Veliyüddin Efendi (ö.1182/1768) gibi pek çok mümtaz şahsiyet onun sohbet ve feyzinden istifade etti.²⁵

İstanbul’a ilk gelişinde Eyüp ilçesinde beş yıl ikâmet eden Şeyh Murâd Buhârî, tekkenin postnişinliğini halîfesi Kilisli Ali Efendi (ö.1147/1734)’ye bırakarak 1097/1686 yılında Şam’a, oradan da üçüncü defa Hicaz bölgesine gitti. Yaklaşık bir yıl burada kaldıktan sonra tekrar Şam’a döndü.²⁶ Şam’da kurduğu Berrâniyye Tekkesi’nde²⁷ uzun bir

²⁰ Halil el-Murâdî, *Silkü’-d-Dürer*, c. IV, s. 129-130.

²¹ Halil el-Murâdî, *Silkü’-d-Dürer*, c. IV, s. 129-130; Şeyhî, *Vekâyiü’l-Füdalâ*, c. III, s. 673.

²² Ayvansarâyî, *Hadîkatü’l Cevâmî’*, c. I, s. 293; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 55; Halil el-Murâdî, *Silkü’-d-Dürer*, c. IV, s. 130; Şeyhî, *Vekâyiü’l-Füdalâ*, c. III, s. 673.

²³ Ayvansarâyî, *Hadîkatü’l Cevâmî’*, c. I, s. 293; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 55; Halil el-Murâdî, *Silkü’-d-Dürer*, c. IV, s. 129.

²⁴ Ayvansarâyî, *Hadîkatü’l Cevâmî’*, c. I, s. 292; Tanman, “Murâd Buhârî Tekkesi”, *DBİA*, c. V, s. 514.

²⁵ Halil el-Murâdî, *Silkü’-d-Dürer*, c. IV, s. 129; Şimşek, “Murâd Buhârî”, *DİA*, c. XXXI, s. 186.

²⁶ Ayvansarâyî, *Hadîkatü’l Cevâmî’*, c. I, s. 293; Halil el-Murâdî, *Silkü’-d-Dürer*, c. IV, s. 130.

²⁷ Berrâniyye Tekkesi, Şam’da Saruca Çarşısı’nda yer almaktadır. Yanında mescidi bulunan tekkenin bazı bölümleri günümüze intikâl etmiştir. Bugün Murâdî Câmii olarak bilinmektedir. Haziyesinde Muhammed Murâd-ı Buhârî’nin oğulları ve diğer

müddet hizmet verdikten sonra oğlu Muhammed Bahâeddîn el-Murâdî (ö.1169/1755)'yi yerine halîfe tayin ederek 1120/1708 yılında tekrar İstanbul'a geldi.²⁸

Şeyh Murâd Buhârî, İstanbul'a ikinci gelişinde Eyüp-Nişanca'daki konutta değil, Bıçakçı Efendi'nin kendisini misafir ettiği Yavuz Sultan Selîm Câmîi civarında bulunan evde kalmayı istedi.²⁹ Onun burayı tercih etmesinin sebebi muhtemelen halk, devlet ricâli ve ulemânın kendisine gösterdiği yakınlıktan bazı yöneticilerin rahatsız olduklarını ihsas ettirmeleridir. Dolayısıyla Murâd Buhârî'nin tedbir amaçlı olarak böyle bir değişiklik düşündüğü anlaşılmaktadır.³⁰

Nitekim toplumun geniş bir kesiminin Şeyh Murâd Buhârî'ye gösterdiği büyük ilgi ve muhabbetten Sadrâzam Çorlulu Ali Paşa da (ö.1123/1711) rahatsız olmuş, onu İstanbul'dan uzaklaştırmak için kethüdâlığını yapan Kaptan-ı Derya İbrahim Paşa'ya şeyhin hacca gitmek istediğini söyleyerek kutsal topraklara götürülmesi için hazırlık yapılmasını istemiştir.³¹ Şeyh Murâd Buhârî hacca gönderileceği bahanesiyle bir gemiye bindirilip, Alanya'ya götürülerek orada terk edilmiştir. Sürgün edildiğini anlayan Murâd Buhârî, buradan Konya'ya giderek Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö.672/1273)'nin kabrini ziyaret etmiştir. Ardından Kütahya yolu üzerinden ulaştığı Bursa'da³² altı yıl sürgün hayatı yaşamıştır.³³ 1130/1718 yılında Bursa'dan İstanbul'a üçüncü defa gelen Şeyh Murâd Buhârî bir süre Eyüp'te Hüseyin Efendizâde'nin bahçesinde bulunan evde, ardından Sadrazam

âile fertlerinin kabirleri yer almaktadır. Hücre kısımları ise misafirhane olarak kullanılmaktadır. Şimşek, *Osmanlı'da Müceddidilik XII/XVIII. Yüzyıl*, Sûf Yay., Ankara, 2004, s. 114. Zâhirî ve bâtinî ilimlerde otorite olan Şeyh Murâd Buhârî, Şam'da Medrese-i Nakşbendiyye adında bir medrese kurmuştur. Böylece o, medrese ve tekke hizmetlerini birleştirmiştir. C. EV. 460/23291'den naklen Ahmet Semih Torun, "Şeyh Muhammed Murâd-ı Buhârî Tekkesi Hazîresi Üzerine Bir Değerlendirme", *Vakıflar Dergisi*, sayı: 34, 2010, s. 126.

²⁸ Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 293; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 55; Halil el-Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, c. IV, s. 130.

²⁹ Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 293; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 55.

³⁰ Şimşek, *Osmanlı'da Müceddidilik XII/XVIII. Yüzyıl*, s. 115.

³¹ Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 293; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. IV, s. 358.

³² Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 293; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 55.

³³ Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, c. III, s. 674; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 55; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 293.

Hekimoğlu Ali Paşa (ö.1172/1758)'nin babası Nûh Efendî'ye ait konutta ikâmet etmiştir.³⁴

Şeyh Murâd Buhârî, son olarak Kilisli Ali Efendi (ö.1147/1734)'nin uhdesine bıraktığı Eyüp'teki tekkede tekrar postnişîn olmuş, vefatına kadar bu görevini sürdürmüştür. Şeyh Murâd Buhârî 12 Rebûlâhîr 1132/22 Şubat 1720 tarihinde dâr-ı bekâyâ irtihâl etmiştir.³⁵ Eyüp Sultan Câmii'nde kalabalık bir cemaat eşliğinde kılınan cenâze namazının ardından Eyüp'te Nişanca'da yer alan tekkenin dershâne olarak kullanılan bölümüne defnedilmiştir.³⁶

Şeyh Murâd Buhârî'nin vefat tarihi ile ilgili olarak muhibleri tarafından şu ifadeler not düşürülmüştür: "Kerâmet birle düşdü Şeyh-i Ekber, 1132(1720)"³⁷

Murâd Buhârî'nin sevenlerinden Seyyid Mûsâ Kelîmâ şeyhin vefatıyla ilgili olarak şu tarihi dile getirmiştir:

"Gûş iden dedi te'essüfle Kelîmâ târîh

Dehr kıldı yine bir kenz-i Murâd-ı medfûn, 1132/1720"³⁸

Şeyh Murâd Buhârî'nin en önemli özelliği fiziksel engelli olmasına rağmen ömrünü hac, ilim, irfân faaliyetleri çerçevesinde Semerkand, Hindistan, Kudüs, Hicaz, Belh, İsfahan, Bağdat Kahire, Buhara, Şam, Bursa ve İstanbul gibi illere uzun yıllar süren seyahatlerle geçirmiş olmasıdır.³⁹

Şeyh Murâd Buhârî'nin bir diğer belirgin vasfı ise onun Nakşbendiyye tarikatının Müceddidiyye kolunu İstanbul'a ilk getiren mutasavvıf olmasıdır. Bilindiği üzere Nakşbendiliğin Müceddidiyye kolunun kurucusu İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî (ö. 1034/1624)'dir. Şeyh Murâd Buhârî (ö. 1132/1720) İmâm-ı Rabbânî'nin oğlu Muhammed

³⁴ Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 293; Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, c. III, s. 675.

³⁵ Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, I, 293; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 55; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. IV, s. 358.

³⁶ Murâd Buhârî ile ilgili bilgi için bkz. Halil el-Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, c. IV, s. 129-130; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 292-294; Ayvansarâyî, *Mecmûa-i Tevârih*, s. 224; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 55-56; Şeyhî, *Vekâyiü'l-Füdalâ*, c. III, s. 673; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. IV/1, s. 357-358; Özdamar, *Dersâadet Dergâhları*, s. 41-42; Şimşek, "Murâd Buhârî", *DİA*, c. XXXI, s. 185-187; Şimşek, *Osmanlı'da Müceddidilik XII/XVIII. Yüzyıl*, s. 105-155; Tanman, "Murâd Buhârî", *DBİA*, c. V, s. 513-514.

³⁷ Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 293; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 55-56.

³⁸ Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 294; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 56.

³⁹ Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşbendî-Müceddidilik Anadolu'daki Temsilcileri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 86.

Ma'sûm'un (ö.1079/1668) halîfesidir. Dolayısıyla Nakşbendîliğin Müceddidî kolu, ilk olarak Şeyh Murâd Buhârî'nin tarîkat faâliyetleri ile İstanbul'da yayılmaya başlamıştır.⁴⁰ Bu anlamda Şeyh Murâd Buhârî'nin silsilesinde yer alan isimler şöyledir: İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî (ö.1034/1624), Muhammed Ma'sûm (ö.1079/1668) ve Murâd Buhârî (ö.1132/1720).⁴¹

Şeyh Murâd Buhârî'nin tespit edilebilen eserlerinden bazıları şunlardır:

Câmi'u Müfredâtî'l-Kur'ân, Risâle-i Silsiletü'z-Zehab fî Beyân-i Erkân ve Âdâbi't-Tarîkat-ı Nakşbendîyye, Mektûbât-ı Seyyid Muhammed Murâd-ı Buhârî-i Nakşbendî, Mesmû'ât mine's-Seyyid Muhammed Murâd-ı Buhârî, Menâkıb ve Takrîrât-ı Muhammed Murâd-ı Buhârî, Risâle-i Tarîkatı Nakşbendîyye

b. Kilisli Ali Efendi (ö.1147/1734)

Şeyh Murâd Buhârî (ö.1132/1720)'den sonra tekkeye halîfesi Kilisli Şeyh Ali Efendi postnişîn olmuştur.⁴² Daha önce de belirtildiği üzere Şeyh Murâd Buhârî Eyüp'te beş yıl ikâmet ettikten sonra Şam'a yolculuğa çıkarken, hizmet verdiği tekkenin meşîhatini halîfesi Kilisli Ali Efendi (ö.1147/1734)'ye bırakmıştı. Dolayısıyla Kilisli Şeyh Ali Efendi, tekkenin iki kez meşîhatinde bulunmuştur. Hakkında yeterli malumat bulunmayan Kilisli Şeyh Ali Efendi 1147/1734 yılında vefat etmiş ve tekkeye ait türbede Şeyh Murâd Buhârî'nin yanına defnedilmiştir.⁴³

c. Sırrî Ali Efendi (ö.1169/1755)

Kilisli Ali Efendi (ö.1147/1734)'nin vefatının ardından tekkenin üçüncü postnişîni Şeyh Sırrî Ali Efendi olmuştur. Kilisli Ali Efendi (ö.1147/1734)'nin halîfelerinden olan Şeyh Sırrî Ali Efendi hakkında da

⁴⁰ Ekrem Işın, "Nakşibendîlik", *DBİA*, c. VI, İstanbul, 1994, s. 32.

⁴¹ Muhammed Murâd-ı Buhârî, *Silsiletü'z-Zehab*, Süleymaniye Kütüphanesi, Tekkeler-Murâd-ı Buhârî Bölümü, no: 256, vr. 50a.

⁴² Zâkir Şükrî, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 56; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 294; Özdamar, *Dersâadet Dergâhları*, s. 42; Işın, "Nakşibendîlik", s. 35.

⁴³ Torun, "Şeyh Muhammed Murâd-ı Buhârî Tekkesi Hazîresi Üzerine Bir Değerlendirme", s. 132.

kaynaklarda fazla malumat bulunmamaktadır. 1169/1755 yılında vefat eden Şeyh Sırrî Ali Efendi tekkenin hazîresine defnedilmiştir.⁴⁴

d. Gelibolulu Şeyh Mustafa Efendi (ö.1176/1762)

Şeyh Sırrî Ali Efendi (ö.1169/1755)'nin vefatından sonra Gelibolulu Şeyh Mustafa Efendi (ö.1176/1762) tekkede dördüncü postnişîn olarak görev üstlenmiştir. 1176/1762 yılında vefat eden Gelibolulu Şeyh Mustafa Efendi tekkenin hazîresinde medfûndur.⁴⁵

e. Hacı Hâfız Mehmed Efendi (ö.1199/1784)

Gelibolulu Şeyh Mustafa Efendi (ö.1176/1762)'den sonra Çanakhisarlı (Çanakaleli) Şeyh Hacı Hâfız Mehmed Efendi (ö.1199/1784) tekkenin beşinci postnişîni olmuştur. Şeyh Hacı Hâfız Mehmed Efendi 1199/1784 yılında vefat etmiştir.⁴⁶

f. el-Hâc Mehmed Efendi (ö.1208/1793)

Hacı Hâfız Mehmed Efendi (ö.1199/1784)'nin vefatından sonra aynı isimle bir başka şeyh, el-Hâc Mehmed Efendi altıncı postnişîn olarak tekkede hizmet etmiştir. 1208/1793 yılında vefat eden Mehmed Efendi tekkenin hazîresinde medfûndur.⁴⁷

g. Hasan Efendi (ö.?)

Şeyh el-Hâc Mehmed Efendi (ö.1208/1793)'den sonra tekkede yedinci postnişîn olarak Şeyh Hasan Efendi görev yapmıştır. Mezkûr şeyhin meşîhati aynı yıl 1208/1793'te kaldırılmıştır.⁴⁸ Hakkında yeterli malumat bulunmayan Şeyh Hasan Efendi'nin görevinden alınış sebebi tespit edilememiştir.

⁴⁴ Zâkir Şükrî, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 56; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 294; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. III, s. 14; Özdamar, *Dersââdet Dergâhları*, s. 42; Tanman, "Murâd Buhârî", *DBİA*, c. V, s. 513.

⁴⁵ Zâkir Şükrî, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 56; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 294; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. IV, s. 438; Özdamar, *Dersââdet Dergâhları*, s. 42.

⁴⁶ Zâkir Şükrî, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 56; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 294; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. IV, s. 262; Özdamar, *Dersââdet Dergâhları*, s. 42.

⁴⁷ Zâkir Şükrî, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 56; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 294; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. IV, s. 269; Özdamar, *Dersââdet Dergâhları*, s. 42.

⁴⁸ Zâkir Şükrî, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 56; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 294; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. IV, s. 262.

h. Mehmed Efendi (ö.?)

Şeyh Hasan Efendi'den sonra 1208/1793'de tekkede sekizinci postnişîn olarak Şeyh Mehmed Efendi kısa bir süre görev üstlenmiştir. Söz konusu şeyhin meşîhati aynı yıl tespit edemediğimiz bir nedenden dolayı kaldırılmıştır.⁴⁹

i. Çanakkaleli Hüseyin Efendi (ö.1236/1820)

Şeyh Mehmed Efendi'den sonra Çanakkaleli Şeyh Hüseyin Efendi (ö.1236/1820) dokuzuncu postnişîn olarak tekkenin meşîhatini üstlenmiştir. Şeyhliğinin yanı sıra mûsikîde de usta olan mezkûr zât 1236/1820 yılında vefat etmiştir. Tekkenin haziresinde medfûndur.⁵⁰

j. Mehmed Sa'dî Efendi (ö. 1248/1833)

Çanakkaleli Şeyh Hüseyin Efendi (ö.1236/1821)'den sonra Şeyh Mehmed Sa'dî Efendi onuncu postnişîn olarak tekkede hizmet vermiştir. Mezkûr şeyh 1248/1833 yılında vefat etmiştir. Kabri, tekkenin haziresindedir.⁵¹

k. Mehmed Es'ad Efendi (ö. 1260/1844)

Şeyh Mehmed Sa'dî Efendi (ö.1248/1833)'nin vefatından sonra, Çanakkaleli Şeyh Hüseyin Efendi'nin damadı Mehmed Es'ad Efendi tekkenin hizmetinde bulunmuştur. 1260/1844 yılında vefat eden Şeyh Mehmed Es'ad Efendi tekkenin hazîresine defnedilmiştir.⁵² II. Mahmûd'un (1808-1839) kızı Sâliha Sultan'ın 1249/1833-34 yılında yapılan düğününe davet edilen Nakşî şeyhler arasında Mehmed Es'ad Efendi'nin adı yer almaktadır.⁵³

l. Hâfız Feyzullâh Efendi (ö. 1284/1867)

Şeyh Mehmed Es'ad Efendi (ö.1260/1844)'den sonra oğlu Mesnevîhan Şeyh Hâfız Feyzullâh Efendi (ö.1284/1867) tekkede on ikinci

⁴⁹ Zâkir Şükrî, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 56; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 294; Özdamar, *Dersââdet Dergâhları*, s. 42.

⁵⁰ Zâkir Şükrî, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 56; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 294; Özdamar, *Dersââdet Dergâhları*, s. 42.

⁵¹ Haskan, *Eyyüp Sultan Târîhi*, c. I, s. 137.

⁵² Zâkir Şükrî, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 56; Özdamar, *Dersââdet Dergâhları*, s. 42.

⁵³ Hatice Aynur, "Sâliha Sultan'ın Düğün Töreni ve Şenlikleri", *Târîh ve Toplum*, c. XI, sayı: 61, Ocak 1989, s. 38, nr. 182.

postnişîn olarak görev üstlenmiştir.⁵⁴ Feyzullâh Efendi ilim ve irfânı ile öne çıkan Nakşbendî şeyhlerinden biridir. Eyüp'te ikâmet etmesinden dolayı "Eyyûbî" lakabı ile *Kur'ân* ilimlerine vâkif olması ile "reîsiü'l-kurrâ" nâmıyla tanınmıştır. Hâfız Feyzullâh Efendi aynı zamanda Beşiktaşlı Şeyh Yahyâ Efendi'nin mürididir. Şeyh Murâd Tekkesi'ndeki postnişînliğinin yanı sıra mesnevîhanlığı ile de öne çıkan Şeyh Hâfız Feyzullâh Efendi'nin *İşâretü'l-Mâneviyye fi Âyin-i-Mevleviyye, Ahsenü't-Tahdîs fi Rivâyeti'l-Hadîs* adında eseleri vardır.⁵⁵ 1284/1867 yılında vefat eden mezkûr şeyh, tekkenin hazîresinde medfûn bulunmaktadır.⁵⁶ Şeyh Kemâl Efendi (ö.1257/1841) başta olmak üzere pek çok kişi kendisinden feyiz almıştır.⁵⁷

Feyzullâh Efendi zamanında Murâd Buhârî Tekkesi, diğer tekke ve zâviyelere şeyh tayin eden "meşihat makamı" olarak hizmet vermiştir. Hatta söz konusu tekke muhtemelen dönemin "ihtisâs merkezi" niteliğine hâiz idi.⁵⁸ Şeyh Hâfız Feyzullâh Efendi'nin zâhirî ve bâtinî ilimlerde üstün niteliklere sahip olması ile tekkenin etkinliği daha fazla artmıştır. Şeyh Hâfız Feyzullâh Efendi'nin vefatından sonra tekkenin meşihatine Şeyh Seyyid Süleyman Belhî (ö. 1294/1877) geçmiştir.

1285/1867-68 tarihli arşiv belgesinde bu hususta yer alan ifadeler şöyledir:

"Semâhatlü efendim hazretleri Hazreti Ebî Eyyûb Ensârî civârında Otakçılar kurbunda Nişâncı Mehmed Paşa Mahallesi'nde eş-Şeyh Murâd Efendi zâviyesi derûnunda kâ'in câmi'-i şerîfinin mü'ezzinlik ciheti mutasarrafı zâviye-i mezkûre şeyhi Hâfız Feyzullâh Efendi b. Mehmed Es'ad'ın bilâ-veled vefâtı vukû' bulmuş ve zâviye-i mezkûre meşîhati pederim Belhî Süleyman Efendi'ye ahd-i karîbde tevcîh kılınmış olduğundan zikr olunan mü'ezzinlik ciheti uhde-i dâ'iyâneme tevcîh ve yed-i âcizâneme bir kıt'a berât-ı âlî sadaka ve ihsân buyurulmak bâbında ve her hâlde emr u fermân hazreti men lehü'l-emrindir. Fî [11 Rebiü'l-

⁵⁴ Zâkir Şükrî, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 56.

⁵⁵ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, c. I, İstanbul, 1333, s. 143.

⁵⁶ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. IV, s. 41; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 105; Özdamar, *Dersâdet Dergâhları*, s. 42.

⁵⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. III, s. 331.

⁵⁸ Şenalp, "Eyüp Sultan'da Şeyh Murâd Külliyesi", s. 23.

evvel [1285]/20 Haziran sene 1284. Bende Burhaneddin mahtûm-ı Şeyh-i mûmâ-ileyh.”⁵⁹

m. Süleyman Belhî Efendi (ö.1294/1877)

XIX. Yüzyıl Nakşbendî şeyhlerinden olan Seyyid Süleyman Belhî (ö.1294/1877), lakabından da anlaşılacağı üzere Belh'te doğmuştur. Öğrenimini Bedahşân'da tamamlayan Seyyid Süleyman Belhî, o dönem Belh'te vukû bulan bazı karışıklıklar nedeniyle âilesiyle göç etmek zorunda kalmıştır. On yıl süren seyahati ile Mâverâünnehir, İran, Irak, Bağdat ve Konya'ya gitmiştir. Dört sene Konya'da ikâmet ettikten sonra bir müddet Bursa'da bulunmuştur. 1278/1861 yılında İstanbul'a gelen Şeyh Seyyid Süleyman Belhî, Aksaray-Yûsuf Paşa'daki Hâşim Ağa Konağı'na yerleşmiştir. Sonrasında meşîhati boşalan Şeyh Murâd Buhârî Tekkesi'ne postnişîn olmuş ve dokuz sene burada hizmet vermiş olan Seyyid Süleyman Belhî 1294/1877 yılında vefat etmiştir. Murâd Buhârî Tekkesi hazîresinde medfûndur. Arapça ve Çağatay lisanlarına hâkim olan Seyyid Süleyman Belhî'nin tespit edilebilen eserleri şunlardır: *Yenâbîu'l-Mevedde, İ'câzu'l-Kur'ân, Gıbtatü'l-Emân*.⁶⁰

n. Abdülkâdir Belhî Efendi (ö.1339/1923)

Şeyh Seyyid Süleymân Belhî (ö.1294/1877)'den sonra yerine oğlu Nakşbendî ve Melâmî-Hamzâvi şeyhi Seyyid Abdülkâdir Belhî Efendi (ö.1339/1923) postnişîn olmuştur.⁶¹ İcrâ ettiği faaliyetleri ile etkinliğinin artmasından dolayı mezkûr tekke, onun döneminde “Seyyid Belhi Dergâhı” olarak tanınmıştır.⁶²

Şeyh Seyyid Abdülkâdir Belhî 1255/1839 yılında Belh yakınlarındaki Kunduz kasabasında doğmuştur.⁶³ Doğduğu yere nisbetle “Belhî” Hz. Peygamber'in otuz beşinci kuşaktan torunu olması hasebiyle

⁵⁹ BOA, C.EV, 204/14955.

⁶⁰ Zâkir Şükrî, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 56; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 225-227; Özdamar, *Dersâadet Dergâhları*, s. 42; Sâdeddin Nuzhet Ergun, *Türk Şâirleri*, c. I, s. 230.

⁶¹ Şükrî, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s. 56; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 294; Tanman, “Murâd Buhârî Tekkesi”, *DBİA*, c. V, s. 514; Özdamar, *Dersâadet Dergâhları*, s. 41-42.

⁶² Sâdik Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, c. V, İstanbul, 1996, s. 24; Tanman, “Murâd Buhârî Tekkesi”, *DBİA*, c. V, s. 514.

⁶³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 227; Abdülbâkî Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s. 181; Ergun, *Türk Şâirleri*, c. I, s. 229.

“Seyyid” lakabıyla anılan⁶⁴ Seyyid Abdülkâdir Belhî ilk dînî tahsilini Müceddidî şeyhlerinden olan babası Seyyid Süleyman Belhî (ö.1294/1877)’den almıştır ve seyr u sülûkünü tamamladıktan sonra babasının halîfesi olmuştur.⁶⁵

Şeyh Seyyid Abdülkâdir Belhî hakkında *Sefîne Evliyâ* adlı eserde şu ifadeler zikredilmektedir: “Orta boylu, buğday renkli, mutavassıt, beyaz ve sık sakallı, kara gözlü, güzel sözlü, pâk özlü idi. Hafîf söylerdi. Tab’ı cemâle nâzır, rahm u şefkatleri gâlib idi. Dergâh-ı şerîfde cuma geceleri zikr-i şerîf cem’iyyeti olur, erbâb-ı muhabbetle dolar idi. Âdâb-ı Muhammediyye ile müeddeb, şerâat-ı mutahhara ile müzehheb idi. Sevdiklerine “kuzum” ta’bîrini kullanırlar idi. Sohbetleri dâimâ ilmî ve irfânî idi.”⁶⁶

Şeyh Seyyid Abdülkâdir Belhî’nin babası Süleyman Efendi 1272/1855 yılında Belh’te ortaya çıkan asayişsizlikten ve halka yapılan zulümden dolayı âile efradı ve çok sayıda mürîdiyle söz konusu şehirden göç ederek, İran ve Irak’a oradan da Anadolu’ya geçerek 1276/1859 yılında Konya’ya gelmiştir. Şeyh Abdülkâdir Belhî burada kaldığı dört yıllık süre içinde Mevlânâ ve Muhyiddîn Arabî’nin eserleri ile ilgilenmiştir.⁶⁷ Şeyh Abdülkâdir Belhî, 1280/1863 yılında Konya’dan Bursa’ya oradan da babası Süleymân Belhî (ö.1294/1877)’yi Sultan Abdülazîz’in (1861-1876) davet etmesi üzerine âilesiyle İstanbul’a gelmiştir. Kira bedeli Padişah tarafından verilerek Sülûklü’de bir konutta bir süre misafir edildikten sonra⁶⁸ Üsküdar’da ikâmet etmiştir.⁶⁹ 1284/1867 yılında Şeyh Feyzullâh Efendi’nin vefatıyla boşalan Murâd Buhârî Tekkesi’ne babası Süleymân Belhî’nin postnişin olmasıyla Eyüp semtine taşınmışlardır. Yaklaşık on yıl hizmeti olan Süleymân Belhî’nin 1294/1877 yılında vefatının ardından söz konusu tekkeye Şeyh

⁶⁴ Ergun, *Türk Şâirleri*, c. I, s. 229; Heyet, “Abdülkâdir Efendi, Belhî, Seyyid”, İstanbul Kültür Sanat Ansiklopedisi, c. I, İstanbul, 1982, s. 171; Nurullah Tilgen, *Eyüp’lü Hattatlar (1650-1950)*, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1950, s. 5.

⁶⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 228; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 182.

⁶⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 228.

⁶⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 227; Ergun, *Türk Şâirleri*, c. I, s. 229-230; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 182; Nihat Azamat, “Abdülkâdir Belhî”, *DİA*, c. I, İstanbul, 1988, s. 231.

⁶⁸ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 182; Ergun, *Türk Şâirleri*, c. I, s. 230.

⁶⁹ Ergun, *Türk Şâirleri*, c. I, s. 230; İbnülemin Mahmûd Kemâl İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, Dergâh Yayınları, c. I, İstanbul, 1988, s. 7-8; Ekrem Işın, “Abdülkâdir Belhî”, *DBİA*, c. I, İstanbul, 1994, s. 44.

Abdülkâdir Belhî postnişîn olmuştur.⁷⁰ Bu görevini vefatına kadar devam ettirmiştir. 1341/1923 yılında vefat eden Abdülkâdir Belhî,⁷¹ Eyüp Sultan Câmii'nde kılınan cenâze namazının ardından Şeyh Murâd Buhârî Tekkesi'nin hazîresinde babasının yanına defnedilmiştir.⁷²

Son devrin tanınmış mutasavvıflarından olan Abdülkâdir Belhî, Nakşbendî ve Melâmîliği birleştiren önemli şahsiyetlerden biridir. Onun döneminde Şeyh Murâd Buhârî Tekkesi'nde, Melâmîlik ve Nakşîlik birlikte temsil edilmiştir. Kendisinden sonra oğlu Ahmed Muhtar Efendi (ö.1352/1933) bu anlayışı devam ettirmiştir.⁷³ Nakşbendî-Müceddidî icâzetini babasından alan Şeyh Abdülkâdir Belhî aynı zamanda Melâmî/Hamzavîliğin pîridir. Hamzâvîlik, XVI. Yüzyılın başında İsmail Maşûkî tarafından İstanbul'a getirilmiştir. Hamza Bâlî'den sonra Hamzâvîlik adıyla yayılan Bayrâmî Melâmîliğin XIX. Yüzyıldaki temsilcisi Şeyh Bekir Reşâd Efendi (ö. 1292/1875)'dir. Bu zât, Abdülkâdir Belhî'ye Melâmî/Hamzâvî icâzeti vermiştir.⁷⁴ Bu yönüyle Şeyh Abdülkâdir Belhî, Bektâşî ve Mevlvî çevrelerinden büyük itibar görmüştür. Bekir Reşâd Efendi'nin vefatından sonra da "kutub" olarak tanınmıştır.⁷⁵ Yenikapı Mevlvîhânesi postnişînlerinden Mehmed Celâleddîn Dede (ö.1326/1908), Abdülbâkî Dede (ö. 1354/1935), Bahâriye Mevlvîhânesi'nin postnişîni Şeyh Hüseyin Fahreddîn Dede (ö.1330/1911) Abdülkâdir Belhî'den feyiz alan Mevlvî muhiblerdir.⁷⁶

⁷⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 227; Heyet, "Abdülkâdir Efendi", *İKSA*, c. I, İstanbul, 1982, s. 171; Azamat, "Abdulkâdir Belhî", s. 231.

⁷¹ Şeyh Abdulkâdir Belhî hakkında bilgi için bkz., Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 227-230; İbnülemin, *Son Asır Türk Şâirleri*, c. I, s. 7-8; Ergun, *Türk Şâirleri*, c. I, s. 229-233; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 181-187; Tilgen, *Eyüp'lü Hattatlar (1650-1950)*, s. 5; Nihat Azamat, "Abdulkâdir Belhî", *DİA*, c. I, İstanbul, 1988, s. 231-232; Ekrem Işın, "Abdulkâdir Belhî", *DBİA*, c. I, İstanbul, 1994, s. 44; Işın, "Abdulkâdir Belhî", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul, 1999, s. 56; Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmîlik*, İnsan Yay., İstanbul, 2003, s. 386; Tanman, "Murâd Buhârî Tekkesi", *DBİA*, c. V, s. 514; Heyet, "Abdülkâdir Efendi", *İKSA*, c. I, s. 171.

⁷² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 227; Ergun, *Türk Şâirleri*, c. I, s. 230; İbnülemin, *Son Asır Türk Şâirleri*, c. I, 7.

⁷³ Işın, "Abdulkâdir Belhî", s. 44.

⁷⁴ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 182; Ergun, *Türk Şâirleri*, c. I, s. 231; Azamat, "Abdulkâdir Belhî", s. 232.

⁷⁵ Azamat, "Abdulkâdir Belhî", s. 232; Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlvîlik*, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 309.

⁷⁶ Işın, "Abdulkâdir Belhî", s. 44.

Türkçe, Arapça, Farsça ve Çağatayca lisanlarına vâkif olan⁷⁷ Abdülkâdir Belhî, eserlerini genelde Mesnevî usulüyle kaleme almıştır. Mevlânâ'dan sonra en uzun tasavvufî manzûm eserler veren Seyyid Abdülkâdir Belhî'nin⁷⁸ tespit edilebilen manzûm nitelikteki eserleri şunlardır:

*Esrârü't-Tevhîd, Yenâbiü'l-Hikem, Künûzü'l-Ârifîn fî Esrârî't-Tevhîd, Gülşen-i Esrâr, Şems-i Rahşân, Şümûs-ı Envâr, Sünûhât-ı İlâhiyye*⁷⁹ ve *İlhâmât-ı Rabbâniyye*,⁸⁰ *Dîvân*.

o. Şeyh Seyyid Ahmed Muhtâr Efendi (ö. 1352/1933)

Şeyh Seyyid Abdülkâdir Belhî (ö.1339/1923)'nin vefatından sonra oğlu Ahmed Muhtâr Efendi tekkede postnişîn olmuştur. 1290/1873 yılında İstanbul'da doğan Ahmed Muhtâr Efendi, Abdülkâdir Belhî'nin büyük oğludur. Annesi Seyyide Fatıma Zehra Hanım (ö. 1306/1889) olup, tekkenin hazîresinde medfûndur. İlk tahsilini ve hilâfetini babasından alan Ahmed Muhtâr Efendi Edebiyat, Arapça ve Farsça'da ihtisâs sahibi bir zât idi. *Hânedân-ı Seyyidü'l-Beşer Eimme-i İsnâ-Aşar* (İstanbul,1327) adlı eseri vardır.⁸¹

II. Murâd Buhârî Tekkesi Hazîresi'nde Medfûn Bulunan Şahıslar

Murâd Buhârî (ö.1132/1720) vefat ettiğinde Şeyhülislâm Dâmâdzâde Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi (ö.1154/1742) tevhidhânenin dersihâne olarak kullanılan bölümüne defnini gerçekleştirmiştir.⁸² Sonrasında üzerine türbe yapılan bu bölüm etrafında diğer şeyh ve dervişlerin de defni ile tekkenin hazîresi oluşturulmuştur.

Murâd Buhârî Tekkesi'nin hazîresi üç kısımdan müteşekkildir: Birincisi avlu kapısı ile türbe arasında yer almaktadır: Diğer ikisi

⁷⁷ İbnülemin, *Son Asır Türk Şâirleri*, c. I, s. 7.

⁷⁸ Sadeddin Nüzhet Ergun, Abdülkâdir Belhî'nin bu yönünü, Mevlânâ'dan sonra onun kadar manzûme yazan mutasavvıfa hemen hemen rastlanmaz ifâdesiyle dile getirmiştir. Ergun, *Türk Şâirleri*, c. I, s. 231.

⁷⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 229; Ergun, *Türk Şâirleri*, I, 231; Azamat, "Abdülkâdir Belhî", s. 232.

⁸⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 229; Ergun, *Türk Şâirleri*, I, 231; Azamat, "Abdülkâdir Belhî", s. 232. Abdülkâdir Belhî'nin kaynaklarda zikredilen eserlerinden bazılarının nerede oldukları bilinmemektedir. Işın, "Abdulkadir Belhî", s. 44.

⁸¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 230-231.

⁸² Ayvansarayî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 292.

mescidin sağ, sol kısmında bulunmaktadır.⁸³ Tekkenin postnişinlerinden Murâd-ı Buhârî ile Kilisli Ali Efendi türbede medfûn iken diğer şeyhlerin kabirleri hazîre kısmında yer almaktadır. Tekkenin hazîresinde kültür ve medeniyet tarihimiz açısından önemli şahsiyetlerin mezar taşları bulunmaktadır. Bunlardan isimleri tespit edilebilenler şunlardır:⁸⁴

Yeniçeri Ocağı ağası Abdülkerîm Ef. (ö.1062/1652)	Fetvâ emîni Seyyid Mehmed Gedûsî Efendi (ö.1253/1837)
Fethi Kadın (ö.1135/1722)	Seyyid Mehmed Kudretullah Efendi (ö.1256/1841)
Rumeli Kazaskeri Dâmâdzâde Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi (ö.1154/1742)	Molla Sa'dullah Efendi (ö.1260/1844)
Zübeyde Hanım (ö.1155/1742)	Şeyh Mehmed Es'ad Efendi (ö.1260/1844)
Mehmed Hamid Molla (ö.1159/1746)	Şeyh Es'ad Efendi'nin torunu Muhendishâne-i Berrî-i Hümâyûn hattatı Sa'dullah Efendi (ö.1261/1845)
Âbide Hanım (ö.1160/1747)	Divân-ı Hümâyûn'da görevli Seyyid Abdullah Nâim Efendi'nin oğlu Mehmed Celâleddin Efendi (ö.1261/1845)
Kira gelirlerini tekkeye vakfeden ⁸⁵ İzzî Târihi müellifi Osmanlı vak'anüvîsi İzzî Süleyman Efendi (ö.1168/1754) ⁸⁶	Anadolu Hisarı eşrâfından İzzî Süleymân Efendi'nin torunu Seyyid Mehmed Sa'îd Efendi (ö.1261/1845)
İstanbul kadısı Tokadlı Ebû Bekir Efendi (ö.1169/1765) ⁸⁷	Hattat Sâdullâh Efendi (ö.1264/1847)
Şeyh Ali Efendi (ö.1173/1759)	Şerife Hatice Hanım (ö.1269/1853)
İstanbul Kadısı Mehmed Murâd Efendi'nin kızı Hatice Hanım (ö.1176/1762)	
Şeyh Mustafa Efendi (ö.1176/1762)	
İstanbul kadısı Dâmâdzâde Muhammed Murâd Efendi'nin kızı Rahime Hanım (ö.1176/1762)	

⁸³ Torun, "Şeyh Muhammed Murâd-ı Buhârî Tekkesi Hazîresi Üzerine Bir Değerlendirme", s. 132-161.

⁸⁴ Haskan, *Eyüp Sultan Târihi*, c. II, s. 552-555; Torun, "Şeyh Muhammed Murâd-ı Buhârî Tekkesi Hazîresi Üzerine Bir Değerlendirme", s. 134-161.

⁸⁵ Feridun Emecen, "İzzî Süleyman Efendi", *DİA*, c. XXIII, İstanbul, 2001, s. 565-566.

⁸⁶ Torun, "Şeyh Muhammed Murâd-ı Buhârî Tekkesi Hazîresi Üzerine Bir Değerlendirme" s. 136.

⁸⁷ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. I, s. 180.

Dâmâdzâde Muhammed Said Molla (ö.1178/1764)	Şeyh Feyzullah Efendi'nin kızı ve Abdullah Nâim Efendi'nin hanımı Şerife Hamdiye Hanım (ö.1269/1853)
Muhîb Molla Efendi (ö.1178/1764)	Miralay Osman Bey (ö.1270/1853)
Dâmâdzâde Refî' Efendi (ö.1180/1766)	Reisü'l-kurrâ Hâfız Şeyh Feyzullâh Efendi'nin annesi Nimetullâh Hanım (ö.1271/1855)
Şeyhülislâm Veliyüddîn Efendi (ö.1182/1768) ⁸⁸	Hâfız Feyzullâh Efendi'nin hanımı Şerife Zâhide Hanım (ö.1272/1856)
Hatice Hanım (ö.1182/1768)	Şeyh Hâfız Feyzullah Efendi'nin kızı Şerife Hanım (ö.1273/1857)
Nefise Molla Tûtî Hanım (ö.1183/1769)	Şûrâ-yı Askerî Tahrîrât Odası görevlilerinden Necib Efendi-zâde Hasan Tahsin Efendi'nin oğlu Mehmed Hâlim Efendi (ö.1276/1859)
Şeyh Ali Efendi'nin oğlu Mehmed Molla Efendi (ö.1184/1769)	Şeyh Feyzullâh Efendi'nin oğlu Muhyiddîn Efendi (ö.1276/1859)
Arapzâde Mehmed Sâdık Efendi'nin kızı Âişe Hanım (ö.1184/1770)	Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn hâfz-ı kütübü Fethi Efendi (ö.1277/1860)
Âkif Mehmed Efendi (ö.1188/1774)	Reisü'l-kurrâ Hâfız Feyzullâh Efendi'nin oğlu Seyyid Mehmed Lütfullah Efendi (ö.1283/1866)
Murâd Molla Efendi-zâde Hamid Molla (ö.1189/1775)	Mesnevihân ve Reisü'l-kurrâ Şeyh Feyzullâh Efendi (ö.1284/1867)
Şeyhülislâm Dâmâdzâde Feyzullâh Efendi'nin hanımı Hafize Hâtûn (ö.1191/1777)	Seyyid Mehmed Lüfullâh Efendi (1287/1870)
Ahmed Ağa (ö.1191/1777)	Seyyid Süleyman Belhî (ö.1294/1877)
Şeyh Ali'nin oğlu Şeyh Yahyâ Efendi (ö.1192/1778)	Hacı Mehmed Dede (ö.1304/1886)
İzzet Süleyman Efendi'nin oğlu Mehmed Necib Efendi (ö.1192/1778)	
Hattat Esmâ İbret Hanım (ö.1194/1780)	
Emine Hanım (ö.1194/1780)	
Dâmâdzâde Feyzullâh Efendi'nin küçük oğlu Mehmed Tâhir Efendi (ö.1198/1783)	
Dâmâd-zâde Müderris Seyyid Hasan Efendi'nin kızı Şerife Necibe Hanım (ö.1206/1791)	

⁸⁸ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. IV, s. 614.

Murâd Efendi'nin hanımı Hayâti Kadın (ö.1208/1793)	Kasımpaşa Küçük Piyâle Zâviyesi şeyhi Ârif Efendi'nin kızı Fatma Latife Hanım (ö.1306/1888)
Murâd Efendi-zâde Hamid Efendi'nin kerîmesi Esmâ Hanım (ö.1208/1793)	Kasımpaşa Küçükpiyâle Tekkesi şeyhi Bayburtlu Mehmed Ârif Efendi (ö.1307/1890)
Nilüfer Hâtûn (ö.1208/1793)	Bekir oğlu Ahmed Remzi Bey (ö.1307/1891)
Şeyh Murâd Tekkesi postnişinlerinden el-Hâc Mehmed Efendi, (ö.1208/1793)	Afife Hanım (ö.1308/1891)
Ayşe Molla (ö.1210/1795)	Mustafa Efendi (ö.1309/1255)
Habibe Hâtûn (ö.1217/1802)	Bâb-ı Seraskerî Birinci Şûbe Topçu Dairesi vazifelisi Mehmed Cârullah Efendi (ö.1312/1895)
Rumeli kazaskerlerinden Veliyüddin Efendi-zâde Mehmed Emin Efendi (ö.1220/1805)	Fâtıma Lütfiye Hanım (ö.1315/1898)
Kurrâzâde Hâfız İsmâil Efendi (ö.1227/1812)	Hatice Ârife Hanım (ö.1316/1898)
Bestekâr Hüseyin el-Hisârî (ö.1236/1820)	Miralay Cemâl Bey (ö.1316/1898)
Şeyh Hüseyin Efendi (ö.1236/1820)	Süleymân Belhî'nin oğulları Seyyid Abdulkâdir Belhî (ö.1341/1922) Seyyid Bahâeddîn Efendi, Seyyid Ali Cân ⁹⁰
Halil Efendi (ö.1241/1827)	Şeyh Süleyman Belhî'nin torunu Seyyid Kemâleddîn Efendi ⁹¹
Hattat Mahmûd Celâleddîn Efendi (ö.1245/1830) ⁸⁹	Divân-ı Hümâyûn'da görevli Seyyid Abdullah
Anadolu Kazaskerlerinden Seyyid Mehmed Emin Efendi'nin oğlu Seyyid Şükrü Mustafa Efendi (ö.1245/1830)	Şeyh Nûri Efendi
Dergâh-ı Muallâ kapıcıbaşı Abdurrahman Bey (ö.1247/1832)	Şeyh Mustafa Efendi
Şeyh Mehmed Said Efendi (ö.1248/1833)	Râmiz Efendi'nin hanımı Saadet Hanım
Şeyh Mehmed Sa'dî Efendi (ö.1248/1833)	Seyyid Mehmed Ağa
Şehid Mümtâz Kalfa (ö.1250/1834)	Sun'ullah Efendi
Murâd Molla Tekkesi'nde vazifeli	

⁸⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 99; Tilgen, *Eyüplü Hattatlar*, s. 12.

⁹⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 225.

⁹¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 231.

Beyceğiz Mahallesi İmâmı Ohrili Hâfız Halil Efendi (ö.1252/1836) Mûsâ Ağa'nın kızı Bâiye Emine Hanım (ö.1252/1837) el-Hâc Hâfız Mehmed Efendi (ö.1253/1837)	
--	--

III. Şeyh Murâd Buhârî Tekkesi'nde Yapılan Faaliyetler ve Tekkenin Fizikî Konumu

A. Şeyh Murâd Buhârî Tekkesi'nde Yapılan Faaliyetler

Şeyh Murâd Buhârî Tekkesi, kuruluşundan itibaren Nakşbendîliğin bir alt kolu olan Müceddidîliğe bağlı olarak faaliyetlerini yürütmüştür. İlk postnişîn Murâd Buhârî ile tekkede Müceddidîlik uzun yıllar temsil edilmiştir. Son dönem şeyhlerinden Abdülkadir Belhî'nin Nakşbendîlikle beraber Bayrâmî Melâmîliğine (Hamzâvîlik) mensup olması ile tekkede söz konusu meşreb de temsil edilmiştir. Bununla birlikte Abdülkâdir Belhî'nin Bektâşî ve Mevlevî çevrelerine olan yakınlığı hasebiyle tekkedeki zikir meclislerinde zaman zaman semâzenlerin semâ ettiği olmuştur. Çok yönlü tarîkat faaliyetleri ile adını duyuran Murâd Buhârî Tekkesi, postnişînlerinin çoğunun Orta Asya kökenli olması ile bu bölgelerden İstanbul'a gelen dervişlerin ziyaret ettiği bir dergâh olarak da öne çıkmıştır.⁹²

Tekkenin dördüncü şeyhi Gelibolulu Mustafa Efendi (ö. 1176/1762) dönemine ait 1175/1761 tarihli arşiv kaydında Murâd Buhârî Tekkesi'nde her ayın ilk perşembe akşamı koyun satın alınır, pişirilir, akşam namazınızdan sonra şeyhin ikramı ile tekkenin mensuplarına ve gelen misafirlere ikram edilirdi. Ardından yatsı namazının akabinde hatm-i haccân yapıldı. İlgili belgede yer alan ifadeler şunlardır:

“Arz ve i'lâmı ve derkenârı mücebince müceddeden tevcih ve kaleminden tezkire ile berât olunmak buyuruldu [22 Zilhicce 1175] Ma'rûz-ı bendeleridir ki, Nezâret-i bendegide olan vakf-ı mezbûrdan vâkif-ı mûmâ-ileyhin şartı üzere arzında mastûr olan cihât tevcih ve şurûtuyla kaleminden tezkiresi i'tâsına müsâ'ade-i aliyyeleri [...] buyurulur ise emr u fermân devletlü inâyetlü sultânım hazretlerindir. Atabe-i devlet medâra arîza-i abd-i bî-mikdâr budur ki hâlâ Küçük Evkâf

⁹² Tanman, “Şeyh Murâd Tekkesi”, *DİA*, c. XXXIX, s. 62.

Kalemi'nde mukayyed olan vakfiye-i ma'mûlün bihâ mantûkunca ber vech-i meşrût mutasarıf olduğum tevliyetim evkâfı musakkafâtı icârâtından Ebî Eyyüb Ensârî'de Nişâncı mahallesinde vâki' tâcü'l-ârîfîn ve hüccetü's-sâlikîn es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Murâd Nakşibendî - kuddise sırruhü'l-azîz- cenâblarının medfûn oldukları tekke-i şerîfelerinde miftâhdâr olanlara ma'rifetiyle beher şehrin ibtidâ perşembe gecesi yüz otuzar araya birer re's koyun iştirâ ve merhûm-ı müşârün-ileyh Şeyh Mehmed Murâd Efendi hazretlerinin tekkesinde zebh olunup leyle-i mezbûrede tekke-i merkûme hücurâtında sâkin ve gerek misâfir bulunanlar ba'de salâti'l-mağrib postnişîn bulunan meşâyih-i kirâm hazerâtı ma'rifetiyle it'âm olunduktan sonra âyîn-i tarîkat-i aliyye-i Nakşbendiyye üzere hatm-i hâcegân ve ervâh-ı güzesteğân-ı ehl-i îmân ve şuhedâ-yı firdevs âşiyânı [...] ile taltîf ve akabinde mu'tâd-ı tarîk-i seniyye üzere üzüm tenâvül olunmak için yevmî iki akçe üzüm bahâ ve kurban mezbûhu tabh tabbâh tekyeye dahî yevmî iki akçe vazîfe kezâlik miftahdâr olanlar vakf-ı mezbûr mütevellîsinden ahz edip şeyh efendi izniyle mahalline edâ edub ve bu hizmeti mukâbelesinde miftâhdâr-ı mezbûre yevmî üç akçe vazîfe verile deyü vakfiye-i mezbûrede şart ve ta'yîn ve vakfiyemde tertîb eylediğim cem'î-i cihâtı mütevellî olanlar arz eyledükden sonra arz-ı mezbûr hâmisine hasbî nâzır ta'yîn eylediğim Devlet-i aliyyede re'îsü'l-küttâb bulunan efendiler dahi i'lâm ve ol vechile tevcîh oluna deyü tebyîn olunmağın binâ'en alâ zâlike hâlâ merkad-i münevvere-i mezkûrede miftâhdâr olan İsmail ibn-i Mustafa'ya işbu hizmeti edâ eylemek şartıyla yevmî üç akçe vazîfe müceddeden tevcîh ve yedine kaleminden tezkire ile berât-ı âlî ihsân buyurulmak bâbında emr u fermân devletlü sultânım hazretlerininidir. Bende Mehmed Akif el-kâdî? el-vâkîf bi'l-meşrûta ola."⁹³

Tekkenin altıncı postnişîni Şeyh el-Hâc Mehmed Efendi (ö.1208/1793) dönemine ait 1208/1793 tarihli bir başka arşiv belgesinde de benzer ifadeler yer almaktadır. Murâd Buhârî Tekkesi'nde her pazartesi ve cuma akşamları işrâk vaktinde hatm-i hâcegân yapıldığı ifade edilmektedir. Söz konusu belgede yer alan ifadeler şunlardır:

"Zâyî'den berâtı verilmek buyuruldu [24 Cemâziyelevvel 1208] Devletlü inâyetlü merhametlü sultânım hazretleri sağ olsun Sadr-ı a'zam ve bedr-i efhâm hazretlerinin nezâret-i âsifânelerinde olan evkâfdan

⁹³ BOA, C.EV, 457/23118.

sadr-ı a'zâm-ı esbâk merhûm Mustafa Paşa'nın civâr-ı medîne-i Ebâ Eyyüb Ensârî'de Nişâncı Paşa mahallesinde kâ'in Şeyh Murâd hazretlerinin zâviyesinde cum'a ve isneyn günlerinde tulû'-ı şemsden sonra kable salâti'l-işrâk Hatm-i Şerîf-i Hâcegân-ı Alîşân'da buhurcu olub ve harc-ı buhûr olmak üzere yevmî beş akçenin berâtı yedimden zâyi' olmakla merâhim-i aliyyelerinden mercûdur ki, Haremeyn muhâsebesinden kayd derkenâr ba'de'l-ihrâc manzûr-ı devletlerü buyuruldukda mûcebince bu dâ'ilerine tevcih ve yedime berât-ı şerîf-i âlişân inâyet ve ihsân buyurulmak bâbında emr u fermân devletlü inâyetlü merhametlü sultânım hazretlerindedir. Bende Hafız Ahmed."⁹⁴

Tekkede tasavvufî faaliyetler dışında ilmî ve teknolojik gelişmelerde yakından takip edilmiştir. Osmanlı Devleti'ne ilk defa gelen üç bisikletten birinin tekkeye alınması, harem-selamlık binaları arasında löklenşe pil ile çalışan bir sitemin kurulmuş olması tekkenin ilme ve bilgiye verdiği değerin önemli bir göstergesidir.⁹⁵

B. Şeyh Murâd Buhârî Tekkesi'nin Fizikî Konumu

Osmanlı döneminde tekkelerdeki halka yönelik hizmetlerin devamı için bazı devlet adamlarının bu kuruluşlara maddî-mânevî destek verdiği bilinmektedir. Bunlardan biri de Sultan IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan (ö. 1156/1743)'ın kethüdâsı ve aynı zamanda tersane emîni olarak görev yapan Mehmed Efendi'dir. Adı geçen zât 1143/1730 yılında tekkeye şadırvan, iki sene sonra 1145/1732 yılında çeşme yaptırmıştır.⁹⁶ Şeyh Murâd Buhârî Tekkesi'nde bulunan Mehmed Kethüdâ Çeşmesi'nin kitabesindeki ifadeler şöyledir: "Mehmed yaptı bâb-ı tekeyeye bir çeşme-i zibâ, 1145(1732)"⁹⁷

Tekkedeki harâb olan bazı yapılar, sonraki yıllarda onarım görmüş, ihtiyaca binâen harem, selâmlık, derviş hücreleri, kahve ocağı ve yemekhane gibi yeni kısımlar ilâve edilmiştir.⁹⁸ Meselâ, Osmanlı dönemi ünlü hattatlarından ve tekkenin hazîresinde medfûn⁹⁹ Şeyhülislâm Hacı

⁹⁴ BOA, C.EV, 441/22312.

⁹⁵ Torun, "Şeyh Muhammed Murâd-ı Buhârî Tekkesi Hazîresi Üzerine Bir Değerlendirme", s. 129.

⁹⁶ Tanman, "Şeyh Murâd Tekkesi", *DİA*, c. XXXIX, s. 62.

⁹⁷ İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri I, (İstanbul Ciheti)*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943, s. 140-141.

⁹⁸ Tanman, "Şeyh Murâd Tekkesi", *DİA*, c. XXXIX, s. 63-64.

⁹⁹ Tanman, "Şeyh Murâd Tekkesi", *DİA*, c. XXXIX, s. 62.

Veliyüddîn Efendi (ö.1182/1768), mescid-tevhidhâne olarak kullanılan bölümü inşâ ettirmiştir.¹⁰⁰ Kesme taştan yapılan kare planlı, tek kubbeli mescid avlu kapısının sol tarafında olup bir dönem semâhâne olarak hizmet vermiştir.¹⁰¹ Sonraki yıllarda tekkeye eklenen diğer yapıların da inşâsı devam etmiştir. Sadrâzam Mehmed Sa'îd Paşa (ö.1175/1761) Sadâret kethüdâsı iken tekkenin yakınına Kuşluk (Peştimalcılar) Hamâmı'nı tesis ederek burayı tekkeye katmıştır.¹⁰² Reîsülkurrâ Şeyh Hâfız Feyzullâh Efendi'nin meşîhatı zamanında 1272/1855 yılında eski mescid-tevhidhânenin yanına dikdörtgen planlı, çatısı ahşap, duvarları kesme taştan yeni bir mescid-tevhidhâne inşâ edilmiş ayrıca tekkenin harâb olmaya başlayan harem ve selâmlık bölümleri onarılmıştır.¹⁰³

Tekkenin külliye tarzında binâ edildiğini ifade etmiştik. Tekkede yer alan birimlerden kütüphanede 309 yazma ve 39 matbû eser bulunmakta idi. Tekkelerin kapatılmasının ardından bu eserler 1349/1930 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.¹⁰⁴ Nakli gerçekleştirilen bu eserlerin sayısı risâleler de dikkate alındığında 590 adedi bulunmaktadır. Muhtelif konulara ait eserler Arapça, Farsça ve Türkçe olarak kaleme alınmıştır.¹⁰⁵ Murâd Buhârî Tekkesi'ndeki kütüphanenin faal olduğunu 7 Muharrem 1215/1800 tarihli arşiv vesikasından anlıyoruz. Bu belgede mezkûr tekkenin kütüphanesi için hâfız-ı kütüb diğer bir tabirle kütüphane personeli tayin edildiği belirtilmiştir.¹⁰⁶

Murâd Buhârî Tekkesi, manzarasının güzelliği ile dikkat çeken Nişanca mevkiinde geniş bir arazi üzerinde kurulmuştur. Bu alan içerisinde o dönemde Mimâr Sinân tarafından bentlerden getirilen Kırkçeşme suları isâle hattı, o civârda bulunan 9 tane çeşmeyi beslemektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁰ Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 292.

¹⁰¹ Haskan, *Eyüp Sultan Târihi*, c. I, s. 135.

¹⁰² Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 292; Haskan, *Eyüp Sultan Târihi*, c. I, s. 135.

¹⁰³ Tanman, "Şeyh Murâd Tekkesi", *DİA*, c. XXXIX, s. 62.

¹⁰⁴ İsmail Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2008, s. 205.

¹⁰⁵ Torun, "Şeyh Muhammed Murâd-ı Buhârî Tekkesi Hazîresi Üzerine Bir Değerlendirme", s. 130.

¹⁰⁶ C.MF 49/2450'den naklen Torun, "Şeyh Muhammed Murâd-ı Buhârî Tekkesi Hazîresi Üzerine Bir Değerlendirme", s. 130.

¹⁰⁷ Şenalp, "Eyüp Sultan'da Şeyh Murâd Külliyesi", s. 23.

Genelde birbirine yakın mesafelerde binâ edilen tekkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel yönden etkileşimi daha kolay olmuştur. Meselâ, tekkelere özel muhabbeti olan Sadrâzam Bâhir (Maktûl) Mustafa Paşa (ö.1171/1757) ikinci sadâreti sırasında (1756-1757) Murâd Buhârî Tekkesi'nin mescid-tevhidhânesine minber koydurmuş, görevlendirilen vâizin maaş giderini ise tesis ettiği tekkenin (Maktul Mustafa Paşa Tekkesi) vakfından te'mîn ettirmiştir.¹⁰⁸ Benzer şekilde 1225/1810 tarihli arşiv belgesine göre Ebubekir Paşa vakfından alınmak üzere yevmî üç akçe vazîfe ile türbedâr görevlendirilmiştir. İlgili belgede şu ifadeler yer almaktadır:

“İzzetlü reîsülküttâb efendi işbu arzuhâl ve derkenâra nazar ve muktezâsını i'lâm eylesün deyü buyuruldu [16 Zilhicce 1225] Devletlü inâyetlü merhametlü sultânım hazretleri sağ olsun. Hazret-i Ebî Eyyüb Ensârî-râdıyallahu anhü'l-bârîde-vâki' Nişancı mahallesinde vâki' ashâb-ı hayrâtdan teşrîfâtî esbâk merhûm Seyyid Mehmed Âkif Beyefendi ibn-i Ebubekir Paşa vakfından olmak üzere yevmî üç akçe vazîfe ile türbedârı olan Şeyh Murâd tekkesinin türbedârı Hasan Efendi bilâ-veled fevt olup yeri hâlî ve hizmet-i lâzimesi mu'attal kalmakla bu kulları türbe-i merkûmenin miftâhdârı olup öteden beri vâkıf-ı mezbûrun şurûtu miftahdâr olanlara meşrûta olmakla merâhim-i aliyyelerinden mercûdur ki kaleminden kaydı derkenâr buyurulmak bâbında devletlerü buyuruldukda mahlûlünden bu kullarına tevcîh ve ihsân buyurulmak bâbında emr u fermân devletlü inâyetlü merhametlü efendim sultânım hazretlerindedir. Bende Miftahdâr es-Seyyid Hafız Yahyâ”¹⁰⁹

Muhtelif zamanlarda bazı ilave bölümler ve tadilatlar yapılan tekkenin 1299/1881 tarihli arşiv belgesine göre Ebü'l-hayr Ahmed Efendi Vakfı'ndan tekkeye ait bazı kısımlar tamir edilmiştir. İlgili arşiv belgesinde yer alan ibâreler şöyledir:

“Devletlü efendim hazretleri Evkâf-ı hümâyûn nezâreti vekâletinin Şûrâ-yı devlet dâhiliye dâ'iresinden tezyîl ve tahtîm olunup melfûf keşf defteri ve münâkaşa pusulası ile beraber arz ve takdîm kılınan takrîri mutâla'asından müstebân olduğu vechile Harameyn-i muhteremeyne mülhâk Şeyhü'l-islâm-ı esbâk Ebülhayr Ahmed Efendi vakfından Eyüb civârında Şeyh Murâd Tekkesi muhtâc-ı ta'mîr olduğundan post nişîni

¹⁰⁸ Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l Cevâmî'*, c. I, s. 294; Tanman, “Şeyh Murâd Tekkesi”, *DİA*, c. XXXIX, s. 62.

¹⁰⁹ BOA, C.EV, 503/25438.

tarafından vâki' olan istid'â üzerine şehremâneti ma'rifetiyle icrâ ettirilmiş olan keşfi mücebince metânet ve rasânetine kemâl derece dikkat ve i'tinâ olunmak ve keşfinden noksânıyla vücûda getirilmesine sa'y ve gayret edilmek ve masârîf-ı keşfiyesi olan on üç bin kuruşun doksan dokuz senesi tertîbinden olarak hazîne-i evkâfdan tesviye ve i'tâ kılınmak üzere evkâf ta'mîrât me'mûru ma'rifetiyle emâneten icrâ-yı ta'mîri için nezâret-i müşârün-ileyhâca taleb olunan me'zûniyetin i'tâsı tezekkür kılınmış olmakla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne müte'allik ve şeref-sudûr buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim. Fî [16 Şevval 1300]/ [7 Ağustos 1299] Said. Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Resîde-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleriyle melfûf takrîr müzeyyel defter manzûr-ı âlî buyurulmuş ve bir derece istîzân-ı me'zûniyet-i matlûbenin i'tâsı husûsuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî müte'allik ve şeref-sudûr buyurularak zikr olunan takrîr ve defter i'âde kılınmış olmakla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî [18 Şevval 1300]/ [9 Ağustos 1299]. Ali Rıza.¹¹⁰

1305/1887 tarihli arşiv belgesinde tekkeye ait derviş hücreleri diğer bazı kısımlarının tâdilâtan geçirildiği belirtilmiştir: İlgili arşiv belgesinde yer alan ifadeler şunlardır:

“Devletlü efendim hazretleri Eyüb'de Nişancı Mahallesi'nde vâki' Şeyh Murâd Dergâh-ı şerîfinin irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî on iki bin beş yüz kuruşla maktu'an ta'mîrine mübâşeret olunmak üzere ise de dergâh-ı mezkûrun cadde cihetinde bulunan duvar ile derûnunda bulunan hüçürâtın sakfları dahi müşrif-i harâb olduğu cihetle mecidî on dokuz kuruş hesabıyla masârîf-ı keşfiyesi olan beş bin sekiz yüz seksen dört buçuk kuruşun ileride düşecek mahlûlât-ı vakfiye mu'accesinden mahsûb edilmek üzere üç yüz dört senesi bütçesi tertîbinden ta'vîzân sarfıyla emâneten icrâ-yı ta'mîri husûsuna dâ'ir Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i celîlesinin Şurâ-yı Devlet Dâhiliye dâ'iresinden müzeyyel takrîri melfûfuyula arz ve takdîm kılınmış olmakla ol bâbda her ne vechile emr ve irâde-i seniyye-i cenâb-ı cihân bânî müte'allik ve şeref-sudûr buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim Fî 6 Zilhicce sene 1305/2 Ağustos sene 1304 Sadrâzam Kâmil Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki Resîde-i dest-i

¹¹⁰ BOA, İ.ŞD, 64/3784.

ta'zîm olup melfûflarıyla manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiye-i sadâret-penâhîleri üzerine mûcebince irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyurulmuş olmakla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir Fî [7 Zilhicce sene 1305]/[3 Ağustos sene 1304] Serkâtib-i hazret-i şehriyârî Süreyyâ." ¹¹¹

Seyyid Murâd-ı Buhârî'nin kabrinin bulunduğu türbenin sağ tarafında medrese, solunda tekkenin hazîresi, arka kısmında mescid-tevhidhâne ve şadırvan bulunmaktadır. 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılması süreciyle Murâd Buhârî Tekkesi de diğerleri gibi metrûk bir hâlde bırakılmıştır. 1950'li yıllarda sanayileşmeye bağlı olarak kente göç edenlerin sayısı bir hayli artınca bu bölge, göçmenlerin istilâsına uğramış tekke binası da gecekondular olarak kullanılmıştır. Mahalle sâkinleri tarafından gereken ihtimâm gösterilmediği için tekkenin fonksiyonlarından olan derviş hücreleri tahrîp edilmiş, önlerindeki revakların bir kısmı yok edilmiş, sonradan yapılan mescid-tevhidhânenin ahşap çatısı çökmüş, şadırvan, çeşme ve kapıları tamamen ortadan kalkmış, türbedeki ahşap sandukalar ve diğer eşyalar çürümüş, hazîredeki mezar taşlarının çoğu kırılmıştır. Bununla beraber ilk yapılan mescid-tevhidhâne de harâb olmuştur. Ahşap harem ve selâmlık kısmı, 1977 yılında mahalle sâkinleri tarafından kışlık odun temini için yakacak olarak kullanılmak amacıyla yıkılmıştır. Bu tahrip edilen yapılarla beraber, tekkeye vakfedilen hamam da tamamen ortadan kaldırılmıştır. Tekkenin avlu kapısının yanındaki Mehmed Kethüdâ Çeşmesi yok olmuştur. Revaklı, kârgir medrese tarzındaki derviş hücreleri ile tevhidhâne yıkık hâlde bırakılmıştır. 1983 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tahribâta son vermek için, gecekondular sahiplerini buradan kaldırarak, restorasyon çalışmalarını başlatmış; fakat bu onarım düzenli yapılamadığından yarım kalmıştır. Kültürel faaliyetler için tahsis edilen tekke, özel bir vakıf kuruluşu tarafından 1988 yılında aslına uygun olarak onarılmıştır. Sonraki yıllarda onarım adı altında Vakıflar ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun izni olmaksızın tekkede birtakım değişiklikler yapılmış, bazı bölümlerin orijinal hâli korunamamıştır.¹¹²

¹¹¹ BOA, İ.ŞD,92/5482.

¹¹² Tekkenin mimârî durumu ile ilgili daha geniş bilgi için Tanman, *İstanbul Tekkeleri*, c. II, s. 833-845; Tanman, "Şeyh Murâd Tekkesi", *DİA*, c. XXXIX, s. 62-64; Kara, *İstanbul Metropoliter Alan Gelişme Sürecinde Bir Dînî Kültürel Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp*, s. 99; İşli, *İstanbul Tekkeleri Mimârîsi Eklentileri ve Restorasyonu*, s. 127.

Tekkenin yıkılan bölümlerinden harem binasının yeri yakın zamana kadar çocuk parkı ve semt pazarı olarak kullanılmıştır. Şu anda spor kompleksi bulunmaktadır. Tekke, 2005 yılında Tarih Kültür ve Koruma Derneği'ne tahsis edilmiş olup, tekkenin tadilat işleri bu dernek tarafından yürütülmüştür. 2010 yılında ise Şeyh Murâd-ı Buhârî Tekkesi, İlim Kültür ve Sanat Vakfı'na tahsis edilmiştir.¹¹³ Günümüzde mezkûr tekke, yapılan onarımlarla oldukça bakımlı durumdadır.

Sonuç

Murâd Buhârî Tekkesi'nin en önemli isimlerinden biri hiç şüphesiz ki adından da anlaşılacağı üzere Şeyh Seyyid Muhammed Murâd Buhârî (ö.1132/1720)'dir. Tekkenin ilk postnişini olan mezkûr zât, bedensel engelli olmasına rağmen ilim, irfân ve irşâd amacıyla seyahatlerde bulunmuştur. Özellikle Hindistan ziyareti esnasında Nakşbendiyye tarîkatının Müceddidiyye kolunun kurucusu İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fârûkî Sirhindî (ö.1034/1624)'nin oğlu ve aynı zamanda halîfesi Şeyh Hâce Muhammed Ma'sûm (ö.1079/1668) ile tanışmış ve ona intisâb etmiştir. Gönül verdiği tarîkatı tanıtmak için icrâ ettiği faaliyetler ile Murâd-ı Buhârî, Nakşbendîliğin Müceddidiyye kolunu İstanbul'a taşıyan ilk kişi olmuştur. Dolayısıyla tekke, bu yönüyle büyük önem arz etmektedir. Şeyhülislâm Seyyid Feyzullâh Efendi (ö.1115/1703), Şeyh Mehmed Emîn Tokâdî (ö.1158/1745), La'lîzâde Seyyid Abdülbâkî (ö.1159/1746), Şeyhülislâm Hacı Veliyüddin Efendi (ö. 1182/1768) gibi pek çok meşhur şahsiyet tasavvufî anlamda ondan etkilendiği için adı geçen bu zâtlar vasıtasıyla tekke, daha fazla tanınır olmuştur.

Kültür ve medeniyet tarihimizde İslâmiyetin geniş kesimlere neşri için tekke ve medrese çevrelerinin birbirlerine destek verdiği görülmektedir. Bunun en güzel örneği hiç şüphesiz ki Murâd Buhârî Tekkesi'nde icrâ edilmiştir. Bilindiği üzere söz konusu tekke, kuruluşu itibarıyla Çankırlı Dâmâd Mustafa Efendi (ö.1090/1679) tarafından dârülhadîs yani medrese olarak inşâ edilmiştir. Aynı müessese daha sonra, 1127/1715 yılında bâni Mustafa Efendi'nin oğlu Şeyhülislâm Dâmâdzâde Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi (ö.1154/1741) tarafından Şeyh Seyyid Murâd Buhârî (ö.1132/1720) adına tekkeye dönüştürülmüş ve Nakşbendiyye tarîkatı müntesiplerine tahsîs edilmiştir. Bu anlamda

¹¹³ Torun, "Şeyh Muhammed Murâd-ı Buhârî Tekkesi Hazîresi Üzerine Bir Değerlendirme", s. 130.

mezkûr tekke, İstanbul'un en kalabalık dergâhlarından biri olarak kurulduğu tarihten 1925 yılına kadar hizmet vermiştir.

Tekkenin posnişinlerinden Hâfız Feyzullâh Efendi'nin (ö.1284/1867) Kur'ân ilimlerine vâkıf olması ayrıca reîsü'l-kurrâ" nâmıyla tanınması ilmi, irfânı ve mesnevîhânlığı ile öne çıkması hasebiyle onun döneminde söz konusu tekke, diğer dergâhlara şeyh tayin eden "meşihat makâmı" olarak hizmet vermiştir.

Son devrin tanınmış mutasavvıflarından olan Abdülkâdir Belhî kendi içinde Nakşbendî ve Melâmîliği birleştirmesi hasebiyle Melâmî/Hamzavîliğin pîri olarak kabul edilmiştir. Böylece onun döneminde tekkede Nakşbendîlik dışında Melâmî-Hamzâvîlik de temsil edilmiştir. Abdülkâdir Belhî'nin tarikat faaliyetleri ile söz konusu tekke, bir süre "Seyyid Belhî Dergâhı" olarak anılmıştır. Kendisinden sonra tekkede oğlu Ahmed Muhtar Efendi (ö.1352/1933) bu anlayışı devam ettirmiştir. Bununla birlikte Abdülkâdir Belhî'nin Bektâşî ve Mevlevî çevrelerine olan yakınlığı hasebiyle tekkedeki zikir meclislerinde zaman zaman semâzenlerin semâ ettiği olmuştur. Çok yönlü tarikat faâliyetleri ile adını duyuran Murâd Buhârî Tekkesi postnişinlerinin bazısının Orta Asya kökenli olması hasebiyle bu bölgelerden İstanbul'a gelen dervişlerin ziyaret ettiği bir dergâh olarak da tasavvuf tarihindeki yerini almıştır.

Osmanlı padişahı IV. Mehmed'in (1648-1687) kızı Hatice Sultan (ö.1156/1743)'ın kethüdâsı Mehmed Efendi, Anadolu kazaskeri Çankırlı Dâmâd Mustafa Efendi (ö.1090/1679), Şeyhülislâm Dâmâdzâde Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi (ö.1154/1741), Sadrâzam Bâhir (Maktûl) Mustafa Paşa (ö.1171/1757), Sadrâzam Mehmed Sa'îd Paşa (ö.1175/1761), Şeyhülislâm Hacı Velîyüddîn Efendi (ö.1182/1768) gibi bazı devlet adamları ve ulemânın tekkenin mimârî gelişim sürecinde katkıları olmuştur.

Bilindiği üzere İslâm uygarlığının gelişiminde kütüphane kültürünün çok önemli yeri vardır. Kütüphaneler genelde cami, tekke, mektep, medrese gibi müesseselerin etrafında kurulmuştur. Murâd Buhârî Tekkesi'ne ait altı yüz civarında eser, tekkelerin kapatılmasının ardından Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Zikredilen özellikleri ile kuruluşundan itibaren 1925 yılına kadar Murâd Tekkesi Osmanlı dönemi tasavvuf hayatında önemli bir yer edinmiştir.

Kaynakça

- Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, İstanbul, 1996.
- Âsitâne-i Âliyye'de ve Bilâd-ı Selâse'de Kâin El'an Mevcûd ve Muhterik olmuş Tekkelerin İsim ve Şöhretleri ve Mukâbele-i Şerîfe Günleri Beyân Olunur, Matbaa-i Darü'l-Hilâfetü'l-Aliyye, İstanbul, 1256/1840.
- Aynur, Hatice, "Sâliha Sultan'ın Düğün Töreni ve Şenlikleri", *Târih ve Toplum*, c. XI, sayı: 61, Ocak, 1989, ss. 30-39.
- Ayvansarâyî, Hüseyin, *Hadîkakatü'l-Cevâmi'*, c. I-II, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1281.
- _____, *Mecmûa-i Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derin- Vahid Çabuk, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1985.
- Azamat, Nihat, "Abdulkadir Belhî", *DİA*, c. I, İstanbul, 1988, ss. 231-232.
- Bandırmalizâde Seyyid Ahmed Münîb Üsküdârî, *Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul, 1307/1889.
- Bayrı, Mehmet Halit, *İstanbul Folkloru*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.
- BOA, İ.MVL, 289/11501.
- BOA, C.EV, 441/22312.
- BOA, C.EV, 457/23118.
- BOA, C.EV, 204/14955.
- BOA, İ.MVL, 317/13371.
- BOA, İ.MVL, 417/18216.
- BOA, İ.ŞD, 64/3784.
- BOA, C.EV, 503/25438.
- BOA, İ.ŞD, 92/5482.
- Bolat, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İnsan Yay., İstanbul, 2003.
- Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *OsmanlıMüellifleri*, c. I-III, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333.
- Çetin, Atilla, "İstanbul'daki Tekke, Zâviye ve Hânkâhlar Hakkında 1199/1784 Tarihli Önemli Bir Vesika", *Vakıflar Dergisi*, sayı: XIII, Ankara, 1981.
- Emecen, Feridun, "İzzî Süleyman Efendi", *DİA*, c. XXIII, İstanbul, 2001.
- Ergun, Sâdeddin Nüzhet, *Türk Şâirleri*, c. I-III, İstanbul, yy.
- Erünsal, İsmail, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2008.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî. *Melâmîlik ve Melâmîler*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

- _____, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1983.
- Hacı İsmâil Beyzâde Osman Bey, *Mecmûa-i Cevâmi'*, c. I-II, İstanbul, 1304.
- Halil b. Ali b. Muhammed el-Murâdî, *Silkü'd-Dürer fî A'yani's-Sâni Aşr*, c. I-IV, Beyrut, 1206.
- Haskan, Mehmet Mermi, *Eyüp Sultan Târîhi*, İstanbul, 2009.
- Heyet, "Abdülkadir Efendi, Belhî, Seyyid", *İstanbul Kültür Sanat Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul, 1982, s. 171.
- Işın, Ekrem, "Abdülkadir Belhî", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul, 1994, s. 44.
- _____, "Nakşebendîlik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. VI, İstanbul, 1994, ss. 31-39.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemâl, *Son Asır Türk Şâirleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1988.
- İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara, 2008,
- İşli, Esin D, *İstanbul Tekkeleri Mimârîsi Eklentileri ve Restorasyonu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1998.
- Kara, H. Fahrunnisa Ensari, *İstanbul Metropoliten Alan Gelişme Sürecinde Bir Dînî, Kültürel Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1994.
- Koçu, Reşad Ekrem, "Cuma Tekkeleri", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. VII, İstanbul, 1965, s. 3621.
- _____, "Dergâhlar", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. VIII, İstanbul, 1966, ss. 4476-4484.
- Kut, Günay, Turgut Kut, "İstanbul Tekkelerine Ait Bir Kaynak: Dergâhnâme", *Varia Turcica*, c. VII, İstanbul, 1987, ss. 213-236.
- Mehmed Zâkir Şükrü Efendi, *Die Istanbuler Derwisch-Konvente Und Ihre Scheiche (Mecmûa-i Tekâyâ)*, yayına hazırlayan, M. Serhan Tayşî-Klaus Kreiser, Friburg, 1980.
- Melekpaşazâde Kadri Bey, *Hânkâhnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuri Arlasez Bölümü, no: 36.
- Öz, Tahsin, *İstanbul Câmileri*, c. I-II, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1987.
- Özdamar, Mustafa, *Dersâadet Dergâhları*, Kırk Kandil Yay., İstanbul, 1994.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul, 1993.

- Süreyyâ, Mehmed, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1308.
- Şenalp, Muharrem Hilmi, "Eyüp Sultan'da Şeyh Murâd Külliyesi", *Lâle Dergisi*, yıl: 1, sayı: 1, Türk Petrol Vakfı Yay., İstanbul, Temmuz 1982, ss. 22-26.
- Şeyhî Mehmed Efendi, *Şekâik-i Nûmaniyye ve Zeyilleri "Vekâyiü'l-Füdalâ"*, nşr. Abdulkadir Özcan, İstanbul, 1989.
- Şimşek, Halil İbrahim, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşbendî-Müceddidîlik Anadolu'daki Temsilcileri ve Tasavvufî Görüşleri*, Hitit Kitap Yayınevi, Çorum, 2014.
- _____, *Osmanlı'da Müceddidîlik XII/ XVIII.Yüzyıl*, Sûf Yay., Ankara, 2004.
- _____, "Murâd Buhârî", *DİA*, c. XXXI, İstanbul 2006, ss. 185-187.
- _____, "Anadolu Müceddidîlerine İlişkin Bazı Tarihi Bilgilerin Kullanılışı Üzerine Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. I, sayı: 2, 2002/2, ss. 213-227.
- Tanışık, İbrahim Hilmi, *İstanbul Çeşmeleri I, (İstanbul Ciheti)*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943.
- Tanman, M. Baha, "Murâd Buhârî Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul, 1994, ss. 514-516.
- _____, "Şeyh Murâd Tekkesi", *DİA*, c. XXXIX, İstanbul, 2010, ss. 62-64.
- _____, *İstanbul Tekkeleri'nin Mimârî ve Süseleme Özellikleri, Tipoloji Denemeleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.
- Telci, Cahit, "İstanbul Tekkeleri Hakkında 1885 Tarihli Bir İstatistik", *50. Yıl Atatürkçülük Armağanı*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, ss. 197-208.
- Tilgen, Nurullah, *Eyüp'lü Hattatlar (1650-1950)*, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1950.
- Torun, Ahmet Semih, "Şeyh Muhammed Murâd-ı Buhârî Tekkesi Hazîresi Üzerine Bir Değerlendirme", *Vakıflar Dergisi*, sayı: 34, 2010, ss. 125-161.
- Vassâf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr fî Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, 1348/1929, I-V, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, no: 2305-2309.
- Yeşilzâde Mehmed Sâlih Efendi, *Rehber-i Tekâyâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı Bölümü, no: 1035.

KUR'AN VE SÜNNETTE İNSAN ONURUNA EĞİTİM AÇISINDAN YAKLAŞIM

Mustafa ÖNDER*

Öz

İnsan onurlu olarak yaratılmıştır. Hz. Muhammed, cahiliye döneminde çığnänen insanlık onurunu korumak ve hak ettiği seviyeye yükseltmek için çok önemli kurallar getirmiştir. Hz. Muhammed, insanın gerçek onuruna kavuşması için peygamberlikten önce ve sonra sadece teoride kalan söylemlerde bulunmamış, insan onurunu koruyacak her faaliyetin içinde yer almıştır. İnsan onuruna saygı Kur'an ve Hz. Peygamberin temel eğitim metodu olmuştur. Kadınlar, çocuklar, köleler onun sayesinde insan olarak muamele görmüşler, temel haklarına kavuşmuşlardır. Modern dünya, alınan bunca tedbire ve imzalanan sözleşmelere rağmen, hala insan hakları ve onuru konusunda Hz. Muhammed dönemindeki seviyeye ulaşamamıştır. Makalemizle Kur'an'da insan onuru ile ilgili yer alan ilahi buyrukları, Hz. Peygamberin insan onuruna verdiği değeri, örnek uygulamalarını, tavsiyelerini ve insan onuruna saygıyı bir eğitim metodu olarak kullanmasını yeniden gündeme getirmeyi amaçladık.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Sünnet, İnsan Onuru, İnsan Hakları, Eğitim.

Qur'an and Sunnah Approach of Education for Human Dignity

Abstract

Man is created with honour. Prophet Mohammad brought very important rules to protect and to raise man's honour to the degree it deserved which was during Jahiliyyah. To rejoin man and his honour, he not only gave speeches which did not remain in theory before and after his prophecy but he also participated in all of the activities which would save man's honour. Respect to man's honour was the main educational method of Quran and Prophet Mohammad. Women, children, and slaves were treated as human beings thanks to him, and attained their substantive rights. Modern World, despite the measures taken and conventions signed, has not reached to the level of human rights and honour during Prophet Mohammad's era. In our article, in Quran, the importance given to man's honour by Prophet Mohammad, his model practices, advices, and

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi, monder@cumhuriyet.edu.tr

using respect to man's honour as an educational method by wise and conscientious people.

Key Words: Qur'an, Sunnah, Human Dignity, Human Rights, Education.

Giriş

Onur, insanın kendi kendine ve başkalarının kendisine saygısını anlatan bir kavramdır. İnsanın kendine saygı duyması ve yaratılışın sırrını anlamaya çalışması, kendi değerini bilmesini gerektirir. Başkalarının bir insana saygı duyması için, o kişide bazı erdemlerin bulunması gerekir. Lügatte onur; haysiyet, şeref, itibar, erdem, kıymet ve değer gibi anlamlara gelir.¹ Eğitimin amaçlarından birisi, eğitilenleri onurlu kişiler yaparak, insan haklarına saygılı ve topluma faydalı hale getirmektir. İnsan onuruna saygıyı esas alan bir eğitim programı daha başarılı olabilir. Özellikle din eğitimi ve öğretiminde bu hususa ayrı bir önem verilmesi istendik davranışlar kazandırmada etkili olabilir.

Modern eğitim kuramlarında öğrenciye değer vermenin, kişilik ve onurunu korumanın başarıyı arttıracığı ve öğrencinin sosyalleşmesine büyük katkı yapabileceği belirtilmektedir. Geliştirdiği psiko-sosyal gelişim kuramı ile eğitime önemli katkılar sağlayan E. H. Erikson, 6-12 yaş dönemini, çalışma ve başarılı olma duygusuna karşı, aşağılık duygusunun gelişim dönemi olarak kategorize etmiştir. Çocuk bu dönemde yetişkinler tarafından yeterince takdir edilmez, yaptığı işler beğenilmezse aşağılık duygusuna kapılabilir. Çocuklar bu dönemde basit sevgi ifadeleri ve gösterilerinden çok, başarılarının takdir edilmesini, değerli olduğunun hissettirilmesini isterler.² İnsana ve öğrenciye saygı; onun yaptıklarını tanıma, anlamlandırma, onun düşüncelerine ve iç dünyasına nüfuz etme çabasını da bünyesinde taşır.³ İnsanı ve onuruna saygıyı esas almayan programların başarılı olma şansı

¹ Raşit Küçük, "Hz. Peygamberin Örnekliğinde İnsan Onuru", *Hz. Peygamber ve İnsan Onuru*, DİB Yayınları, Ankara, 2013, s. 21; Ramazan Altıntaş, "Cahiliye Zihniyeti ve Çiğnenen İnsan Onuru", *Hz. Peygamber ve İnsan Onuru*, DİB Yayınları, Ankara, 2013, s. 67.

² Bkz., Hasan Bacanlı, *Eğitim Psikolojisi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2011, s. 124-130; Mustafa Köylü, B. Ali Naziroğlu, "İlköğretimde Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü&Nurullah Altaş, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 113-120.

³ *İlköğretim DKAB Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu*, MEB Yayınları, Ankara, 2007, s. 3.

azdır. Makalemizde Kur'an ve Sünnet'te insan onuruna verilen değeri, Peygamberimizin insanları eğitmek için insan onuruna saygıyı temel eğitim metodu olarak kullanmasını incelemeye çalıştık. Günümüz eğitim-öğretiminde de insan onuruna saygının bir metod olarak kullanılmasının ve duyuşsal boyutta öğretilmesinin yaşanan birçok sosyal problemi çözebileceği üzerinde durduk. Öğretim programlarında içselleştirilmesi amaçlanan değerler arasına insan onurunun alınması ile ilgili görüşler ortaya koyduk.

1- Kur'an'da İnsan Onuru

Kur'an-ı Kerime göre insan, Allah'ın canlılar içerisinde en güzel biçimde yarattığı,⁴ en değerli kıldığı,⁵ Allah'ın kendi ruhundan üfleyip, bahşettiği üstün vasıflar nedeniyle yücelttiği,⁶ kendisine halife yaptığı,⁷ akıl, irade ve vicdan sahibi seçkin bir varlıktır.⁸ İnsanın düşünebilme, aklını ve iradesini kullanabilme, algıladığı şeylerden bilgi edinerek duygularını ifade edebilme özellikleri başka hiçbir canlıya verilmemiştir. Çoğu canlıda göz, dil, kalp, kulak, ağız, beyin gibi insanla ortak organlar bulunmasına rağmen hiçbirisi bu organlardan insan gibi faydalanamaz, bilgi üretmez ve düşüneyemez. Bu özellikleri ile insan mükemmel ve mükerrem (saygıya değer, onurlu) yaratılmıştır. Yeryüzünde bu özellikleri ile ahlaka dayalı bir sosyal düzen kurma görevi insana verilmiştir. Kur'an bu görevi emanet olarak tasvir etmekte ve görevin önemini vurgulamaktadır.⁹ Bütün ilahi dinlerin amacı insana şeref, haysiyet ve onur kazandıran bu vasıfları korumak ve sonraki nesillere aktarmaktır.

Dinlerin ortak amacı şu beş şeyin kıymetini bilmek ve korumaktır: Hayat (can), akıl, din, nesil ve mal. Canı veren Allah'tır, onu alma yetkisi de Allah'a ait bir haktır. Her kim ki bu hakkı kendisi kullanmak isterse büyük günah işlemiş ve canın sahibine karşı haddi aşmış olur. İnsan canı kıymetlidir, ona karşı işlenecek her suç cezayı gerektirir ve korunması

⁴ Tin, 95/4.

⁵ İsrâ, 17/70.

⁶ Secde, 32/9; Hicr, 15/29.

⁷ Bakara, 2/30-33; Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç, Fecr Yayınları, Ankara, 1993, s. 67.

⁸ M. Zeki Duman, *Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Müslümanlar*, Fecr Yayınları, Ankara, 1996, s. 123.

⁹ Ahzab, 33/72; Mü'minun, 23/69; Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 68.

Allah'ın emridir.¹⁰ İnsan hayatına anlam katan şey akıl'dır. Öyle ki, akıl sahibi olmayanlar dinen mükellef bile sayılmamaktadır.¹¹ Çünkü akıl, iman etmenin, Allah'ı bilmenin, iyiyi kötüden ayırmanın, bilgi üreterek, araştırarak faydalı şeyler yapmanın yegâne yoludur. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'de sıklıkla akletmenin, düşünmenin insanın en önemli vasfı olduğundan bahsedilir.¹² Sadece akli kullanmamak değil, onu kullanmayı engelleyen her türlü kötü yol ve iş de kınanır.¹³

Malı korumak bütün dinlerce önem verilen bir husustur. Hırsızlık, gasp, aldatma, yankesicilik gibi davranışlar bu yüzden yasaklanmıştır. İnsanın nefsi ile mücadele etmesi, şirk, küfür ve nifaktan uzak durarak ibadet yapması dinin korunması için gerekli olduğu kadar, toplumsal huzurun korunmasının da gereğidir. Her türlü fuhuş, zina ve benzeri davranışlar neslin korunması için yasaklanmıştır. İlahi dinlerin ve İslam dininin hedefi; temel insan haklarının korunması, insanın kendisine, topluma ve yaratanına karşı görevlerinin neler olduğunun bildirilmesidir.¹⁴

Kur'an'a göre temel insan haklarını şöyle özetlemek mümkündür: 1- Yaşama hakkı. 2- Mülkiyet hakkı. 3- İşkence yasağı. 4- Kişilik hakları. 5- Eşitlik hakkı. 6- Evlenme ve kadın hakları. 7- Özel hayatın gizliliği ve onurun korunması. 8- Seyahat hürriyeti. 9- Düşünce ve ifade hürriyeti. 10- Öğrenme ve bilgi edinme hakkı. 11- İnanç özgürlüğü. Peygamberlerin asıl vazifesi, bu hakların korunmasını sağlamak, insanın fitratındaki özellikleri daha açık ve tatminkâr şekilde çözüp anlayabilmesi için vicdanları uyandırmaktır.¹⁵ Peygamberimizin konu ile ilgili Kur'an referanslı tavsiye ve uygulamalarında bu durum açıkça görülmektedir.

2- Sünnet'te İnsan Onuru

Hz. Peygamberin insanlarla olan münasebetlerinde davranışlarının temel karakterini insana saygı ve insana saygıyı öğretmenin

¹⁰ Maide, 5/32; İsrâ, 17/33; Nisa, 4/92; Bakara, 2/178.

¹¹ Bkz. *Buhari* 8/21.

¹² Yunus, 10/100; Muhammed, 47/24; Nisa, 4/82; Bakara, 2/164; En'am, 6/126.

¹³ Maide, 5/90, 91.

¹⁴ İsmail Karagöz, *İyi İnsan İyi Müslüman*, Kar Yayınları, Ankara, 2007, s. 371, 372.

¹⁵ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 79.

oluşturduğunu görüyoruz.¹⁶ Peygamberimiz, inancı ne olursa olsun muhataba insan olarak değer vermiş, insanın temel hak ve hürriyetlerine saygı göstermiş, daima insan haysiyet ve onurunu gözetmiş, kimsenin kusurunu yüzüne vurmuyarak haysiyetini rencide etmemiş, insanı kazanmayı esas almıştır. İnsanı eğitmede sevgi, tedricilik ve sabır göstermiştir.¹⁷ Peygamberimiz insanların yaratılıştan getirdiği duyguları sahiplerine keşfettirmeyi, geliştirmeyi ve her türlü aşırılıktan korumayı esas almıştır.¹⁸ Bütün bunları yaparken Kur'an kaynaklı bazı yöntemleri kullanmıştır. İnsan onuruna saygı, kullandığı yöntemlerin başında gelmektedir. Mekke'nin en azılı müşriklerini bu yöntemi kullanarak ikna etmiştir. Şimdi Peygamberimizin kullandığı yöntemleri sırasıyla ele alabiliriz.

a- İnsana Değer Vermesi

Peygamberimiz öncelikle insana değer veriyordu. İnancı, rengi, kabilesi ne olursa olsun insan onun için değerliydi. Yaratanın kul olmaya layık görüp yarattığı insan onurlu bir varlıktı. Cabir b. Abdullah'tan rivayet edilen şu olay bunun örneklerinden birisidir: *"Bir defasında yanımızdan bir cenaze geçti. Rasulullah ayağa kalktı. Biz de kendisine uyararak ayağa kalktık ve Ya Rasulallah! Bu bir Yahudi cenazesidir dedik. Peygamberimiz: Bir cenaze gördüğünüzde (Müslim olsun, kâfir olsun) kıyam ediniz. Çünkü ölüm korkunç bir şeydir."*¹⁹ buyurdular.

Benzer bir rivayette Abdullah İbn-i Amr İbn-i As şöyle nakletmektedir: *"Bir kimse Peygamberimize bir şeyler sordu ve dedi ki: Ya Rasulallah! Yanımızdan kâfir cenazesi geçiyor. Buna da ayağa kalkacak mıyız? Evet kâfir cenazesine de kalkınız. Çünkü siz hakikatte o cenazeye değil, belki nüfus-u beşeri kabzedene Zat-ı Ecell-ü A'la'ya ta'zim için kalkıyorsunuz."*²⁰ buyurdu. Kays b. Sa'd'in (r.a.) rivayetinde İbn Ebu Leyla şöyle nakletmiştir: Kays b. Sa'd ile Sehl b. Huneyf, Kadisiyye'de bulunurlarken yanlarından bir cenaze geçti. Bunlar ayağa kalktılar. Kendilerine; bu cenaze, bu yer halkından (yani zımmilerden) dir, denildiğinde Kays ile

¹⁶ M. Şevki Aydın, "Peygamber Efendimizin Örneğinde İnsan Onuruna Saygı Bilincini Kazandırmak", Hz. Peygamber ve İnsan Onuru, DİB Yayınları, Ankara, 2013, s. 58.

¹⁷ Ali Akyüz, *Yaşayan Kur'an Hz. Peygamber*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 449.

¹⁸ Ferhat Koca, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. Peygamberin Örnek Hayatı*, TDV Yayınları, Ankara, 2009, s. 34.

¹⁹ *Müslim*, Cenaiz/78; *Buhari*, Cenaiz/50.

²⁰ *Buhari*, Cenaiz/78.

Sehl de: Resulü Allah'ın (asv) yanından bir cenaze geçmişti. Allah Resulü, ayağa kalktı. Bunun bir Yahudi cenazesi olduğu kendisine bildirildiğinde: *"Bu da bir insan değil mi?"* buyurdu.²¹

Savaşlarda dahi kadınlara, çocuklara, yaşlılara dokunulmamasını; insanların yüzlerine karşı kılıç, ok ve mızrak kullanılmamasını, insan yüzünün feyz-i ilahiye'nin aksi olduğunu söylemiştir. Bedir savaşı kazanıldıktan sonra müşrikler ölülerini ortada bırakarak kaçmışlardı. Peygamberimiz yanındakilere müşrik ölülerinin gömülmesini emrederek müthiş bir insanlık dersi vermiştir. Harp esirlerine iyi davranılmasını emretmiştir. Esirler arasında iyi bir hatip olan, Peygamberimizin aleyhinde nutuklar atan Süheyl b. Amr' da bulunuyordu. Hz. Ömer bir daha aleyhte nutuk atmaması için önden birkaç dişinin sökülmesini tavsiye etmişti. Bunun üzerine Peygamberimiz: *"Ben bir adamı su-i teşekküle uğratacak olursam, Allah da beni Peygamber olduğum halde, aynı şeye uğratar"*²² şeklinde cevap vermiştir. Muhatabın inancına bakmadan onuruna saygı göstermenin etkisi tartışılmaz. Bu yöntem sayesinde birçok kişi Müslümanlığı kabul etmiştir.

b- Onurlu İnsanlarla Yakınlığı

Hz. Peygamberin en önemli özelliği onurlu bir hayat yaşaması ve her davranışta bunun en güzel örneklerini muhataplarına göstermesidir. Düşmanlarını dahi etkileyen bu yaşam tarzı dost-düşman herkesi etkilemiştir. Amr b. Hişam'a Ebu Cehil ismini Peygamberimize ve inananlara karşı çıktığı için Müslümanlar vermişlerdir. O, Mekke'de Kureyş kabilesi içinde saygın biri idi ve kendisine Ebu'l Hakem (hikmetin babası) denilirdi.²³ Mekke'yi yöneten şehir konseyine yaşı kırkı geçen kişiler girebilir ve alınan kararlara katılabilirdi. Ebu Cehil görüşlerindeki isabetinden dolayı otuz yaşını müteakiben bu konseye kabul edilmişti. Hac ziyareti için gelenlere, özellikle kıtlık yıllarında yiyecek ikramında bulunan cömert birisiydi.²⁴ Beni Mahzum kabilesinin reisi idi. Bu yüzden Peygamberimiz bir duasında: *"Allah'ım! İslam'ı, Ebû*

²¹ *Müslim*, Cenaiz/78, H. No: 1596.

²² A. Himmət Berki, Osman Keskiöğlü, *Hz. Muhammed ve Hayatı*, DİB Yayınları, Ankara, 2010, s. 257, 258.

²³ Berki, Keskiöğlü, *Hz. Muhammed ve Hayatı*, s. 79.

²⁴ İsmail Yakıt, *Hz. Peygamberi Anlamak*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003, s. 161, 162.

Cehil b. Hişâm veya Ömer b. Hattâb ile kuvvetlendir"²⁵ buyurmuşlar ve ertesi gün Hz. Ömer Müslüman olmuştur. Konu ile ilgili diğer bir rivayet şöyledir: "Resulullah şöyle dua etmişti: *"Allahım, İslam'ı şu iki şahıstan sana en sevgili olanla aziz kıl: Ebu Cehil ile veya Ömer İbnu'l-Hattâb ile. Bunlardan Allah'a daha sevgili olanı Ömer'di."*²⁶

Burada Peygamberimizin İslam'ın güçlenmesi için Hz. Ömer veya Ebu Cehil'e talip olması boşuna değildir. Her ikisi de buldukları ortamda veya cemiyette etkili kişilerdi. Burada dini inanç olmadan ahlaklı olunabilir mi? sorusu aklımıza gelebilir. Konumuzun dışında olmakla beraber; sevgili Peygamberimizin *"Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim"*²⁷ hadis-i şerifi üzerinde yeniden düşünmeliyiz. Bir şeyin tamamlanması; yeniden oluşturulması, kurulması anlamına gelmez. Olan bir şey, yarım kalmış bir şey tamamlanır. Yani Peygamberimizden önce de ahlak sahibi insanlar vardı.

Tayy kabilesinin reisi Adiy b. Hatem İslam'a karşı çıkıyordu. Babası Hatem cömertliği ile tanınmıştı. Hz. Ali komutasında bir birlik onlara gönderildi. Adiy b. Hatem Hıristiyan olduğu için Suriye taraflarına kaçtı. Hz. Ali onların putunu kırarak birçok esirle birlikte Medine'ye döndü. Hatem'in kızı Sofane (Seffane) de esirler arasındaydı. Peygamberimizle görüşmek istedi ve kendisine şunları söyledi: *"Ya Rasulallah! Babam öldü, kardeşim kaçtı. Kurtuluş fidyesi verecek gücüm yok. Kurtuluşum için sana sığınıyorum. Babam cömert ve kabilesinin ulusu idi. Esirleri kurtarır, kadınların ırzını korur, fakarayı doyurur, felakete uğrayanlara yardım eder, çıplağı giydirir, konuğu ağırlar, karşılaştıklarına selam verir hiçbir isteği reddetmezdi. Ben onun kızıyım."* Bunun üzerine Peygamberimiz: *"Senin baban İslam'ın telkin ettiği faziletle süslü bir adamdı."* dedikten sonra; *"Hatem'in kızı serbesttir, babası insanlık sever bir adamdı, Allah merhametli olanları sever ve mükâfatlandırır"* buyurdu. Diğer bir rivayette: *"Ne diyorsun, bu saydıkların mü'minlerin özellikleridir. Bu kadını serbest bırakın. Çünkü bunun babası güzel ahlakı seviyordu. Allahüteâlâ da güzel ahlakı sever"* buyurdu. Bunun üzerine orada bulunan Ebu Burde b. Yonar ayağa kalkarak: *Ey Allahın Resülü, Allahüteâlâ güzel ahlakı seviyor mu? dedi. Peygamberimiz: "Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, bir*

²⁵ Tirmizi, Menakıb/18, H. No: 3681; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yayınları, Ankara, 2011, s. 99; Berki, Keskiöğlü, *Hz. Muhammed ve Hayatı*, s. 100; M. Ali Kapar, "Ebu Cehil", *DİA*, c. 10, İstanbul, 1994, s. 117, 118.

²⁶ Tirmizi, Menakıb/18, 3681.

²⁷ *Muwatta*, Hüsnü'l hulk/8.

kimse cennete ancak güzel ahlakı sebebiyle girer” buyurdu.²⁸ Sofane’ye elbise ve yol harçlığı vererek onu Suriye’ye kardeşinin yanına gönderdi.²⁹ Sofane, olup biteni anlatınca kardeşi de gelip Müslüman oldu. Bu olayda da görüyoruz ki, Peygamberimiz ayırım yapmadan her inançtaki onurlu ve ahlak sahibi insanlara sahip çıkmış, onları övmüştür.

Hz. Peygamber gençlik yıllarında da hep onurlu ve ahlaklı kişiler ile arkadaşlık yapmıştır. Onun risaletten önceki dönemde en yakın arkadaşları Kureyş içerisinde saygınlığı olan, herkesin dürüstlüklerinde ittifak ettiği Ebu Bekir, Osman, Hâkim b. Hizam (Hz. Hatice’nin yeğeni), Dımad b. Sa’lebe ve Kays b. Saib gibi kişilerdir.³⁰ Cahiliye döneminde Araplar arasında aklı başında, zeki ve putlara tapmayı reddeden kişiler (hanif) vardır. Varaka b. Nevfel, Ubeydullah b. Cahş, Osman b. Huveyris ve Zeyd b. Amr bunlardandır. Peygamberimiz bu kişilerle yakın ilişki kurmuş, ilk vahyin gelmesi aşamasında Varaka b. Nevfel’in görüş ve tavsiyelerine itibar etmiştir.³¹

c- Tebliğ Sürecinde İnsanları Onurlu Olmaya, Aklını Kullanmaya Yönelmesi

Peygamberimiz ilk vahyi alıp risaletle görevlendirildikten sonra önce yakın akrabalarına, sonra Mekke halkına tebliğde bulunmuş ve onları düşünmeye, akıllarını kullanmaya davet etmişti. Onun kullandığı eğitim metotlarından birisi de insanları Kur’an’a yönlendirmektir.³² Çünkü Kur’an, kendine has üslubu ile dinleyenin benliğini, duygularını bütün maddi endişelerden arındırarak yücelten, coşturan bir hususiyet arz eder.³³ Kişiye onurunu keşfettirmeyi, başka insanların da onuruna saygı duymayı öğretir. O, böyle bir tebliğ için safa tepesine çıkarak Mekkelilere şöyle seslenmişti: “Ey Kureyş halkı! Size şu tepenin ardında bir düşman ordusunun olduğunu ve size doğru geldiğini haber versem inanır

²⁸ Beyhakî, Şuabü’l-îmân, X, 373.

²⁹ Berki, Keskioglu, Hz. Muhammed ve Hayatı, s. 398, 399.

³⁰ Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 79; Ahmet Önkâl, “Asr-ı Saadet’te İslam’a Davet Metodu”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam*, c. II, ed. Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul, 1994, s. 77.

³¹ Berki-Keskioglu, Hz. Muhammed ve Hayatı, s. 24, 56, 63; Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 84; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi* (Mekke Devri), Şamil Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 135.

³² Abdullah Özbek, *Bir Eğitimiçi Olarak Hz. Muhammed*, Selam Yayınevi, Konya, 1995, s. 110,111.

³³ Abdullah Draz, *Kur’an’a Giriş*, çev. Salih Akdemir, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2000, s. 67.

mısınız? Hepsi birden evet inanırız, senin hiç yalan söylediğini görmedik ve seni bir şeyle itham edemeyiz dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz: O halde size ihtar ediyorum ki, eğer Allah'a inanmazsanız büyük bir azaba uğrayacaksınız. Ey Abdül Muttalib, Abd-i Menaf, Teym, Mahzum, Zühre ve Esed oğulları haberiniz olsun ki, Allah bana en yakınlarımı inzar etmeyi emir buyurmuştur. Ben sizin için ne dünya ne de ahret menfaati sağlamaya malik değilim. Bunlar sizin bir sözünüze bağlıdır. O da: Allah'tan başka İlah yoktur demenizdir. Allah'tan başka ibadete layık olan yoktur. Ben de Allah'ın size ve bütün insanlığa gönderdiği peygamberiyim."³⁴

Mekke döneminde peygamberimizin tebliği inanç ağırlıklı olmuştur. İnançın her türlü putperestlikten, şirkten ve ahireti inkârdan temizlenmesi, tevhid inancının yerleştirilmesi esas alınmıştır. Bu hususları gerçekleştirmek için ise insanların kanıta dayalı ve gönül rızası ile inanabilmeleri için, aklın kabul edebileceği gerçekler dile getirilmiş, insanın ve evrenin yaratılışındaki düzenle ilgili deliller ortaya konulmuştur.³⁵

Konu ile ilgili ayetlere baktığımızda bu hususu açıkça görürüz: *"Yaratma bakımından acaba sizce; yeniden sizi diriltmek mi daha güç, yoksa gökyüzünü yaratmak mı, ki onu Allah bina etti. Onu direksiz yükseltti ve onu kusursuz işleyen bir sisteme bağladı. Gecesini kararttı, gündüzünü ağarttı. Ondan sonra yerküreyi elips şeklinde söbüleştirdi. Hayvanlarınız ve kendiniz için bir faydalanma ve beslenme olmak üzere yerden sular çıkardı, orada otlaklar yarattı ve dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi."*³⁶

İnsanları düşünmeye sevk eden şu ayetlere bakalım: *"İnsanlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yaratıldığına bir bakmazlar mı?"*³⁷ *"...ta ki düşünüp anlasınlar", "bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz", "aklınızı kullanmıyor musunuz?"*³⁸

Hız. Ömer Peygamberimizi ortadan kaldırmak niyetiyle yola çıkmış, kız kardeşi Fatma ile eniştesi ve amcasının oğlu Said b. Zeyd'in Müslüman olduklarını Nuaym b. Abdullah kendisine haber verince doğruca onların evlerine gitmişti. Ne okuduklarını sormuş, getirilen

³⁴ Bkz., Köksal, *İslam Tarihi* (Mekke Devri), s. 198-200.

³⁵ Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 113.

³⁶ Naziat 79/27-33.

³⁷ Ğaşıye 88/17-20.

³⁸ Nahl 16/44; Haşır 59/21; Enbiya 21/10.

Kur'an sahifesini okuyunca, fesahat, belâğat ve anlamının etkisiyle Müslüman olmuştu.³⁹ Aslında Mekke'nin ileri gelenlerinden Ebu Süfyan, Ebu Cehil ve Ahnes gibi şahıslar da Kur'an'ı merak etmişler, geceleri birbirlerinden gizli, saklanarak Peygamberimizin okuduğu Kur'an'ı dinlemeye gitmişlerdi. Birbirlerine yakalanınca iki gece daha birlikte dinlemişler ve Ahnes gündüzün önce Ebu Süfyan'a, sonra Ebu Cehil'e gelerek dinledikleri hakkında fikirlerini sormuştu. Her ikisi de duyduklarından çok etkilendiklerini söylemişler, ancak süregelen kabile rekabeti ve şahsi gururları nedeniyle karşı çıktıklarını itiraf etmişlerdir.⁴⁰ Aynı şekilde Velid b. Muğire'nin Kur'an'ı dinledikten sonra nasıl etkilendiğini *"Sonra baktı. Sonra kaşlarını çattı, suratını astı. En sonunda kibrini yenemeyip sırt çevirdi de: 'Bu Kur'an, olsa olsa bir sihirdir. Bu insan sözünden başka bir şey değil' dedi"*⁴¹ ayetlerinden anlıyoruz.

Mekke'nin ileri gelenlerinden Utbe b. Rebia bir gün Peygamberimize gelerek, davasından vazgeçmesini, istediği dünyalıkları verebileceklerini teklif etmişti. Peygamberimiz Utbe'nin sözlerini bitirmesinden sonra Fussilet Suresi'ni okumaya başlamış, Utbe ayetlerden öyle etkilenmişti ki, neredeyse okumayı bitirmesi için Peygamberimize yalvarmış ve oradan uzaklaşmıştı. Kabilesine döndüğünde dinlediği şeylerin şiir, sihir ve kehanet olmadığını, böyle etkileyici sözleri hiç duymadığını itiraf etmişti.⁴² Devs kabilesinden yetenekli bir şair olan Tufeyl b. Amr Mekke'ye geldiğinde Peygamberimizle görüşmüş, dinlediği Kur'an'dan öyle etkilenmişti ki derhal Müslüman olmuştu.⁴³ Dinleyenlerin mutlaka etkilenip, düşüneceklerini ve akıl yoracaklarını bildiği için, Peygamberimiz her fırsatta Kur'an-ı Kerim'in insanlara ulaşmasını istemiş, bunu bir yöntem olarak kullanmıştır. *"...Kendisiyle sizi ve bundan sonra onu duyacak herkesi uyarmam için bu Kur'an bana vahyolundu..."*⁴⁴ ayeti bize bu gerçeği gösteriyor. Bu nedenle *"İnkâr edenler: Bu Kur'an'ı dinlemeyin, okunurken*

³⁹ Bkz., Berki, Keskiöğlü, Hz. Muhammed ve Hayatı, s. 97-103; İrfan Yücel, Peygamberimizin Hayatı, DİB Yayınları, Ankara, 2006, s. 66-69; İbn-i Hişam, es-Siretü'n Nebeviye, çev. İzzet Hasan-Neşet Çağatay, AÜİF Yayınları, Ankara, 1971, s. 222-229.

⁴⁰ Berki, Keskiöğlü, Hz. Muhammed ve Hayatı, s. 108, 109; Önkal, Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu, Hibaş Yayınları, Konya, 1984, s. 94, 95.

⁴¹ Müddessir, 73/21-25.

⁴² Önkal, Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu, s. 95, 96.

⁴³ Önkal, Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu, s. 96.

⁴⁴ En'am, 6/19.

gürültü yapın, umulur ki galip gelirsiniz dediler"⁴⁵ ayetinde ifade edildiği gibi, Kur'an okunurken gürültü yaparak onun anlaşılmasına engel olmak müşrikler tarafından denenmiştir. Peygamberimizin muhataplarını düşünmeye sevk etmesinin temelinde onurlarını korumaları, haklarına sahip çıkmaları ve akıllarını kullanmaları vardır.

d- İnsan Haklarını ve Onurunu Koruma Amaçlı Her Oluşumda Yer Alması

Peygamberimiz birisi Mekke'de, diğeri Medine'de olmak üzere iki kez kardeşleştirme (muahat) projesi uygulamıştır. Mekke'deki proje insanlık onuru bakımından son derece önemlidir. Çünkü bu çerçevede Kureyş'e mensup bazı Müslümanlarla azatlı köleler kardeş yapılmıştır. Bu uygulama o devirde tam anlamıyla bir inkılâptır. Hz. Peygamberin azatlısı Zeyd b. Harise ile Hz. Hamza, Ebu Huzeyfe'nin azatlısı Salim ile Ebu Ubeyde b. Cerrah ve Hz. Ebubekir'in azatlısı Bilal-ı Habeşi ile Ubeyde b. Haris kardeş ilan edilmiştir.⁴⁶

Yemen'in Zebid kabilesinden birisi Mekke'ye satmak için bir deve yükü mal getirdi. Mekke'nin ileri gelenlerinden As b. Vail bu malları satın aldı, ancak bedelini ödemedi. Yemenli, birçok ileri gelen aileye başvurarak yardım istedi ancak reddedildi. Nihayet Ebu Kubeys dağına çıkarak Kâbe'nin etrafında oturan Kureyş'in ileri gelenlerine okuduğu bir şiir ile uğradığı haksızlığı dile getirdi. Peygamberimiz ve amcası Zübeyr b. Abdülmuttalip hemen harekete geçtiler. Mekke'nin ileri gelenleri itibarı, tecrübesi ve zenginliği ile herkesin saygı gösterdiği Beni Temim kabilesinden Abdullah b. Cüd'an'ın evinde toplandılar. Yemekten sonra aralarında müzakereler yaparak, bundan sonra Mekke'de yerli yabancı hiç kimsenin zulme uğramaması, mazlumların gasp edilen hakları alınuncaya kadar kendilerine yardımcı olunması kararlaştırıldı.⁴⁷

Geçmiş dönemlerde Cürhüm ve Katura kabilelerinden Fadl b. Haris, Fudayl b. Vedaa ve Mufaddal b. Fedale isimli üç kişi bir araya gelerek Mekke'de zulmü engellemek üzere yemin etmişlerdi. "Faziletli

⁴⁵ Fussilet, 41/26.

⁴⁶ Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 139, 140.

⁴⁷ Keskiöglü, Berki, Hz. Muhammed ve Hayatı, s. 46,47; Köksal, İslam Tarihi (Mekke Devri), s. 93; Yücel, Peygamberimizin Hayatı, s. 34.

kişilerin dayanışma yemini” anlamına gelen bu oluşuma “Hilfu-l Füdul” adı verilmişti.⁴⁸

Hilfu-l Füdul mensupları ilk iş olarak Yemenli Zebid kabilesinden olan tüccarın malını gaspeden As b. Vail’den alarak iade etmek oldu. Sonra Has’am kabilesinden Kâbe’yi ziyaret maksadıyla gelen birisinin yanında getirdiği güzel kızını Nübeyh b. Haccac zorla kaçırmıştı. Kızı kaçırılan adam telaşla yardım isterken Mekke’liler kendisine Hilfu-l Füdul’a başvurmasını tavsiye ettiler. Hilfu-l Füdul üyeleri hemen Nübeyh’in evine giderek kızı kurtarıp babasına teslim ettiler.⁴⁹ Bu tür olaylar cereyan ederken 20 yaşlarında olan Peygamberimiz, risaletle görevlendirildikten sonra Hilfu-l Füdul hakkında: “Ben, Abdullah b. Cüd’an’ın evinde yapılan bir antlaşmada bulundum ki, bu antlaşmayı güzel ve kızıl tüylü develere değişmem. İslam’da böyle bir antlaşmaya çağrılısam derhal kabul ederim”⁵⁰ buyurmuşlardır. Hz. Peygamberin düşmanlarla savaşmasının nedenlerinden birisi yine insan haklarını ve onurunu korumak, inanç hürriyetini güvence altına almaktır.⁵¹

e- Kadınların ve Kız Çocuklarının Onurunu Koruması

Cahiliye döneminde kadınların ve kız çocuklarının durumu hiç iç açıcı değildi. Kadınların hiçbir hakkı yoktu. Bir mal gibi alınıp satılırlar, onurları çiğnenir, ikinci sınıf insan muamelesi görürlerdi. Ancak çocuk doğurunca aileden sayılırlar, miras haklarından yoksundular. Kız çocukları da maddi olarak yük kabul edilir, manevi bakımdan utanç vesilesi sayılırdı.⁵²

⁴⁸ Yücel, *Peygamberimizin Hayatı*, s. 44; Köksal, *İslam Tarihi* (Mekke Devri), s. 94; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 139-142; Muhammed Hamidullah, *İslam’a Giriş*, çev. Cemal Aydın, TDV Yayınları, Ankara, 2006, s. 7; Abdurrahman Çetin, *Örneklerle Peygamberimiz*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2006, s. 46.

⁴⁹ Köksal, *İslam Tarihi* (Mekke Devri), s. 94, 95.

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/90, 313; Berki, Keskiöğlü, *Hz. Muhammed ve Hayatı*, s. 47; Hamidullah, *İslam’a Giriş*, s. 8, 9. Ayrıca bkz. Mustafa Önder, “Peygamberimizin Kardeşlik Uygulamaları ve Günümüz Açısından Değerlendirilmesi”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 14, sayı: 14, Bolu, 2014, s. 231-243

⁵¹ Bkz. Hac, 22/39, 40; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 149.

⁵² Bkz. Nahl, 16/58, 59; Zuhuruf, 43/17; En’am, 6/140, 151; Çetin, *Örneklerle Peygamberimiz*, s. 36, 37, Mehmet Hatipoğlu, “İslam’da Kadın Eğitiminin Doğuşu”, *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, Ankara İlahiyat Vakfı Yayınları, Ankara, 1981, s. 90-95, Fahri Kayadibi, “Vahiy Sürecinde Kadın”, *Kadın ve Aile Yazıları*, DİB Yayınları, Ankara, 2012, s. 28-31.

Hız. Peygamberin en önemli uygulamalarından birisi kız çocuklarını erkek çocuklarla eşit statüye getirmesidir. Cahiliye döneminde kız çocukları bir utanç vesilesi ve aileye yük olarak görülür, çoğu kez öldürülürlerdi. Kur'an-ı Kerim bu durumu kınamış ve kız çocuklarının öldürülmesini yasaklamıştır.⁵³ Peygamberimiz de onlara önem vermiş, kız çocuğu yetiştirenleri övmüştür.⁵⁴ Sadece kadınların ve kız çocuklarının değil, kölelerin haklarını ve onurunu da korumuştur. Bir gün, Ma'rur isminde bir kişi peygamberimizin arkadaşlarından Ebu Zer'e rastlamıştı. Ebu zer'in yanında bulunan kölesi gayet güzel ve temiz bir şekilde giyinmişti. Bunu gören Ma'rur, Ebu Zer'e, "Ey Eba Zer! Bu adamın üstündeki giysiyi alıp başka bir şey giydiresene" dedi. Ebu Zer, Ma'rur'a şunu anlattı: "Bu gördüğün köleyle benim aramda senin bilmediğin bir olay yaşanmıştır. Ben, bir gün bu adama sövmüş ve annesinin siyahî oluşundan dolayı ona hakaret etmiştim. Peygamberimiz bunu duyanca, 'sende hâlâ Cahiliye döneminin izleri var. Bu insanlar sizin kardeşlerinizdir. Yediklerinizden onlara da yedirin, giydiklerinizden onlara da giydirin' diyerek beni azarlamıştı."⁵⁵

Peygamberimiz Mekke'nin fethinde, Veda Hutbesinde insan hakları ve insanlık onuruna özel bir vurgu yapmıştır. "Ey insanlar! Hayatınız, mallarınız, haysiyet ve şerefleriniz, Rabbinizle buluşacağınız güne kadar, bu yerde (Mekke), bu ayda (Zilhicce), bu günün mukaddes olması gibi mukaddes ve mükerremdir. Kadınlar hususunda Allah'tan korkup çekinin ve onlara karşı en iyi bir tarzda davranıp muamele edin. Kölelerinize yediklerinizden yedin, giydiklerinizden giydirin. Ey insanlar! Rabbiniz bir, atanız birdir. Hepiniz Âdem'den türemiş bulunuyorsunuz. Âdem ise topraktan yaratılmıştır. Allah indinde en mükerrem ve makbul olanınız ondan en fazla korkup çekineninizdir. Bir Arabın Arap olmayana üstünlüğü yoktur. Üstünlük takva'dadır."⁵⁶

Görüldüğü gibi Peygamberimiz bu önemli ve yoğun katılımlı hitabesinde temel insan haklarına, onuruna, herkesin eşit olduğuna, kadın haklarına vurgu yapmış ve orada bulunanların söylediklerini herkese, her yere götürüp anlatmalarını istemiştir. Günümüz dünyasında 1948 yılında Birleşmiş Milletlerce kabul edilip uygulamaya

⁵³ Nahl, 16/58, 59.

⁵⁴ Tirmizi, IV/319; Müslim, Birr/149.

⁵⁵ Buhari, İman I/13.

⁵⁶ Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 390, 391; Berki, Keskiöğlü, Hz. Muhammed ve Hayatı, s. 430, 431.

konulan “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi” ne ve ondan sonra yapılan birçok düzenlemeye rağmen; insan hakları ihlalleri, ayrımcılık, modern kölelik, kadınlara karşı şiddet, çocuk istismarı gibi problemler hala çözülememiştir. Müslüman ülkelerde de aynı problemlerin yaşanması gerçekten ayrı bir üzüntü kaynağıdır. İnsan onuru ve bu onura saygı sadece söylemlerde kalmayıp, uygulamaya geçmelidir. Aksi halde yaşanan insan hakları ihlalleri bitmeyecektir.

3- İnsan Onuruna Saygılı Olmanın Eğitsel Değeri

İnsan onuruna saygılı olmanın eğitsel değeri tartışılmaz. Temelinde insana ve onuruna saygı fikri olan bir eğitim anlayışı, insanın ne olduğu üzerinde düşünür, varlık şartlarını tanımaya, anlamaya çalışır, insanın sahip olduğu potansiyeli değerlendirir. İnsana saygı, insanı bütün yönleriyle ele alma eğilimini de beraberinde getirir.⁵⁷ Bireyin ve öğrencinin onuruna hitap eden herhangi bir davranış anında karşılık bulabilmekte, çoğu kez ahlaki bir tezahür olarak ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerde psikolojik güvenin oluşması üç faktöre bağlıdır. Bunları:

1-Bireyin değerini kayıtsız şartsız kabul etmek.

2-Dış değerlendirmeden yoksun bir çevre yaratmak.

3-Duygu sezgisi (Empati) ile anlayış olarak özetlemek mümkündür.

Çocuğa yardımda bulunan öğretmen, anne-baba veya yetişkinler çocuğun bir insan olarak değerli olduğunu ve bunun en doğal hakkı olduğunu kabul ederse çocuğun yaratıcılığını teşvik etmiş olur. Böyle değer gören bir çocuk yapmacık hareketlerden uzak ve samimi davranışlar sergiler, öz güveni oluşur.⁵⁸ Bununla ilgili birkaç örneği inceleyelim.

Bir lisede sürahiyi kıran öğrenci mubassır (gözetmen) tarafından müdür odasına götürülerek şikâyet edilmişti. Müdür öğrenciye, devlet malını korumak gerektiğine dair sözler söylerken, öğrenci sürahiyi kendisinin kırmadığını söylemişti. Mubassır öğrencinin yalan söylediğini iddia ederken müdür ayağa kalkarak öğrencinin elini sıkmış ve yanlıyorsunuz, bir öğrenci yalan söylemez, yanlış görmüşsünüz diyerek mubassırı susturmuş ve öğrenciye çıkmasını söylemişti. Dışarı çıkan öğrenci bir süre sonra geri gelmiş ve dizüstü çökerek müdüre hitaben:

⁵⁷ Ortaöğretim DKAB Dersi Öğretim Programı, MEB Yayınları, Ankara, 2008, s. 6.

⁵⁸ Yasemin Argun, *Okul Öncesi Dönemde Yaratıcılık ve Eğitimi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 60, 61.

Beni affediniz, iki suçu birden işledim. Beni cezalandırın, hem sürahiyi kırdım hem de yalan söyledim diyebilmiştir.⁵⁹ Bu örnekte öğrenciye değer vermenin ve onda güven oluşturmanın müspet sonuçlarını görebiliyoruz.

İnsan onuruna saygı, toplumda sosyal bütünleşmeyi sağlamanın yanında; önyargıları, taassubu, her türlü ayrımcılığı, eşitsizliği ortadan kaldırmaya yardımcı olur.⁶⁰ Çocuklara değer verilip, duygusal davranıldığında psikolojik güvenleri oluşur. Deneme, sorma ve araştırmalarına izin verildiğinde yaratıcı olabilirler.⁶¹ Gururlarını okşayan bir yaklaşım onları eğitebilir, çocuklar böylece istedik davranışları özümseyip uygulayabilirler. Peygamberimizin çocuklarla ilişkisi bu temel yaklaşım üzerine kurulmuştur. Hurmaları taşıyarak düşüren bir çocuk bahçe sahipleri tarafından yakalanarak Peygamberimize götürülmüştü. Peygamberimiz niçin hurmaları taşıdığını sormuş, çocuk hurma düşürüp yemek için bunu yaptığını söylemişti. Peygamberimiz kendisine: *“Böyle yapma! Yere düşen hurmaları al, ye; fakat ağaçları taşılama!”* dedi ve elleriyle başını okşamıştır.⁶²

Peygamberimiz Huneyn Savaşı'ndan dönerken Ebu Mahzure isimli genç ve yanındaki on arkadaşı ile karşılaştılar. Bu sırada ezan okunmaya başladı. Gençler okunan ezan ile alay etmeye başladılar ve sözlerini tekrar ettiler. Rasulullah onları duydu ve ezan bitince bazı kişiler gelerek *“içinizde güzel sesli biri var”*, sizi Rasulullah istiyor diyerek alıp huzuruna götürdüler. Peygamberimiz *“Sesi gür olan hanginiz?”* diye sorunca arkadaşlarım beni gösterdiler. Beni yanında alıkoydu ve arkadaşlarımı gönderdi. Bana: *“Haydi ezan oku”* dedi. Kendisini ve ezanı hiç sevmediğim halde kalkıp önünde durdum ve bana ezan okumayı öğretti. Ben de ezan okudum ve ardından bana içinde gümüş para bulunan bir kese verdi. Göğsümü ve alnımı sıvazlayarak *“Mübarek olsun”* dedi. Ben kendisine: *Ey Allah'ın elçisi!*

⁵⁹ Aydın, “Peygamber Efendimizin Örneğinde İnsan Onuruna Saygı Bilincini Kazandırma”, *Hz. Peygamber ve İnsan Onuru*, s. 60.

⁶⁰ Hüseyin Yılmaz, “Sosyal Bütünleşmemizin Temel Sorunları ve Bazı Çözüm Önerileri”, *Birlikte Yaşama Kültürü 2. Ulusal Sivas Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, Sivas Platformu Yayınları, İstanbul, 2013, s. 160.

⁶¹ N. Kuru Turaşlı, “Yaratıcılıkta Temel Kavramlar ve Yaratıcılığın Doğasını Anlamak”, *Erken Çocukluk Döneminde Yaratıcılık ve Geliştirilmesi*, ed. Elif Çelebi Öncü, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2014, s. 11.

⁶² Çetin, *Örneklerle Peygamberimiz*, s. 353.

Mekke’de ezan okumama izin ver dedim. “Tamam, izin verdim dedi”. O andan itibaren Peygambere karşı olan duygularım değişti, gönlüm ona karşı sevgi ile dolup taşı. Mekke’ye geldim ve Rasulullah’ın emriyle müezzinlik yapmaya başladım”.^{63*}

Bu örnekler Peygamberimizin yetişkinleri, gençleri ve çocukları eğitirken muhataba değer vermeyi ve onda güven duygusu yaratmayı bir metod olarak kullandığının göstergesidir.⁶⁴ Modern eğitim kuramları da güven duygusu olmadan çocukların başarılı olamayacaklarını ileri sürmektedirler.⁶⁵ Zina yapmak isteyen delikanlı ile Peygamberimiz arasında geçen konuşma,⁶⁶ Peygamberimizin çölde yaşayan Zahir adlı sahabe ile olan münasebetleri⁶⁷ eğitimde insan onuruna saygı bağlamında kullanılacak yöntemler olarak güzel örneklerdir. Duyguların eğitimde önemli bir yeri vardır. Bütün üstün değerler duygulardan ve onların yönlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. İnsan onuruna saygı, değerlerin kazandırılmasında temel öge niteliğindedir. Eğitim sürecinde dikkat edilmesi gereken, bedeni duyguların ruhi duygular üzerinde egemenlik kurmasını ve köreltmesini engellemektir.⁶⁸

Sonuç ve Öneriler

İslam’ın ve onun Peygamberi Hz. Muhammed’in en büyük özelliği, insanı onurlu yapan kaide ve kuralların teoride kalmayıp günlük hayatta uygulanmasıdır. Bu nedenle Kur’an’ın ve onun tebliğcisi Peygamberimizin insan onuruna değer veren tavsiyelerinin herkese ulaştırılması, dinleyenlerin aklını kullanarak düşüncülerinin ve doğruyu bulmalarının sağlanması bir yöntem olarak kullanılmıştır. Peygamberimiz bütün hayatı boyunca yaşama, eşitlik, adalet, güvenlik, mülkiyet, kötü muamele ve işkencenin yasaklanması, kişi dokunulmazlığı, inanç ve düşünce özgürlüğü gibi temel insan haklarını savunmuştur. Peygamberimiz, cahiliye dönemindeki insan onuruna

⁶³ *İbn-i Mace*, Ezar/2. * Ebu Mahzure vefat edinceye kadar bu görevi yapmış, sonra çocukları ve torunları göreve devam etmişlerdir. Bkz. Çetin, *Örneklerle Peygamberimiz*, s. 489.

⁶⁴ Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 56, 57.

⁶⁵ Bkz., Hasan Bacanlı, *Eğitim Psikolojisi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2011, s. 124-135.

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/256.

⁶⁷ Tirmizi, *Sünen*, Şemal-i Şerif, 257.

⁶⁸ Beyza Bilgin, *İslam’da Çocuk*, DİB Yayınları, Ankara, 1987, s. 151.

yakışmayan her türlü davranışı yasaklamış, insan onuruna saygının en güzel örneklerini göstererek, bu yöntemle okuma yazma bilmeyen bir toplumu kısa sürede eğitebilmiştir.

Günümüzde değerler eğitimi önem kazanmış ve okul programlarında yer almıştır. Öğrencilere kazandırılacak temel değerlerden birisi de insan onuruna saygı olmalıdır. İnsanı tanımayan, onun haklarına ve onuruna saygı duymayan kişilerin başka değerleri öğrenmesi ve içselleştirmesi kolay olmayacaktır. Uluslararası nitelikte onlarca anlaşma ve sözleşmeye, hukuki düzenlemelere rağmen her türlü ayrımcılık ve haksızlık maalesef devam etmektedir. Sadece bilişsel boyutta kalan öğrenmeler davranışlara yansımaz. Bir diğer ifade ile, bilmek yapmayı garanti etmez. Bu nedenle öğretim programlarında insana, insan onuruna saygı konusu duyuşsal boyutu ile birlikte öğretilmelidir. Bu değeri öğretecek kişiler de öncelikle davranışları ve öğrenciye yaklaşımları ile örnek olmalıdırlar. Tüm inançlarda ve milletlerde ortak değer olan insan onuruna saygı konusunda istenen sonuçları elde edememenin sebebi olayın teorik boyutta kalmasıdır. Öğretim programlarında (DKAB) değerler eğitimi ile ilgili genel amaçlar sayılırken, genellikle öğrencilerin “tanıyabilmeleri”, “kavrayabilmeleri”, “ayırt etmeleri”, “değerlendirebilmeleri”, “ulaşabilmeleri”, “açıklayabilmeleri” gibi tanımlayıcı bir yaklaşım kullanılmaktadır. Daha ziyade araştırma, düşünme, algılama ve kullanma becerileri amaçlanmakta, hayli zengin bir değerler listesi verilerek bunların içselleştirilmesi öngörülmektedir. Öğretim programlarının en önemli bileşenlerinden birisi kullanılan metottur. İnsan onuruna saygı bir metod olarak kullanılmalı, kazandırılması istenen değerler arasında insan onuruna saygı da alınmalı ve konu bilişsel, duyuşsal ve psiko-motor boyutları ile işlenmelidir. Aile, öğretmenler ve çocuklar için rol model konumundaki bütün yetişkinler tavsiye ve öğüt verme şeklindeki değer kazandırma çabalarını uygulamaya koyarak öğrenciye değer verecek boyuta taşınmalıdırlar. Programlarda “açıklayıcı” ve “tanımlayıcı” yöntem yerine “benimsetici” yöntem uygulanmalıdır. Bütün istendik değerler ve davranışlar eğitimle kazandırılabilir. Eğitimin temel şartı ise eğitilecek insana ve onuruna saygı duymaktır. Kur'an ve Sünnet kaynaklı uygulama örnekleri kültürümüzde mevcuttur. İnsan onuruna saygı, toplumsal bütünleşmeye katkı sağlayabilecek ve eğitimde kaliteyi arttırabilecektir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Müsned, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1982.
- Altıntaş, Ramazan, "Cahiliye Zihniyeti ve Çiğnenen İnsan Onuru", Hz. *Peygamber ve İnsan Onuru*, DİB Yayınları, Ankara, 2013.
- Argun, Yasemin, *Okul Öncesi Dönemde Yaratıcılık ve Eğitimi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2012.
- Aydın, M. Şevki, "Peygamber Efendimizin Örnekliğinde İnsan Onuruna Saygı Bilincini Kazandırmak", Hz. *Peygamber ve İnsan Onuru*, DİB Yayınları, Ankara, 2013.
- Akyüz, Ali, *Yaşayan Kur'an Hz. Peygamber*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Bacanlı, Hasan, *Eğitim Psikolojisi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2011.
- Berki, A. Himmet, Osman Keskiöğlü, Hz. *Muhammed ve Hayatı*, DİB Yayınları, Ankara, 2010.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, Şuabü'l-îmân, thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid, I-XIV, Bombay, 2003.
- Bilgin, Beyza, *İslam'da Çocuk*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihu-l Buhari*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Çetin, Abdurrahman, *Örneklerle Peygamberimiz*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2006.
- Draz, Abdullah, *Kur'an'a Giriş*, çev. Salih Akdemir, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2000.
- Duman, M. Zeki, *Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Müslümanlar*, Fecr Yayınevi, Ankara, 1996.
- Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç, Fecr Yayınevi, Ankara, 1993.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam'a Giriş*, çev. Cemal Aydın, TDV Yayınları, Ankara, 2006.
- Hatipoğlu, Mehmet, "İslam'da Kadın Eğitiminin Doğuşu", *Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri*, Ankara İlahiyat Vakfı Yayınları, Ankara, 1981.
- İbn-i Hişam, *Es-Siretü'n Nebeviye* (Hz. Muhammed'in Hayatı), çev. İzzet Hasan-Neşet Çağatay, AÜİF Yayınları, Ankara, 1971.
- İbn Mace, Ebu Abdilllah Muhammed b. Yezid, Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1993.
- İlköğretim DKAB Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu*, MEB Yayınları, Ankara, 2007.

- Kapar, M. Ali, "Ebu Cehil", *DİA*, c. 10, İsam Yayınları, İstanbul, 1994.
- Karagöz, İsmail, *İyi İnsan İyi Müslüman*, Kar Yayınları, Ankara, 2007.
- Kayadibi, Fahri, "Vahiy Sürecinde Kadın", *Kadın ve Aile Yazıları*, DİB Yayınları, Ankara, 2012.
- Köksal, M. Asım, *İslam Tarihi (Mekke Devri)*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1981.
- Köylü, Mustafa, B. Ali Naziroğlu, "İlköğretimde Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2012, ss. 113-120.
- Koca, Ferhat, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. Peygamberin Örnek Hayatı*, TDV Yayınları, Ankara, 2009.
- Küçük, Raşit, "Hz. Peygamberin Örneğinde İnsan Onuru", *Hz. Peygamber ve İnsan Onuru*, DİB Yayınları, Ankara, 2013.
- Malik b. Enes, Muvatta, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Beyrut, 1985.
- Müslim, Ebu-l Hüseyin Müslim b. el-Haccac, *Camius-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Ortaöğretim DKAB Dersi Öğretim Programı*, MEB Yayınları, Ankara, 2008.
- Önder, Mustafa, "Peygamberimizin Kardeşlik Uygulamaları ve Günümüz Açısından Değerlendirilmesi", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 14, sayı: 1/14, Bolu, 2014, ss. 231-243.
- Önkal, Ahmet, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, Hibaş Yayınları, Konya, 1984.
- Önkal, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam I-V*, ed. Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul, 1994.
- Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Selam Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yayınları, Ankara, 2011.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Turaşlı, N. Kuru, "Yaratıcılıkta Temel Kavramlar ve Yaratıcılığın Doğasını Anlamak", *Erken Çocukluk Döneminde Yaratıcılık ve Geliştirilmesi*, ed. Elif Çelebi Öncü, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2014, ss. 2-15.
- Yakıt, İsmail, *Hz. Peygamberi Anlamak*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003.
- Yılmaz, Hüseyin, "Sosyal Bütünleşmemizin Temel Sorunları ve Bazı Çözüm Önerileri", *Birlikte Yaşama Kültürü 2. Ulusal Sivas*

56 | Mustafa ÖNDER

Sempozyumu Tebliğler Kitabı, Sivas Platformu Yayınları, İstanbul, 2013.

Yücel, İrfan, *Peygamberimizin Hayatı*, DİB Yayınları, Ankara, 2006.

BİR KUR'AN ÖĞRETMENİ: HAFIZ ABDULLAH NAZIRLI (HAYATI, ESERLERİ VE KUR'AN ÖĞRETİM YÖNTEMİ)*

Tuncay KARATEKE**

Öz

Bu çalışmada, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda imamlık, vaizlik ve Kur'an öğreticiliği görevlerinde bulunmuş olan Hafız Abdullah Nazırlı'nın hayatı, eserleri ve Kur'an öğretim metodu incelenmiştir. Hafız Abdullah Nazırlı 1920 yılında Elazığ'ın Hoş köyünde doğmuştur. Öğrenim gördüğü ve görev yaptığı yıllarda ülkemizde dini alanda yaşanan bütün değişikliklere şahitlik etmiştir. Osmanlı Türkçesiyle 99 eser kaleme almıştır. Eserleri tefsir, fıkıh, dinler tarihi, kelam, tasavvuf, tarih ve edebiyata dair bilgiler içermektedir. 1000'den fazla hafız yetiştirmiş ve 5000'den fazla kişiye Kur'an-ı Kerim öğretmiştir.

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan anlatı deseni uygulanmıştır. Veriler araştırmacı tarafından görüşme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Toplanan veriler üzerinde betimsel analiz tekniği uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdullah Nazırlı, Kur'an öğretimi, din eğitimi, Elazığ, Osmanlı Türkçesi.

A Qur'an Teacher: Hafiz Abdullah Nazirli (Life, Works and Quran Teaching Method)

Abstract

In this study, Hafiz Abdullah Nazirli who served at Presidency of Religious Affairs as a religious officials (imam-khatep), preacher and Qur'an instructor has been examined into his life, works and Qur'an teaching method. Hafiz Abdullah Nazirli was born in 1920 in the Elazığ's village Hoş. He witnessed in the field of religious education in our country during training and working. He had 99 works in Ottoman. His works contain knowledge about exegesis of Qur'ân, fiqh, history of religions, kalâm, sufism, history and literature. He educated more than 1,000 grinds (hafiz) and taught Qur'an more than 5,000 people.

* Bu makale, 2006 yılında "Hafız Abdullah Nazırlı ve Kur'an'la İlgili Kitaplarının Tanıtımı" adıyla yapmış olduğum lisans tezinden istifade edilerek yazılmıştır.

** Arş. Gör., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, tkarateke@firat.edu.tr.

In study narratives design which is one of the qualitative research methods was adopted. Data was collected using interview technique by Descriptive analyses technique was administered on the collected data.

Key words: Abdullah Nazırlı, Quran teaching, religious education, Elazığ, Ottoman Turkish.

Giriş

Elazığ ilinde geçmişten günümüze birçok âlim ve hocaefendi yetişmiştir. Bu âlimler bir mum misali etraflarındaki insanları aydınlatmışlardır. İslam dininin yüce prensiplerini küçük yaşlarda öğrenmişler ve çevrelerindeki insanlara da bu prensipleri öğretmek için gece gündüz çalışmışlardır. Ahlaki değerleri kendi hayatlarına en güzel şekilde tatbik ederek topluma da örnek olmuşlardır. İşte bu hoca efendilerden biri de belgeseli çekilen,¹ kendisiyle ilgili çalışmalar yapılan² ve halen Elazığ'da yaşamakta olan Hafız Abdullah Nazırlı'dır.

Çocukluğu Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına rastlayan Hafız Abdullah Nazırlı, Cumhuriyet tarihinin bütün hükümetlerini görmüş, din ve eğitim alanında yapılan değişikliklere şahitlik etmiş bir şahsiyettir. Onun hayatı ve Osmanlı Türkçe'siyle kaleme aldığı eserleri doğrudan veya dolaylı olarak ülkemizdeki pek çok konuya ışık tutmaktadır. Eserlerinde bahsettiği konular yaşadığı dönemin toplumsal ve dini ihtiyaç ve gerçeklerini ortaya koymaktadır. Bütün bu gelişmelerin yanında yüzlerce hafız yetiştirmiş ve sayısı 99'a ulaşan pek çok eser kaleme almıştır.

Araştırmamızın "Hafız Abdullah Nazırlı'nın Hayatı ve Kur'an Öğretim Yöntemi" bölümü nitel araştırmalardan anlatı araştırmasıdır. Kişilerin otobiyografi, biyografi, hayat hikâyesi çalışmaları anlatı araştırmasına birer örnektir.³ Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme⁴ ve doküman incelemesi tekniği⁵ kullanılmıştır.

¹ <http://vimeo.com/30727530> (02.09.2014).

² Mehmet Soysaldı, "Yaşayan Bir Kur'an Hadimi Hafız Abdullah Nazırlı", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, ed. Enver Çakar, Elazığ, 2013, s. 393-402; Celal Sürgeç, "Hafız Abdullah Nazırlı Efendi", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 261, 2012, s. 61-63.

³ Şener Büyüköztürk ve arkadaşları; *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem Akademi, 13. bs., Ankara, 2012, s. 22.

⁴ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, 8. bs., Ankara, 2011, s. 119.

Doküman incelemesine dâhil ettiğimiz yazılı materyal, Hafız Abdullah Nazırlı'nın kendi el yazısıyla ve Osmanlı Türkçesiyle kaleme aldığı iki sayfalık otobiyografisi ve kitapları içerisinde hayatına dair bilginin yer aldığı bölümlerdir. Nazırlı Hoca'nın kitaplarının 54 tanesi Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

A- Hafız Abdullah Nazırlı

1. Ailesi:

Hafız Abdullah Nazırlı Hoca, 1340/1920 yılında Elazığ iline bağlı "Hoş" köyünde dünyaya gelmiştir. Hocanın babası Hani'li İmamzadeler'den Sufi Abdu'l-fettah oğlu Hacı Ali Efendi; annesi Hoş köyü sakinlerinden Çuvalcızadeler'den İbrahim Efendi'nin kızı Hatice Hanım'dır. Amcası Hafız Muhammed'dir. Hafız Abdullah Nazırlı Hoca beş yaşına kadar doğduğu "Hoş" köyünde yaşamıştır. Daha sonra ailesi ile birlikte babasının memleketi olan "Hani"ye taşınmıştır. Çocukluğu ve gençliği burada geçmiştir.

Gençlik yıllarında öğrenim görmek için Kayseri'ye gitmiştir. 1945 yılında Kayseri'de öğrenimini tamamlamış ve icazet almıştır. Daha sonra ilk görev yeri olan Malatya'ya gitmiş ve orada evlenmiştir. Nazırlı Hoca'nın üç erkek ve üç kız çocuğu, on yedi torunu vardır.

Nazırlı Hoca; Malatya, Kangal, Sivas ve Elazığ'da görev yapmıştır. Otuz yıllık bir hizmetin ardından 1975 yılında emekli olmuştur. Halen Elazığ'da ikamet etmektedir.

2. Öğrenimi:

Bütün hayatını "okudum ve okuttum" ifadesiyle özetleyen Nazırlı Hoca, eğitimine babası Hacı Ali Efendi'den Kur'an-ı Kerim öğrenip, hafızlık yaparak başlamıştır. O yıllara ait bir anısını şöyle anlatmaktadır: *"Ne yazık ki o dönemde Kur'an-ı Kerim bulunmuyordu. Ne kadar Arapça, Osmanlıca yazılı kitap varsa, hepsinin evine baskın yaptılar. Bu kitapları götürdüler. Jandarma karakolunun altındaki bodruma odun gibi yığdılar. Bu sebepten babam bana Kur'an okutacaktı fakat alfabe yoktu. Camide bir eski Kur'an-ı Kerim buldu getirdi. Besmele çekerek Fatiha'dan okutmaya başladı. İlk dersim bu olmuştu. Direkt Kur'an üzerinden 'elif, lam vs.' harfleri tanıtılarak başlamıştır. Alfabeyi ben talebe okuttuğum zaman öğrendim. Babam beni Zâriyât cüzünü (27. cüz) okuttuktan sonra hafızlığa başlattı. Böylece Kur'an'ı*

⁵ Yıldırım-Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, s. 187.

Kerim'i yüzüne okumayı bitirmeden hafızlığa başlamış oldum. Bir sayfa ders verdim. İki sayfa yaptı. Ham iki sayfa verdim. Hafızlığımı 12 veya 13 yaşında tamamladım.”⁶

Hafızlık eğitimini tamamladıktan sonra babası Nazırlı Hoca'yı Elazığ'a getirmiştir. Elazığ'da Çarşı Camii İmam-Hatibi merhum Hafız Mehmet Erçağ'dan tecvit, kıraat ve makam dersleri almıştır. Bu arada, Hani'ye dönerek amcası Muhammed Efendi'den Şafii fıkhı, Arapça ve Tefsir dersleri okumuştur. Bu sırada ayrıca kendi azim ve gayreti ile Osmanlıca'yı öğrenmiştir. Bu arada medreseye gitmiş, medresede birinci sınıfta iken harf inkılâbı olunca da ilkokulu okumuştur.

Daha hafızlığını bitirmeden Hani, Lice ve Diyarbakır gibi şehirlerin büyük camilerinde aşr-ı şerif ve mukabele okumaya başlamıştır. Edası ve sedası güzel olduğundan dikkat çekmiş ve dinleyicileri çoğalmıştır.

Nazırlı Hoca bir anısını şöyle anlatmaktadır: *“Hicri 1361 yılının Ramazan-ı Şerifinin 16'sında Diyarbakır Ulu Camii'nde mukabele okuyordum. 16. cüzü okuyup kürsüden indiğimde, Hani'li, Hacı Reşit Efendi ile tanımadığım sekiz-on kadar yaşlı efendinin beni beklediklerini gördüm. Beni yanlarına çağırıldılar. Bunlar Diyarbakır'ın eşrafından, âlim ve fazıl kimselerdi. Davetlerine icabet ettim. Yanlarına giderek diz üstü oturdum. Merhaba ve hoş sohbetten sonra bana bir kağıt uzattılar. Bu kâğıtta Diyarbakırlı âlim ve şair Abdulgani Bulduk Bey tarafından yazılmış şu şiir vardı:*

*“Hâfızu hoş-lehce Abdullah'a yüzbinâferin,
Çünkü Kur'ân okur tecvîdile, tertîl ile,
Vakfe, vasle, medlere gayet riâyet eyliyor,
Ehl-ii irfânyad eder bu tarzını tebcîlile,
Eyler istihsân melekler şîvei-elhânını,
Zannedersin feyz almış himmet'i Cibrîlile,
Hîn'i-gülzârında olmuş âşiyansızandelîb,
Eyleriz biz bunu tercîh bülbüle tafdîl ile.
Var mı hacet başka bürhânıkavîbrâzına
Bu celidir Sure-i A'lavü, Neml'ü, Fîlile,
Server-i-Huffâzbecâdır olsa unvânu bunun,
Başını süsletmeli bir gevoerîniklîlile,
İhtiyacı varsa tehvîn etmelidir ağniyâ,
Dîde-i-nemnâkini hem silmeli mendîlile,
Eskiden emsâli çoktu Âmid-i Sevda da ah..!*

⁶ <http://vimeo.com/30727530> (02.09.2014).

Bir Kur'an Öğretmeni: Hafız Abdullah Nazırlı
(Hayatı, Eserleri ve Kur'an Öğretim Yöntemi) | 61

*Şimdi yoktur arasan meş'âlile, kandil ile,
Hak nazardan saklasın âvâzihüp bu hazfızı,
Ka'be'ye gitsin, yüzün sürsün Gani takbîl ile."*⁷

Abdullah Nazırlı Hoca, hafızlığını tamamladıktan sonra, Kayseri'de Kur'an ilimlerinin iyi okutulduğunu duymuş, ailesinin istememesine rağmen 1942 yılında Kayseri'ye gitmiştir. Abdullah Develioğlu'nun Kayseri müftüsü olduğu yıllarda Hunat Camii Medresesinde Hafız Mahmut Kuşçulu'dan "tashih-i huruf; Abdullah Develioğlu'ndan İmam-ı Cezeri'nin tecvid ve kıraat kaidelerini beyitler halinde yazdığı meşhur Cezeri metnini okumuştur. Askerlik dönüşü 1945 yılında icazet almıştır. Kayseri'de bulunduğu zaman içerisinde Kayseri Ulu Camii'nde mukabele okumuştur. Kangal'da görev yaptığı sırada kayınpederi Hoca Abdullah Apaydın'dan sarf, nahiv ve fıkıh öğrenmiştir. Yine Sivas'ta Hacı Hamid Efendi'den Hanefi fıkhını okumuştur.

3. Öğrencileri:

Hafız Abdullah Nazırlı Hoca otuz yıllık din eğitimi hizmetinde, gerek Kangal gerekse Elazığ'daki Kur'an Kursu muallimliği sırasında beş binden fazla vatandaşa usulüne uygun Kur'an-ı Kerim okumayı, İslam'ın inanç, ibadet ve ahlak konularını öğretmiştir. 1000'in üzerinde hafız yetiştirmiştir. Yetiştirdikleri arasında müftüler, vaizler, imam-hatipler, öğretmenler, subaylar, hâkimler, mühendisler, kısaca toplumun her kesiminden insan bulunmaktadır.

Nazırlı Hoca'nın öğrencileri arasında Korkut Özal, Hafız Fikri Okur, Hafız Abdulkadir Okur, Fuat Yılmaz, Feyzi Yılmaz, Osman Şekerci, Mehmet Ateş, Timurtaş Uçar gibi birçok meşhur kişi bulunmaktadır.

4. Yaptığı Görevler:

Abdullah Nazırlı Hoca Efendi Malatya Merkez söğütlü Camii müezzini olarak ilk defa göreve başlamıştır. Bir yıl sonra Yeni Camii müezzinliğine atanmıştır. 1946 yılında Malatya'dan ayrılıp Kangal'a gitmiştir. Kangal müftüsü olan kayınpederi kendisine Abdurrahman Paşa Camii imam-hatipliği ve Kur'an-ı Kerim muallimliği olarak iki vazife vermiştir.

⁷ Bu şiir ve hayatı için ayrıca bkz. Abdullah Nazırlı, Sekiz Cennet Yedi Cehennem, Matsan Ofset, Elazığ, 2006, s. 202-203.

1953 yılında kayınpederi ve hocası Abdullah Apaydın Sivas Müftülüğüne atanmıştır. Hafız Abdullah Hoca da Sivas'a tayin istemiş ve Paşa Camii imam-hatipliği ve Kur'an muallimliğine atanmıştır. 1955 yılına kadar burada görev yapmıştır.

Elazığ Müftülüğü'nün isteğiyle 1955 yılının Aralık ayında Kur'an kursu öğreticisi ve Şıra Camii imam-hatibi olarak Elazığ'a tayin olmuştur. Bir yıl sonra İhsaniye Camii imam-hatipliğine nakledilmiştir. 20 yıl boyunca bu caminin Kur'an kursunda hafız yetiştirmiştir. Ayrıca tashîh-i hurûf, talim ve kıraat dersleri okutmuştur. 20 yılı bu camide olmak üzere toplamda 40 yıl boyunca sabah cüzleri okumuştur. 16 yıl boyunca hatimle teravih namazı kıldırmıştır. İhsaniye Camii'nde resmi görevi dışında öğrenci yetiştirmeye gayret göstermiştir. Yatsı namazından sonra Kur'an öğretmiş, ikindi namazından sonra da Arapça dersi vermiştir. Yine 1958-1959 yıllarında İmam-Hatip Lisesi'nde Kur'an-ı Kerim derslerine girmiştir.

Nazırlı Hoca 1975 yılında emekli olmuştur. Emekli olunca bir kenara çekilip istirahat etmek yerine, Kubbeli Camii'nde fahri olarak vaizlik yapmıştır. 2000 yılına kadar fahri vaizlik görevine devam etmiştir. Bu camide Ramazan aylarında her akşam teravihten önce fıkıh, akait ve güzel ahlaklı olmanın önemine dair dersler vermiştir. Yaptığı vaazları 40 ciltlik kitap haline getirmiştir. Bu kitapları Arapça ve Osmanlıca olarak yazmıştır.

Nazırlı Hoca 1977 yılından 1979 yılına kadar il encümenliği görevinde bulunmuştur. Ayrıca 30 yıl boyunca müftülükte Tevcih komisyonunda görev yapmıştır. Hamdi Başaran Kur'an Kursu Derneği'nin, Diyanet Görevlileri Derneği'nin, İlim Yayma Cemiyeti'nin, İhsaniye Derneği'nin, Balakgazi Vakfı'nın ve İzzetpaşa Vakfı'nın kuruluşunda ve çalışmalarında görev almıştır. Nazırlı Hoca Elazığ İmam-Hatip Lisesi, İzzet Paşa Camii ve İhsaniye Camii'nin yapımında büyük gayret sarfetmiştir.

B) Hafız Abdullah Nazırlı'nın Eserleri

Nazırlı Hoca Allah'ın 99 ismine atfen 99 adet eser kaleme almıştır. Bu eserlerinin hepsini de Osmanlıca olarak bizzat kendisi yazmıştır. Bu eserlerinden; Mükellefin İlmihali, Dilden (Gönülden) Damlalar, Gönülden Gelen Sesler, Sekiz Cennet Yedi Cehennem, Büyüklerden Öğütler, Resulullah'ın Ashabıyla Sohbetleri, Tarikata İntisap Etmenin

Bir Kur'an Öğretmeni: Hafız Abdullah Nazırlı
(Hayatı, Eserleri ve Kur'an Öğretim Yöntemi) | 63

Şartları ve Kur'an-ı Kerim'e Ait Bilgiler isimli eserleri günümüz Türkçesine çevrilerek basılmıştır.

Nazırlı Hoca eserlerini kaleme alma nedenlerini şöyle ifade etmektedir:

1. Kendisinden sonra bu eserler okunsun, dinleyenler de bundan istifade etsinler ve bu vesileyle hayırla yâd edip bir Fatiha okusunlar diye eser yazmıştır.

2. Hz. Peygamber'in "Din nasihattir. Din nasihattir. Din nasihattir!" hadisi sayesinde nasihatın ne kadar önemli olduğunu kavramış olduğu için ehl-i imana faydalı olmak ve onlara bir armağan bırakmak amacındadır.

3. Bir karınca kadar olsun İslam dinine hizmet etmek ve "emr-i bi'l-ma'rûf ve'n nehy-i ani'l-münker" şerefine nail olmak derdindedir.

4. Birçok kimse maddi imkâna sahip olması sebebiyle medrese, camii ve çeşme yaptırmış, öğrenci okutup cihat etmiş olarak bu dünyadan göçmüştür. Diğer taraftan birçok kimse de kitap yazarak İslam dinine ve Müslümanlara faydalı olmuştur. Böylece vefatlarından sonra amel defterlerinin kapanmamasını sağlamışlardır.⁸

Nazırlı Hoca bu eserleri yazarak kendisi de bu zümre içerisinde yer almak istemiştir.

1. Eserleri

Hafız Abdullah Nazırlı'nın bütün eserlerini tanıtmak bu çalışmanın kapsamını aşacağından, bu çalışmada Kur'an-ı Kerim ayetlerinin yorumlandığı 16 kitabı tanıtılmıştır.

1. Kur'an-ı Kerim ve Mucizeleri

Nazırlı Hoca bu kitabını 1983 yılında Elazığ'da yazmıştır. Kitap Osmanlıca elyazmasıdır; matbu değildir ve 260 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın bir nüshası Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Nazırlı bu kitabına Kur'an'ın dindeki yerinin önemini belirterek başlamış ve Kur'an'ın hakla batılı ayıran, değiştirilmemiş ve Allah tarafından korunan bir kitap olduğuna dikkat çekmiştir.⁹

Kitapta, Hz. Âdem ile Havva'nın yaratılışı, kâinatın yaratılışı, gezegenlerin hareketleri, burçların isimleri, rüzgârın bitkileri aşılması, denizlerin sularının birbirine karışmaması, Firavun'un cesedi, ulaşım

⁸ Nazırlı, *Kur'an-ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır*, Osmanlıca El Yazması Eser, s. 1.

⁹ Nazırlı, *Kur'an-ı Kerim ve Mucizeleri*, Osmanlıca El Yazması Eser, s. 1.

araçları, iletişim araçları hakkında işaretler, Allah'ın gizli orduları, fetihler, ölümle ilgili mucizeler ve ziraatçılar hakkındaki ayetlerden delil getirerek bu konularla ilgili mucizelerden bahsetmektedir. Yine bu kitabında bir iyilik ile kötülük, pis olanla temiz olanın bir olmayacağını açıklayan bir vaaz konusu bulunmaktadır. Kur'an'a göre akidemiz, Kafir ile mü'min, mü'min ile fasık, bilen ile bilmeyenlerin eşit olmayacağından bahsetmektedir.

2. Kur'an-ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır

Nazırlı Hoca bu kitabını 1987 yılında yazmıştır. Kitabını Osmanlıca elyazması şeklinde telif etmiştir. Kitap, matbu değildir ve üç bölümden oluşmaktadır. Kitabın sayfa numaraları her bölümün başında yeniden başlayarak verilmiştir ve kitap toplamda 146 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın bir nüshası Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

1. Bölümde: İslam'da ilimin ve âlimin önemi, ilmin ve cehaletin farkı, vaazın nasıl yapıldığı, vaaz dinlemenin faziletleri, Hz. Peygamber'in ashabı ile sohbeti,¹⁰

2. Bölümde: Fatıha-i Şerife'nin fazileti, önemi ve isimleri,¹¹

3. Bölümde: "Kur'an Nasıl Bir Kitaptır?" başlığı altında; Kur'an'ın nazil oluşu, Kur'an'ı okumanın adabı, Kur'an'ın nasıl anlaşılması gerektiği hakkında bilgiler bulunmaktadır.¹² Yine bu bölümde, radyo, televizyon ve teyplerde okunan Kur'an-ı Kerim hakkında soru ve cevaplar yer almaktadır.¹³

3. Kıyamet ve Alametleri

Nazırlı Hoca bu kitabını 1987 yılında yazmıştır. Kitabını Osmanlıca elyazması şeklinde telif etmiştir. Kitap, 31+150 toplam 181 sayadan oluşmakta olup, matbu değildir. Kitabın bir nüshası Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde bulunmaktadır.

Kitabın birinci bölümünde kıyametin kopmasıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır.¹⁴ İkinci bölümde kıyametin alametleri ayet ve hadisler ışığında anlatılmaktadır. Kıyamete yakın zamanda âlimlerin, kadınların, çocukların ve gençlerin durumlarının nasıl olacağını belirten hadislerden ve İbrahim Hakkı Hazretleri'nin Marifetname'sinden alıntılar

¹⁰ Nazırlı, *Kur'an-ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır*, Osmanlıca El Yazması Eser, I. Bölüm, s. 1-60.

¹¹ Nazırlı, *Kur'an-ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır*, II. Bölüm, s. 1-23.

¹² Nazırlı, *Kur'an-ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır*, III. Bölüm, s. 1-52.

¹³ Nazırlı, *Kur'an-ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır*, III. Bölüm, s. 53-71.

¹⁴ Nazırlı, *Kıyamet ve Alametleri*, Osmanlıca El Yazması Eser, s. 1-31.

Bir Kur'an Öğretmeni: Hafız Abdullah Nazırlı
(Hayatı, Eserleri ve Kur'an Öğretim Yöntemi) | 65

yapılmıştır. Kitabının sonunda İslam düşmanlarının din aleyhine nasıl çalıştıkları hakkında bilgi vermiş ve kitabını "Ümmet Yetmiş Üç Fırkaya Bölündü", "Zaman Ahir Zaman Oldu" şiirleriyle bitirmiştir.¹⁵

4. Ey İman Edenler

Nazırlı Hoca bu kitabını 1988 yılında yazmıştır. Osmanlıca elyazması şeklinde telif etmiş olduğu kitap matbu değildir ve 350 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın bir nüshası Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Kitap iman, itaat, takva, abdest, namaz, oruç, içki, faiz, çocuklar ve eşler gibi muhtelif konularda bilgiler içermektedir. Ayrıca: 1- Ey İman Edenler!, 2- Ey İnsanlar!, 3- Ey İnsan!, 4- De ki: Ey İnsanlar!, 5- De ki: Ey Kullarım!, 6- Ey Kullarım!, 7- Muhakkak ki İnsan şeklinde başlayan ayetlerin açıklamaları mevcuttur.¹⁶

Nazırlı Hoca bu konularla ilgili ayetlerin mealini vermiş ve ayetleri tefsir etmiştir. Ayrıca konu ile ilgili hadislere de yer vermiştir.

5. Akide-i Ehli Sünnet

Nazırlı Hoca bu kitabını 1988 yılında iki bölüm halinde yazmıştır. Kitap matbu değildir ve 210 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın fihristi bulunmaktadır. Fihristten sonra "İmam Var" şiiri bulunmaktadır. Bir nüshası Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde bulunmaktadır.

Kitabın birinci bölümde; zina, içki, faiz, ölü eti yemek, yetim malı yemek, ölçü ve terazide hile yapmak, gıybet ve iftira, hayız halinde cima yapmak, evlenilmesi haram olanlar, yalan yere şahitlik, hırsızlık yapmak, adam öldürmek, yalan söylemek gibi Kur'an'da yasaklanan fiiller açıklanmıştır.

İkinci bölüm ise, İmam Tahavi'nin "Akide-i Ehli Sünnet ve'l Cemaat" kitabının Osmanlı Türkçesi'ne çevirisinden müteşekkildir.¹⁷

6. Ahirette Zulüm Yok Adalet Var

Nazırlı Hoca bu kitabını 1999 yıllarında tamamlamıştır. Kitap Osmanlıca elyazmasıdır. Kitap matbu değildir ve 209 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın bir nüshası Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

¹⁵ Geniş bilgi için bkz. Nazırlı, *Kıyamet ve Alametleri*, s. 1-150.

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Nazırlı, *Ey İman Edenler*, Osmanlıca El Yazması Eser, s. 1-350.

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Nazırlı, *Akide-i Ehli Sünnet*, Osmanlıca El Yazması Eser, s. 1-210.

Nazırlı Hoca bu kitabında; bu dünyada insanın yaptığı iyilik ve kötülüklerin ahirette karşısına çıkacağı, bundan dolayı bu dünyanın ahiretin tarlası olduğunu ifade etmiştir.¹⁸ Yine bu kitabında ahirette zulüm yok adalet var, tabiiyûn ve ehli iman arasındaki görüş farkları, ehli bid'at mezhepleri, dört kitap, yemesi helal olan maddelerin kaideleri, haramın zararları gibi konuları izah etmiştir.

7. Ehli Cennet ve Ehli Cehennemın Vasıfları

Nazırlı Hoca bu kitabını 1990 yılında yazmıştır. Osmanlıca elyazması olan ve 366 sayfadan oluşan bu kitap, matbu değildir. Kitapta fihrist bölümü bulunmaktadır. Kitabın bir nüshası Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde mevcuttur.

Bu kitapta Nazırlı Hoca, cennet ehlinin vasıfları, cennet ve cehennemın isimleri, kimlerin cennete gidemeyeceği, cennete götüren amellerin neler olduğu, mahşerde küfür ehlinin durumu, cehennemın tabakaları, azaların şahadeti, kâfirlerin itirafları, cennet ve cehennem ehli arasındaki konuşmalar, kâfirlerin cehennemdeki durumları, kabir azabı, Sırat Köprüsü ve Kevser Havuzu gibi konuları açıklamıştır. Kitabın son kısmında ise manzum beyitler bulunmaktadır.¹⁹

8. Hilkați Âlem ve Hilkați Hz. Âdem Aleyhi's-selam

Nazırlı Hoca bu kitabını 1991 yılında yazmıştır. Kitap Osmanlıca elyazması olup; matbu değildir. 301 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın fihristi ve önsözü bulunmaktadır. Kitabın bir nüshası Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Kitap'ta, Kur'an-ı Kerim'e inanmayanların itirazları; Hz. Âdem'in nasıl yaratıldığı; Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın cennetten dünyaya gönderilişi; dünyada bütün insanların bir erkek ve bir kadından yaratıldığı, insanın evrimleşme sonucu oluştuğunu iddia edenlere cevaplar, şeytan'ın neden Âdem (a.s)'e secde etmediği, şeytana tabi olanlar ve onların ahiretteki halleri, şeytanın hilelerinin neler olduğu, âlemin yaratılışı, gökler, yıldızlar, ay ve güneşin yaratılıp, arzın bir döşek gibi döşenmesi, dünyada nelerin niçin yaratıldığı gibi konular işlenmiştir.²⁰

¹⁸ Nazırlı, *Ahirette Zulüm Yok Adalet Var*, Osmanlıca El Yazması Eser, s. 1.

¹⁹ Geniş bilgi için bkz. Nazırlı, *Ehli Cennet ve Ehli Cehennemın Vasıfları*, Osmanlıca El Yazması Eser, s. 1-366.

²⁰ Geniş bilgi için bkz. Nazırlı, *Hilkați Âlem ve Hilkați Hz. Âdem Aleyhi's-selam*, Osmanlıca El Yazması Eser, s. 1-301.

9. Dalelet Ehlinin Suiniyetleri

Nazırlı Hoca bu kitabını 1992 yılında yazmıştır. Kitap Osmanlıca elyazmasıdır; matbu değildir ve 190 sayfadır. Kitabın bir nüshası Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Nazırlı Hoca bu kitabı yazma amacını, delalet ehlinin, bazı dini konularda art niyetli sorular sorduğunu, bu soruların da Müslümanların zihinlerini bulandırdığını, bir gün bir gencin kendisine böyle sorular sorması üzerine bu kitabı yazma kararı aldığını ifade etmiştir.²¹ Bu kitabında, Hz. Peygamber'in çok eşli olmasının hikmeti, Hz. Peygamber'in hanımlarının Müslümanların anneleri olduğu, teaddüd-ü zevcâtın faydaları, örtünmenin faydaları, zinaya yaklaşmamanın gerekliliği, İslam'da kadın, bir kadının kocasına karşı vazifeleri, erkeğin ailesine karşı vazifeleri, şeriat düşmanlığı, dinde reform, dört mezhep, ictihat ve müctehit, namazı terk etmenin hükmü, Allah'ın sevmediği kavim gibi konularda açıklamalarda bulunmuştur.

10. Sekiz Cennet Yedi Cehennem

Nazırlı Hoca bu kitabını 1992 yılında yazmıştır. Osmanlıca el yazması olan bu kitap öğrencileri tarafından günümüz Türkçesine çevrilerek basılmıştır. Orijinal metni de kitaba dahil edilmiştir. Kitap Osmanlıca elyazmasıdır. Kız öğrencileri bu kitabı Latin harfleri ile yazarak basmışlardır. Kitabın içerisinde hem Osmanlı Türkçesi hem de günümüz Türkçesiyle yazılmıştır. Kitap 204 sayfadan oluşmaktadır.

Kitapta, Cennet Kapıları, Tuba Ağacı, Firdevs Cenneti, Adn Cenneti, Naim Cenneti, Huld Cenneti, Me'va Cenneti, Daru's-selam Cenneti, Vesile Cenneti ve Daru'l-celal Cenneti hakkında bilgi verilmektedir. Yine bu kitapta, Haviye, Hutame, Cahîm, Sakar, Siccîn, Sair, ve Derk-i Eşfel olmak üzere cehennem yedi tabakası ve buraya kimlerin gireceği anlatılmıştır.²²

11. Geçmiş Kavimlerin Sebeb-i Helaki

Nazırlı Hoca bu kitabını 1977 yılında Elazığ'da yazmıştır. Kitap Osmanlıca elyazmasıdır. 240 sayfadan oluşan kitabın fihristi vardır. Kitap matbu değildir. Kitabın bir nüshası Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

²¹ Nazırlı, *Dalelet Ehlinin Suiniyetleri*, Osmanlıca El Yazması Eser, s. 1.

²² Bkz. Nazırlı, *Yedi Cehennem Sekiz Cennet*, s. 15-194.

Bu kitapta, kavimlerin helak edilme sebepleri, helak olan kavimler ve peygamberleri, Allah'ın sevdiği ve sevmediği kulların vasıfları anlatılmaktadır. Kitap farklı konularda yazılmış şiirler ile sona ermektedir.²³

12. Allah Korkusu

Nazırlı Hoca bu kitabını 1997 yılında yazmıştır. Kitap Osmanlıca elyazmasıdır; fihristi bulunmakta ve 394 sayfadan oluşmaktadır. Kitap matbu değildir. Kitabın bir nüshası Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Bu kitapta, Allah korkusu ve ahiret inancı, din ve Müslüman düşmanlarının kelime oyunları, tefrikalar, fırkalar ve mezhepler, amel ve iman, Kur'an-ı Kerim'de tahrifat, tenasühçülere cevap, dinde tarikat var mıdır?, Kur'an-ı Kerim ve faziletleri, Fatıha-i Şerif'in uyarısı, Nazırlı Hoca'nın tanıştığı alimler ve başından geçen üç hadiseye dair hususlar ele alınmıştır.²⁴

13. Yasin-i Şerif Vaazı

Nazırlı hoca bu kitabını 1997 yılında yazmıştır. Kitap Osmanlıca elyazmasıdır; matbu değildir. 139 sayfadan oluşan kitabın fihristi bulunmamaktadır. Kitabın bir nüshası Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yer almaktadır.

Bu kitapta Yasin Suresi'nin bazı ayetlerinin tefsiri yapılmıştır. Kur'an, Kur'an ile tefsir edilmiştir.

Yine bu kitapta tarikatlar, Alevilik, cami ve cami adabı konuları işlenmiştir.²⁵

14. Beş Soru Beş Cevap

Kitap 2001 yılında yazılmıştır. Osmanlıca elyazmasıdır; matbu değildir. 129 sayfadır. Kitabın bir nüshası Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde bulunmaktadır.

Nazırlı Hoca bu kitabında; "Din nedir? başlığı altında, dinin tek olduğunu, onun da İslam olduğunu belirtmiştir. Ayrıca din tanımlarını şöyle yapmıştır; 1- Din, millet ve şeriat manasına gelir. 2- Din, allah tarafından peygambere gönderilendir. 3- Din İslam'dır. 4- Din Allah'ın

²³ Geniş bilgi için bkz. Nazırlı, *Geçmiş Kavimlerin Sebebi Helaki*, Osmanlıca El Yazması Eser, s. 1-248.

²⁴ Geniş bilgi için bkz. Nazırlı, *Allah Korkusu*, Osmanlıca El Yazması Eser, s. 15-394.

²⁵ Geniş bilgi için bkz. Nazırlı, *Yasin-i Şerif Vaazı*, Osmanlıca El Yazması Eser, s.1-139.

dinidir. Yayan ise enbiya-yı azamdır.²⁶ İman Nedir? başlığı altında imanın şer-i manasının amentüde belirtilenlerin hepsine inanmak olduğunu ifade etmiştir.²⁷ İslam Nedir? başlığı altında, İslam dininin beş temel esas üzere bina edildiğini, bunların da, kelime-i şahadet, namaz, zekat, hac ve oruç olduğunu belirtmiştir. Yine burada imanın ibadetlerle korunacağını, iman olmadan amellerin de sahih olmayacağını belirterek iman-amel ilişkisine dikkat çekmiştir.²⁸ Şeriat Nedir? başlığı altında, şeriatın dinin esası olduğu, şeriatısız dinin olmayacağı ve bu şeriatın da mükellefin ilmihalini öğreten fıkıh ilmi olduğunu belirtmektedir.²⁹ Müslüman Kimdir? sorusunu da İslam dini üzere bulunanlar olarak açıklamıştır.³⁰ Bu kitabını ilmihal metodu kullanarak yazmıştır.³¹ Ayrıca bu kitapta peygamberler ve mezhepler hakkında da bilgi vermektedir.

15. Allah'ın Sevdiği ve Sevmediği Kullar

Kitabın yazıldığı tarih belirtilmemiştir. Fakat Nazırlı Hoca kitabın başında “zaman zaman İhsaniye Camii'nde yaptığım vaazlar” şeklinde not düşmüştür. Kitap Osmanlıca elyazmasıdır. Fihristi bulunmamaktadır. 326 sayfadan oluşmakta olup matbu değildir. Kitabın bir nüshası Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde mevcuttur.

Kitapta, insanların Rabbi birdir, kimler mümin kimler kâfir, Allah'a ve Hz. Peygamber'e itaat, aile ve akraba ilişkileri, temizliğin önemi, tevekkül, adaletle hükmetmenin faydaları, cihat gibi konular yer almaktadır. Allah'ın sevmediği kulların kâfirler, zalimler, fasıklar, müfsitler, hainler, yalancılar, kibirliler, müsrifler, kötü sözü açıkça söyleyenler, böbürleneler olduğundan bahsedilmiştir. Konular işlenirken bu kavramlar ayetlerle açıklanmıştır.³²

²⁶ Nazırlı, *Beş Soru Beş Cevap*, Osmanlıca El Yazması Eser, s. 2-5.

²⁷ Nazırlı, *Beş Soru Beş Cevap*, Osmanlıca El Yazması Eser, s. 6.

²⁸ Nazırlı, *Beş Soru Beş Cevap*, Osmanlıca El Yazması Eser, s. 10-11.

²⁹ Nazırlı, *Beş Soru Beş Cevap*, Osmanlıca El Yazması Eser, s. 15.

³⁰ Nazırlı, *Beş Soru Beş Cevap*, Osmanlıca El Yazması Eser, s. 21.

³¹ İlmihal metodu, önceden hazırlanmış ve kalıp haline getirilmiş soruların yazar tarafından sorulup cevaplanmasıdır. Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1999, s. 215.

³² Geniş bilgi için bkz. Nazırlı, *Allah'ın Sevdiği ve Sevmediği Kullar*, Osmanlıca El Yazması Eser, s. 1-326.

16. Kur'an'a İman ve İttiba'

Nazırlı Hoca bu kitabını 2001 yılında yazmıştır. Kitap Osmanlıca elyazmasıdır; 179 sayfadır, matbu değildir.

Nazırlı Hoca bu kitabında Kur'an yazısı, maharic-i huruf, sıfat-ı huruf, kıraat imamları, Kur'an-ı Kerim'in cüzleri-sûreleri-ayetleri-kelimeleri-harfleri, Kur'an'a iman ve ittiba', Resulullah'a ittibâ'a edenler, Kur'an'a iman ve hizmet, Kur'an'da yüksek sesle okunması gereken ayetler, Kur'an'ın nüzulü, Cibril-i Emin, Kur'an'ın yazılması konularını açıklamıştır.³³

C. Diğer Eserleri:

1. Dört Büyük Peygamber ve Dört Büyük Kitap*
2. Mezhepler Tarikatlar ve Rüyaname*
3. Değişik Vaazlar*
4. Dualar Risalesi*
5. Mübarek Geceler*
6. Gaye*
7. Enbiyaların Çilesi*
8. Cumhuriyet Devri*
9. Hac ve Hatıraları*
10. Hutbeler*
11. Hutbeler*
12. Hutbelerim*
13. Hutbeler
14. Hutbelerim
15. Hafızlarıma Vasiyet ve Nasihatlerim*
16. Nefsime Nasihatlerim
17. Hatıralarım*
18. Ehli Sünnetin İmamları*
19. Hatırat Mecmuası
20. Ebyad
21. Dualar Mecmuası
22. Muhtelif Vaazlar*
23. Muhtelif Vaazlar*
24. Muhtelif Vaazlar*

³³ Geniş bilgi için bkz. Nazırlı, *Kur'an-a İman ve İttiba'*, Osmanlıca El Yazması Eser, s. 1-179.

25. Muhtelif vaazlar*
26. İslam'da Gaye Gönülden Gelen Eserler
27. Ehli Sünnetin İmamları
28. Akide-i Ehli Sünnet
29. Uyku Abdesti Bozar mı ve Kaplama Dış Hakkındaki Fetvalar*
30. Düzeni Bozanlar*
31. Bediüzzaman Kimdir?
32. Hacılar Lisan Rehberi
33. Gençlerde Uyanış Var*
34. Namazlarımı Huzurla Kılamıyorum*
35. El-Miftah Şerhi Nuru'l-izah*
36. Manzum Beyitler*
37. Hac ve Menasiki*
38. Büyüklerden Öğütler
40. İslam'da Hükümet*
41. Beşli Sözler*
42. Dualar
43. Naat-ı Şerif ve Kasideler Mecmuası
44. Naat-ı Şerif
45. Edille-i Şeriyye
46. Avrupa Birliğine Üye
47. Fikir ve Düşünceler
48. Kur'an Türkçe Okunsun Diyorlar
49. Cezeri ve Türkçe Açıklaması
50. Kur'an'a ait Bazı Bilgiler
51. Mustafa Meadid-din Kimdir?
52. Dört Risale
53. Sekiz Risale
54. Beş Risale
55. Gençlerle Sohbet
56. Mükellefin İlmihali
57. Muhtelif Vaazlar
58. Namaz En Büyük İbadettir
59. Peygamberimiz Alemlere Rahmettir
60. Peygamberler Niçin Gönderilmiştir?
62. Resulullah Âlemlere Rahmet Olarak Gönderilmiştir

63. Resulullah Efendimiz
64. İslam'ın Beş Şartı ve Faydaları
65. İbrahim ve İsmail Peygamberin Merakibleri
66. Tefekkür ve Tezekkür
67. Dilden (Gönülden) Damlalar
68. Gönülden Gelen Sesler
69. Büyüklerden Öğütler
70. Resulullah'ın Ashabıyla Sohbetleri
71. Tarikat'a İntisap Etmenin Şartları ve Kur'an-ı Kerim'e Ait

Bilgiler³⁴

D) Hafız Abdullah Nazırlı'nın Kur'an Öğretim Yöntemi

1) Alfabe Öğretimi:

Kur'an öğretimi İslam'ın ortaya çıkışından beri İslam eğitim sisteminin temeli olmuştur. İslâm'ın ilk dönemlerinde evlerde ve camilerde başlayan Kur'an öğretimi, zamanla Küttâb, Dâru'l-Kur'ân, medrese, mektep vb. kurumlarda yapılmıştır.³⁵ Kur'an öğretimi; bireysel veya kurumsal, örgün veya yaygın olsun her devirde gerçekleştirilen bir uygulama olmuştur.

Kur'an öğretimi ile ilgili bilinen en eski ve en yaygın kitap Elifba Cüzü'dür. Kitabın yazarı ve ilk yazıldığı tarih hakkında bilgi bulunmamaktadır.³⁶ Bu kitapta uygulanan yöntem "usûl-i tehecci" yöntemidir. Bu yöntemde kelimeler, harflerin uzun uzun hecelenmesi ile okutulurdu. Örneğin "cim üstün ce, cim esre ci, cim ötre cu" gibi. Bu yöntem Usûl-i cedîd hareketi ile birlikte Tanzimat sonlarına doğru bırakılmıştır. Bu yöntemin yerine "usûl-i savtiye denen harflerin seslerini doğrudan okutan yöntem benimsenmiştir. Harfler örneğin, "ce, ci, cu..." şekliyle okutulmuştur.³⁷ Fakat "usûl-i tehecci" yöntemi de uygulanmaya devam edilmiştir.

Hafız Abdullah Nazırlı elifba öğretim yöntemini şu şekilde ifade etmektedir:

³⁴ Yıldız işaretli eserler Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

³⁵ Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İFAV Yay., 7. bs., İstanbul, 2009, s. 351-353.

³⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2010*, Pegem Akademi Yay., 17. bs., Ankara, 2010, s. 210-211.

³⁷ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2010*, s. 204.

"...Harfleri başından sonuna kadar tanıtacağız. Harfleri tanıyıp tanımadığını anlamak için aşağıdan yukarıya doğru okutacaksın. 'ye''den başlayıp 'elif'e çıkacaksın. Okuduğu zaman harfleri tanımıştır. Ondan sonra harflerin mahreçlerini ve sıfatlarını öğretiyoruz. Kalın ince okunan harfleri öğretiyoruz. Şiddetle okunan harfleri öğretiyoruz. Harflerin mahreçleri nereden çıktıklarını göstererek öğretiyoruz. Boğaz, dil ve dudak harflerinin mahreçlerini öğretiyoruz. Kalın ince harflerin öğretiyoruz. Mesela 'sad' kalın okunur, 'sin' ince okunur. 'Tı' kalın 'te' ince okunur. Alfabede bunlar tam öğrendikten sonra geçersin harekeye. Üstün, esre, ötre, sonra iki üstün, iki ötre ve iki esreye geçersin. Bunları öğrendikten sonra cezimi öğretiyoruz. Harflerin mahrecine ama yine dikkat edeceksin ki ağız yanlış alışmasın. Ağız yanlış alıştımı bunu terk etmek zor olur. Ben bunun sıkıntısını çok çektim. Alfabeyi böyle okuduktan sonra Sübhâneke'ye geçiyorsun. Sübhânekeyi hecesini şöyle okutursun. Bu 'sin'dir, bu 'be'dir üzerinde bir cezm var 'sub', hani alfabede okudukya, 'ha' yukarı çekiyor, 'subha' oldu, 'nun'un üzerinde üstün var 'e' sedasıyla okunur. 'Subhane', 'kağın üzerinde üstün var 'e' sedasıyla okunur, 'Subhaneke' gibi. Üstünler 'e', ötreler 'u' sedasıyla, 'ü' değil. İki üstün, iki ötre olduğu zaman bir 'nun' ilave ediliyor, 'en, in, un'. Sübhânekeyi bu şekilde heceli okutuyoruz. Hece hareketleri ile bu şekilde okuturuz. Yine hareketlerde elif üstün 'e', be üstün 'be' şeklinde de okutuyoruz. Ondan sonra yüzüne okumaya geçilir..."

Nazırlı Hoca'nın bu cümlelerinden, elifba öğretiminde "usûl-i tehecci ve usûl-i saytiye yöntemlerini kullandığını görmekteyiz. Ayrıca okuma yazmanın öğretildiği en eski yöntem olan harften heceye, heceden kelimeye bir öğretimin takip edildiği "harf (alfabe) yöntemini" kullanmıştır.³⁸

Nazırlı Hoca, Kur'an öğretiminde alfabenin öğretiminin çok önemli olduğunu belirtir:

"... Esas zoru alfabedir. Alfabede harflerin mahreç ve sıfatlarını öğrenmeden öğrenci Kur'an'a geçmemeli. Alfabeyi iyi okuduktan sonra Kur'an'a geçerse hoca da rahat eder, talebe de rahat okur..."

Öğrencinin yeni öğreneceği bir konu ile ilgili sahip olduğu ön öğrenmeleri yeni öğrenmeleri kolaylaştırır. Bir konu için gerekli olan ön öğrenmeler ne kadar yeterli ise, yeni öğrenmeleri o kadar kolay olur. Ön öğrenmeleri yeterli seviyede olmayan bir öğrencinin yeni öğrenmeleri de

³⁸ Kemal Köksal, *Okuma Yazma Öğretimi*, Pegem Yay., 3. bs., Ankara, 2003, s. 33.

o derece zorlaşır ve sınırlı kalır.³⁹ Bu açıdan Nazırlı, Kur'an öğretiminde öğretim ilkelerinden "hazırbulunuşluk" ilkesini dikkate almaktadır. Yüzüne okumaya geçmeden önce, öğrencinin gerekli olan yetenek ve ön bilgilere sahip olmasının önemine dikkat çekmektedir.

2) Yüzüne Okuma:

Kur'an öğretiminde elifba (alfabe) öğretiminden sonra yüzüne okumaya geçilir. Hafız Abdullah Nazırlı, Kur'an-ı Kerim'i yüzüne okuma metodunu şu şekilde ifade etmektedir:

"... Yüzüne de amme cüzü (30. Cüz) Nas Suresinden başlayıp Nebe Suresine kadar (son sayfadan geriye doğru yirmi sayfa) okurduk. Duha Suresinden aşağısını koro yöntemi ile okurduk. Ben okurdum onlar tekrar ederdi. Beraber okuyunca bir de insana zevk veriyordu. Amme cüz'ünü bitirdikten sonra baştan başlıyoruz. Fatihadan başlayarak okuyoruz. Yine yüzüne okurken harflere çok dikkat edilecek, mahreç, sıfat ve ince-kalın harflere dikkat edilecek. Çocuk daha çok, kelime kelime okuyacak. O kelimeyi iyi okumadan diğerine geçmeyecek. Çocuk 'Kuleüzübirabbi'l-felak' ayetini okur. Bunu doğru okur ondan sonra diğerine geçer. Kelime kelime, ayet ayet okusun. Burada çocuğun durumuna göre, çocuk ne kadar okuyabiliyorsa o kadar ödev verilmeli. Güzel okuyabiliyorsa iki sayfa, beş sayfa dahi vermişiz. Tecvid öğretiminde, çocuğun kabiliyetine bakılır. Çocuk Kur'an okurken öğrenebilirse o zaman öğretilir. Kur'an-ı hatmettikten sonra da tecvidi okutursun..."

Nazırlı Hoca, yüzüne okumada kısa sürelerden başlayarak "kolaydan zora" eğitim ilkesini dikkate almıştır.⁴⁰ Ayrıca öğrencinin hazır bulunuşluk düzeyine dikkat çekmektedir. Yine "harf", "kelime", "ayet" sırasını takip ederek adım adım ilerlemeyi tercih etmektedir. Öğrencinin yeteneğini dikkate alması, bireysel farklılıklara dikkat çekmesi, kişiye göre eğitim anlayışına vurgu yapması O'nun Kur'an öğretiminde dikkat çektiği eğitim ilkeleridir.

Nazırlı Hoca, Duha Suresi'nden aşağısını yüzüne okurken koro yöntemini kullanmaktadır. Bu yöntem ile Kur'an eğitiminde, eğitimcinin önemine vurgu yapmaktadır.

Geleneksel eğitim sistemimizde üç tür eğitim yönteminden bahsedilmektedir. Bunlar infiradiye, içtimâiye ve mütekebile'dir. Usûl-i

³⁹ Hasan Yılmaz, Ali Murat Sünbül, *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*, Çizgi Kitabevi, 4. bs., Konya, 2003, s. 38.

⁴⁰ Bu ilke konusunda bkz., Ahmet Avcı, *Eğitim Bilim'ine Giriş*, Elit Kültür, İstanbul, 2014, s. 76.

infiradiye (bireysel yöntem), öğretmenin öğrencileri teker teker önüne çağırıp onlara ayrı ayrı ders vermesidir. Usûl-i içtimaiye (toplular yöntemi), öğretmenin öğrencilere sınıf sınıf topluca ders vermesidir. Usûl-i mütekebilede (karşılıklı yöntem) ise, öğrencilerin arasından seçilen müzakerecilerle ders yaptırılır.⁴¹ Nazırlı Hoca Kur'an öğretiminde Usûl-i içtimaiye'yi (toplular yöntemi) kullanmıştır.

"... Bir de diyelim 30 öğrencin var. 10 tanesi alfabe okuyorsa 10 tanesi alfabe okuyacak. 10 tane amme cüz 'ünü okuyorsa, 10 tanesi amme cüz 'ünü beraber okuyacak. Alfabe okuyanlar hep beraber okuyacaklar. Birbirlerini dinlemeleri çok çok faydalıdır. Bu alfabe okutulduktan sonra diğer grup gelir. Alfabe okuyan grup gidip dersine çalışır. Bu 10 kişilik guruba da hep aynı dersi verirsin. Diyelim hepsi 'kul euzubirabbinnas' okuyacak. Çünkü birbirlerini dinleye dinleye daha çabuk alırlar. Bir yanlışı söylediğinde, bakın çocuklar bu yanlışı hepimize söylüyorum. Sizde gidin dersinize çalışın. Yüzüne okuyanlara (baştan) bir sayfa vermişsek, beş satır birine beş satır birine. Bir sayfa 15 satır. Bir sayfayı üç kişi okur. Bir sayfa 10 kişi içinde sürekli tekrar edilir. Ve birbirlerinin yanlışlarından çok faydalanırlar..."

Nazırlı Hoca yüzüne okumada öğrencilerinden bilgi ve beceri seviyeleri bakımından birbirine yakın olanların bir araya getirilmesi ile gruplar oluşturmuştur. Davranışlarından dolayı ödüllendirilen öğrencileri gören diğer öğrenciler, ödüllendirilen davranışları yapmak için çaba sarf ederler. Nazırlı Hocanın toplu okutma ile sosyal-bilişsel öğrenmeyi dikkate aldığını söyleyebiliriz.⁴² Bu şekilde yanlış okumaları düzelterek, aynı hataların tekrar edilmesinin önüne geçmektedir.

3) Ezber/Hafızlık Yöntemi:

Hafız Abdullah Nazırlı ezber/hafızlık yöntemini şu şekilde ifade etmektedir:

"...Hafızların ham derslerini önce ben okurdum. Onlar dinlerlerdi. Onlar okur ben dinlerdim. Hafızlarda şöyle kırmızı bir kalemim vardı. Harf, mahreç hangi hatayı yaparsa oraya kırmızı kalem ile bir nokta belirtirdim. Bunu yapmazsan o yanlışlar devam eder.

Hafızlığa başlarken her cüzün ilk sayfası da, son sayfası da olur. Ben ilk sayfasından ezber yaptım. Her cüzün ilk sayfası olursa hangi cüzün kaçmı sayfasını okuyor, bu akıldan daha kalıcı. Sondan okursa bu sayfa cüzün kaçmı

⁴¹ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2010*, s. 204.

⁴² Sosyal-bilişsel öğrenme konusunda bkz., Dale H. Schunk, *Öğrenme Teorileri*, çev. Muzaffer Şahin, Nobel Yay., 2. bs., Ankara, 2011, s. 95.

sayfası vs. bilemez, tersine okuduğu için. Hafızlar bu hangi cüz, hangi sure ve cüzün kaçınıcı sayfasıdır, bunu da bilecek. Ders çalışırken bunu da hafızasına alırsa, "Bu ayet nerede?" dese onu hemen bilir. Ben ilk sayfadan başlatıyordum. Önce ham sayfasını ayet ayet 15 defa okuyacak. Harflerin sıfat ve mahreçlerine dikkat ederek. Hemen ezbere geçerse yanlış ezberler. Hafız akşama kadar o ham sayfayı ezberleyecek. Yatsıya kadar da yine ders çalışacak. Biz yatsıdan sonra yatardık, yatmadan önce yatakta okurduk. Hatta sayfayı tersten okuyarak başa gelirdik. Okuya okuya uyursa sayfa aklına daha iyi gelir. Hafızlar için şu da faydalıdır. Ben Malatya'da müezzin iken orada Hafız Abdulkadir Efendi vardı. Kur'an kursu öğretmeni idi. Bana dedi ki: "Namazlarda zammı sureyi hatim ile devam edersen hızın çok kuvvetli olur." Devam ettim hakikaten çok faydalı idi. Buna 40 sene kadar devam ettim.

Hafızlar çalışırken ayetlerin sonu ile başlarını, sayfa sonları ile diğer sayfanın başını birleştirsin. Böyle olursa ayetlerin başını ve sayfa başlarını unutmaz. Ezber dinlerken beş sayfa ile gidiyorsa beş sayfayı dinleyeceksin. 10 sayfa ile gidiyorsa müsait ise on sayfayı da dinle. Fakat bir cüz okuyunca bir cüzü dinleyemezsin tabi. Ben üç hafızı birden dinlerdim. Çoktu, 20 tane hafız dinlemek ile bitmiyor. Hepsinin dersleri ayrı ayrı. Aynı anda üç kişi okur ve üçünü birden dinlerdim. Yanlış oldu mu parmağımı kaldırırdım. Yanlış yaptıklarında kalem elimde, mushafına işaret bırakıyordum. Öğrencinin kabiliyetine göre hafızlık yaptırırdım. 5 sayfa ham alan vardı. 4 ayda hafız oldu. Bir sayfanın yüz tekrar hakkı vardır. Bunu yaparsa hiç unutmaz. Ben 15 defa tekrar ediyordum ezberliyordum. Fakat unuttuyordum..."

Nazırlı Hoca, Kur'an ezberinde öğrencinin yeteneklerine göre sayfa sayısı vererek, öğrencinin bilgi ve kabiliyetlerini dikkate almaktadır. Tecvid ve mahreç öğrenilmeden ezbere geçilmemesini istemektedir. Ezberin iyi olması için ise tekrar yöntemini⁴³ önermektedir. Ezber dinlerken yanlışlara hemen geri dönüt/düzeltilme verilmesinin önemine dikkat çekmektedir.⁴⁴

4) Hoca-Öğrenci İlişkisi:

İslam eğitim sisteminde hocaya büyük önem verilmiştir. Öğrenciye ilim hayatına başlamadan önce hocasını araştırarak seçmesi tavsiye

⁴³ İslam eğitiminde tekrar yöntemi için bkz. George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*, çev. Ali Hakan Çavuşoğlu, Tuncay Başoğlu, Klasik Yay., İstanbul, 2012, s. 168; İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İFAV Yay., 26. bs., İstanbul, 2013, s. 93-96.

⁴⁴ Dönüt/Düzeltilme için bkz., Özcan Demirel, *Öğretme Sanatı Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Pegem Akademi, 14. bs., Ankara, 2009, s. 135.

edilmiştir. Hoca öğrenciye sadece bilgi aktaran araç değil, onunla manevi bir bağ kuran kişidir. Bu bağ kurulmadan alınan dersin kısır olacağı belirtilmiştir.⁴⁵ Öğretmenin, öğrencilerine söz-fiil, ilim-amel uygunluğu şeklinde uygun örnek olması üzerinde durulan husustur.⁴⁶ Nazırlı Hoca'nın, öğretmen-öğrenci ilişkisi hakkındaki ifadeleri şu şekildedir:

"... Hoca ahlakı, konuşması ve oturup konuşması ile öğrenciye örnek olacak. Ben öğrenciye derdim. Ben sinemanın karşısında afişe bakarsam siz de gidip içeride oturun. Ben kahvede çay içersem siz gidin kumar oynayın. Öğrenci hocanın yaşantısını örnek alacak. Hoca öğrenciye yaşantısıyla örnek olacak. Hoca abdestsiz Kur'an'ı ele alırsa öğrenci de alır..."

İslam eğitiminde, öğrencide olması beklenen vasıflar şunlardır: zekilik, öğrenme hırsı, sabır, takva, kanaat, tevazu, bildiğiyle amel etmek vb.⁴⁷ Nazırlı Hoca ise öğrencide; azim, sebat ve sabır özelliklerinin olması gerektiğine dikkat çeker.

"Kur'an talebesinde şu üç vasıf olacak; azim, sebat ve sabır. Kim olursa olsun ne işe çalışırsa çalışsın bu vasıflar onda olacak. Azim ben bu işi yapacağım. Ben bu Kur'an-ı ezberleyeceğim. Sebat; o işte devam edecek. Bunu ezberlerken zorluklar olacak, bunlara sabır edilmeli. Bu üç vasıf olmaz ise bir başarı elde edemez. Azim demek, bir işi yapmaya karar vermek gerekir.

Kız çocukları beni yormadılar. Erkek çocukları haylaz oluyor, yaramazlık yapıyorlardı. Nar çubuklarım vardı. İnce parmak kalınlığında idi. Pazarlığım bu idi. Ders verene aferin var ders vermeyene beş çubuk vardı. Ders vermeyene beş çubuk eline vururdum. Dersi verdimi de aferin alır giderlerdi..."

Hafız Abdullah Nazırlı, öğrencinin başarısını sözlü olarak pekiştirmekte,⁴⁸ başarısızlık durumunda ise ceza uygulamaktadır. Fakat hocanın burada uyguladığı cezayı sembolik bir ceza olarak değerlendirmek mümkündür.

Sonuç

Bütün hayatını "okudum, okuttum ve yazdım" kelimeleriyle özetleyen Hafız Abdullah Nazırlı ilk eğitimine küçük yaşlarda

⁴⁵ İmam Burhanuddin ez- Zernûci, *Tâlimü'l Mûteallim*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, Feyiz Yay., 10. bs., İstanbul, 2010, s. 87.

⁴⁶ M. Faruk Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münâsebetleri*, İFAV Yay., İstanbul, 2008, s. 142-146.

⁴⁷ Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münâsebetleri*, s. 251-262.

⁴⁸ Pekiştirme için bkz., Demirel, *Öğretme Sanatı Öğretim İlke ve Yöntemleri*, s. 135.

babasından Kur'an-ı Kerim öğrenerek başlamıştır. 13 yaşında hafız olmuş ve kendi gayretleriyle Osmanlı Türkçe'sini öğrenmiştir. Okumak için Kayseri'ye gitmiştir. Bütün bunlar onun okumaya olan merakını göstermektedir. Nazırlı Hoca'nın hayatına baktığımızda eğitime ne kadar önem vermiş olduğunu görebiliriz. Bu merak ve azminden dolayıdır ki Nazırlı Hoca görev yaptığı Sivas, Malatya ve Elazığ illerinde hem ilim tahsil etmiş hem de öğrenci yetiştirmiştir. 1000'in üzerinde hafız yetiştirmiş, 5000 binden fazla kişiye de Kur'an okumayı öğretmiştir. Camilerde yaptığı vaazları 40 kitap halinde toplamıştır.

Eserlerinde tefsir, fıkıh, dinler tarihi, kelimeler, tasavvuf, tarih ve edebiyat alanlarına dair bolca bilgi bulmak mümkündür.

Hafız Abdullah Nazırlı'nın eserleri, hatta eserlerine koyduğu isimler kendi yaşadığı dönemin tartışılan toplumsal ve dini konularını yansıtmaktadır. Kitaplarında özellikle insanın yaratılışı, kâinatın yaratılışı, rüzgârın bitkileri aşılması, denizlerin sularının birbirine karışmaması gibi, Kur'an-ı Kerim'de geçen dikkat çekici ayetler ile insanların zihinlerinde Kur'an'ın son ilahi kitap olduğu fikrini yerleştirmeye çalışmıştır.

Nazırlı Hoca kitaplarında ayetlerin Arapça metnini vermekle birlikte, bu ayetlerin Türkçe mealini de vererek ayetleri açıklamıştır. Kitaplarında alıntı yaptığı eserleri de belirtmiştir. Alıntıları dipnot şeklinde değil de "İbn Kesir'in tefsirinde şöyle geçmektedir" şeklinde belirtmektedir. Kitaplarında işlediği konuları ayet ve hadislerle dayandırmakta, bu ayet ve hadisler çerçevesinde açıklama yapmaktadır. Kitapları Osmanlıca elyazmasıdır. Kitaplarında Osmanlıcanın yanında Arapça ve Farsça yazılar da bulunmaktadır.

Nazırlı Hoca Kur'an öğretiminde öğrencilerin hazırbulunuşluk ve bireysel farklılıklarını dikkate almaktadır. Alfabe öğretiminde harften kelimeye, parçadan bütüne yöntemini kullanmaktadır. Yüzüne okumada öğrencilerin seviyelerine göre grupla öğretim yöntemini kullanmaktadır. Ayet ve surelerin ezberinde ise tekrarın önemine dikkat çekmektedir.

Nazırlı Hoca kitaplarında birden fazla konudan bahsetmektedir. Nazırlı Hoca'nın bir konu hakkındaki görüşünü anlamak için, bu konuların geçtiği bütün kitapların incelenmesi gerekmektedir. Kitapların birçoğunda fihrist bulunmaması da araştırmayı güçleştirmektedir.

Nazırlı Hocanın yazdığı eserlerden; Mükellefin İlmihali, Dilden (Gönülden) Damlalar, Gönülden Gelen Sesler, Sekiz Cennet Yedi Cehennem, Büyüklerden Öğütler, Resullullah'ın Ashabıyla Sohbetleri,

Tarikata İntisap Etmenin Şartları ve Kur'an-ı Kerim'e Ait Bilgiler ismindeki eserleri basılmıştır. Diğer kitapları matbu değildir.

Halkın, Hafız Abdullah Nazırlı'nın eserlerinden istifade edebilmesi için eserlerinin konu bütünlüğü oluşturacak şekilde günümüz Türkçesine çevrilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2010*, Pegem Akademi Yay., 17. bs., Ankara, 2010.
- Avcı, Ahmet, *Eğitim Bilim'ine Giriş*, Elit Kültür, İstanbul, 2014.
- Bayraktar, M. Faruk, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münâsebetleri*, İFAV Yay., İstanbul, 2008.
- Büyüköztürk, Şener ve vd. "*Bilimsel Araştırma Yöntemleri*", Pegem Akademi, 13. bs., Ankara, 2012.
- Demirel, Özcan, *Öğretme Sanatı Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Pegem Akademi, 14. bs., Ankara, 2009.
- <http://vimeo.com/30727530> (02.09.2014).
- Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İFAV Yay., 26. bs., İstanbul, 2013.
- Kazıcı, Ziya, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İFAV Yay., 7. bs., İstanbul, 2009.
- Köksal, Kemal, *Okuma Yazma Öğretimi*, Pegem Yay., 3. bs., Ankara, 2003.
- Makdisi, George, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*, çev. Ali Çavuşoğlu, Hakan, Tuncay Başoğlu, Klasik Yay., İstanbul, 2012.
- Nazırlı, Abdullah, *Ahirette Zulüm Yok Adalet Var*, Osmanlıca El Yazması Eser.
- Nazırlı, *Kur'an'a İman ve İttiba'*, Osmanlıca El Yazması Eser.
- Nazırlı, *Kur'an-ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır*, Osmanlıca El Yazması Eser.
- Nazırlı, *Kur'an-ı Kerim ve Mucizeleri*, Osmanlıca El Yazması Eser.
- Nazırlı, *Yasin-i Şerif Vaazı*, Osmanlıca El Yazması Eser.
- Nazırlı, *Akide-i Ehli Sünnet*, Osmanlıca El Yazması Eser.
- Nazırlı, *Allah Korkusu*, Osmanlıca El Yazması Eser.
- Nazırlı, *Allah'ın Sevdiği ve Sevmediği Kullar*, Osmanlıca El Yazması Eser.
- Nazırlı, *Beş Soru Beş Cevap*, Osmanlıca El Yazması Eser.
- Nazırlı, *Dalalet Ehlinin Suiniyetleri*, Osmanlıca El Yazması Eser.

- Nazırlı, *Ehli Cennet ve Ehli Cehennemın Vasıfları*, Osmanlıca El Yazması Eser.
- Nazırlı, *Ey İmam Edenler*, Osmanlıca El Yazması Eser.
- Nazırlı, *Geçmiş Kavimlerin Sebeb-i Helaki*, Osmanlıca El Yazması Eser.
- Nazırlı, *Hilkati Âlem ve Hilkati Hz. Âdem Aleyhisselam*, Osmanlıca El Yazması Eser.
- Nazırlı, *Kıyamet ve Alametleri*, Osmanlıca El Yazması Eser.
- Nazırlı, *Sekiz Cennet Yedi Cehennem*, Matsan Ofset, Elazığ, 2006.
- Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1999.
- Schunk, Dale H., *Öğrenme Teorileri*, çev. Muzaffer Şahin, Nobel Yay., 2. bs., Ankara, 2011.
- Soysaldı, Mehmet, "Yaşayan Bir Kur'an Hadimi Hafız Abdullah Nazırlı", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, ed. Enver Çakar, Elazığ, 2013, 393-402.
- Sürgeç, Celal, "Hafız Abdullah Nazırlı Efendi", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 261, 2012, 61-63.
- Yıldırım, Ali, Hasan Şimşek, "Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri", 8. bs., Ankara, 2011.
- Yılmaz, Hasan, Ali Murat Sünbül, *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*, Çizgi Kitabevi, 4. bs., Konya, 2003.
- Zernûci, İmam Burhanuddin, *Tâlimü'l Müteallim*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, Feyiz Yay., 10. bs., İstanbul, 2010.

MÜSLÜMANLARDA RİVÂYET LİTERATÜRÜNE DAİR YENİ MATERYALLER*

Ignaz Goldziher
Çev.: Hüseyin Akgün**

I.

İslam'da kanonik olarak kabul edilen hadis literatürünün temel eserleri bir süredir normal veya taş baskısı olarak ulaşılabilir durumdadır. Bunlar istisnasız Doğuluların da isabetli bir şekilde adlandırdığı üzere “musannef koleksiyonları” denilen hadis müdevvenatına ait eserlerdir.

Bugüne kadar Doğu'da da Müsned koleksiyonlarından hiçbir şey yayımlanmamıştı. Her ne kadar sınırlı sayıdaki el yazmalarından hareketle, literatür tarihi açısından Müsned türü eserlerin hadis koleksiyonları içerisindeki yerinin doğru anlaşılması hususunda yeterli materyale sahip olsak da, yine de söz konusu genel bilgileri, bu türde tamamlanmış bir eserin incelenmesiyle mükemmel hale getirmek daha hoş olacaktır.

Henüz VI. yüzyılda Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, birçok Müsned türü eserleri, kendi teoloji ve tarih derlemeleri için doğrudan kaynak olarak kullanabilmekteydi.¹ İzzeddin İbnü'l-Esîr (ö. 638) de *Üsdü'l-gâbe'* de hadis ilminin temel kaynakları dışında, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud et-

* Makalenin aslı: Ignaz Goldziher, “Neue Materialien zur Litteratur des Ueberlieferungswesens bei den Muhammedanern”, *ZDMG [Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft]*, c. 50, 1896, s. 465-506. Not: Ulaşabildiğimiz kadarıyla, Goldziher'in kullandığı kaynaklarının karşılığını, yakın tarihli baskılarını esas alarak, köşeli parantez içerisinde göstermeye çalıştık. Ayrıca bize ait, diğer bazı tashîh, nüsha farklılığı, açıklama vb. hususları yine köşeli parantez içerisinde gösterdik. Hadis metinlerinin çevirilerinde ise, metnin orijinal halini bozmamak açısından Goldziher'in Almanca tercümelerini esas aldık. Son olarak şunu da belirtmeliyiz ki, bu çevirimizdeki amacımız Goldziher'in iddialarını açık ve doğru bir şekilde ortaya koymaya çalışmaktır. Zira yapılacak tenkit çalışmalarının da sağlıklı olması açısından bu önem arz etmektedir.]

** Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, huseyinakgun@hotmail.com.

¹ Bu konuda bkz. C. Brockelmann'ın, İbnü'l-Cevzî'nin *Kitâbü'l-vefâ* adlı eseriyle ilgili yazısı (s. 9 vd.).

Tayâlisî, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî ve Muâfâ b. Imrân'ın *Müsned*lerini kaynak olarak kullandığı eserler arasında saymıştır.² Daha sonraki zamanlarda bu eserlerin doğrudan kullanımları gittikçe azalmaktadır. [465] Bunlardan istifadeler daha çok alıntılardan, daha nadir olarak doğrudan kullanma şeklinde olmuştur. Doğu'da da eski Müsned türü eserlerin eksiksiz olan yazmaları, çok az sayıda tedavülde kalmıştır.

Bunlar arasında Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i en güçlü konumda yer almıştır. Bu kişinin, İslam dünyasının dindar kesimindeki hatrasının sahip olduğu büyük itibarı, ismiyle özdeşleşen dindarlığı, uzun süre dinî akılcılığın en inatçı rakiplerinin anahtar ismi ve aynı şekilde Sünnîliğin sembolü kabul edilmiş olması, hadis koleksiyonunun, aynı türdeki diğer birçok kitapların başına gelen, tamamen yok olma âkıbetine mâni olmuştur. "Kütüb-i sitte"nin kapsamı bazı ikincil kanonik koleksiyonların ilave edilmesiyle on sayısına çıkarılınca, *Müsned-i Ahmed*'e de bu üstünlük payesi takdir edilmiştir.³ Kitap, literatürde de uzun bir süre, türevsel eser ve derlemelere kaynaklık teşkil etmekte kalmamış, aynı zamanda IX. yüzyılda Süyûtî'nin alıntı yaptığı standart kitaplar arasında yer almıştır. Bu dinlenme bilmeyen derlemeci, *Müsned*'i gramatik açıklamaların konusu da yapmıştır (عقود الزبرجد إلى مسند أحمد).⁴

Bununla birlikte bu literatürde, o zamandan beri bu eserin doğrudan kullanımı son yüzyıllarda neredeyse tamamen kullanım dışı olan kitaplar arasına girmiştir. Geniş kapsamı nedeniyle,⁵ eksiksiz (tam) yazmaları son derece nadirdir ve bu nedenle eser gittikçe ulaşılamaz olmuştur. Görünen o ki, eserin ilk yüzyıllarda da sadece az sayıda tam nüshaları mevcut idi. Bu yokluğun sebebi, böylesi hadis eserlerinin, güvenilir muttasıl bir senetle, sağlam bir rivâyetle kendisine mal etmiş bir şeyhin ağzından alınmış olması şartına karşın, bu eserin tamamının doğrudan bir şeyhten alınamayacak kadar geniş olmasıdır. Daha IV. yüzyılda bile birinin *Müsned*'in tamamını öğrendiğini söylemesi şaşkınlık uyandırmıştır. Bu konuda, *Müsned*'i Bağdat'ta birçok şeyhten dinlediğini

² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 9-11. [Beyrut, 1989, I, 16-18]

³ Goldziher, *Muhammedanische Studien*, Halle 1890, II, 266. Bundan sonra bu esere çokça atıfta bulunacağımdan, bu eser için "St." kısaltmasını kullanacağım.

⁴ Hacı Halife, [*Keşfu'z-zunûn*], V, 535; Kahire Kraliyet Kütüphanesinde yazma halinde, Hadis kısmı, no: 92.

⁵ VIII. yüzyılda Şafîî ilahiyatçı Sirâcuddîn Ömer İbnü'l-Mulakkin (ö. 805) *Müsned*'e bir muhtasar yazmıştır. Hacı Halife, [*Keşfu'z-zunûn*], V, 534.

söyleyen Hafız Ebû Mûsâ Muhammed el-Medîni'nin (ö. 581) sözleri en iyi şekilde bizi bilgilendirmektedir: [466]⁶

ولعمري أن من كان قبلنا من الحفاظ يتبجحون بجزء واحد يقع لهم من حديث هذا الإمام الكبير على ما أخبرني الإمام الحافظ أستاذي أبو القاسم إسماعيل ابن محمد رحمه الله في إجازته لي قال: أخبرنا أبو بكر بن مردويه قال: كتب ألي أبو حازم العبدوي يذكر أنه سمع الحاكم أبا عبد الله عند منصرفه من بخارى يقول كنت عند أبي محمد المزني فقدم عليه إنسان علوي من بغداد وكان أقام ببغداد على كتابة الحديث فسأله أبو محمد المزني وذلك في سنة ست وخمسين وثلاثمائة عن فائدته ببغداد وعن باقي إسناد العراق فذكر في جملة ما ذكر سمعت مسند أحمد بن حنبل رحمه الله تعالى من أبي بكر بن مالك في مائة جزء وخمسين جزءاً فعجب أبو محمد المزني من ذلك.

Bununla *Müsned*'in yazma nüshalarının her birinin kural olarak, sadece tek tek eserin müstakil bölümlerini teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Bizim Avrupa'daki kütüphanelerimizden sadece Gotha'da⁷ ve Berlin'de⁸ münferit bazı parçaları el yazması olarak yer almaktadır. Benzer şekilde Houtsma'nın 1889 yılında Leiden'deki E. J. Brill kitabevi tarafından yayınlanan *Catalogue d'une collection de Manuscrits arabes et, turcs* adlı kitabında, 702 numarayla kayıtlı, şu an nerede bulduklarını bilmediğim, *Müsned-i Ahmed*'in dört defterinden bahsedilmektedir. Benzer şekilde katalogları yayınlanmış olan Doğu kütüphanelerinde eserin eksiksiz, tam bir nüshasından bahsedilmemekte, sadece bunun parçalarına işaret edilmektedir. Bunları özellikle ekseriya, hadis ilminde (*Müsned* koleksiyonlarında da) en zengin kütüphane olan Kahire Kraliyet Kütüphanesi'nde bulmaktayız.⁹ Ayrıca Ayasofya Kütüphanesi'nin kataloğunda (İstanbul 1304), dört cilt kaydedilmiştir (s. 55, no: 890-893). Yine -Sayın Pertsch'in dikkat çektiği üzere- ilk iki [467] bölümü 398-399 numaralarıyla kayıtlanmış olarak İstanbul Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi'nde, yedi bölümü ise yakın zamanda kurulan Şam Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.¹⁰ Kahire Kraliyet Kütüphanesi Kataloğu hariç, söz konusu edilen Doğu kütüphanelerinin yazma eserler katalogları dikkatsizce hazırlanmış karışık eserler olmaları dolayısıyla, bu kaydedilen defterlerin veya bölümlerin *Müsned*'in hangi

⁶ Berlin Kraliyet Kütüphanesi, Petermann 663, folyo 222b (Ahlwardt, *Katalog*, II, 99, No: 1258) [*Hasâisu Müsnedi'l-imâm Ahmed*, Riyad, 1990, s. 11]

⁷ Pertsch, I, 455-456 [Wilhelm Pertsch, *Die orientalischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha*, I-III, Gotha, 1859-1893].

⁸ Ahlwardt, II, 97 vd. [Hermann Ahlwardt, *Die Handschriften-Verzeichnisse der königliche Bibliotheken zu Berlin. Verzeichniss der arabischen Handschriften*, I-X, Berlin, 1887-99].

⁹ Hadis kısmı, no: 135, 448-449, 847, *Katalog I*,¹ 304,² 419.

¹⁰ Sonuncusunun katalogu için bkz. Şam, 1299, s. 52, no: 253-259.

kısmı olduklarını belirlemek mümkün değildir. Şu kadarı kesin ki, bunlardan hiçbiri eserin tam bir nüshasını meydana getirmemektedirler. Kahire Kraliyet Kütüphanesi'nde bulunan, her biri iki cilt olan iki el yazması, ayrı ayrı, başlangıçtan *Müsnedü'l-Ensâr'a* kadar ulaşmalarıyla, eseri büyük oranda (⁵/₆) kapsamaktadırlar. Buna karşın Kahire'nin başka bir kütüphanesinde eserin tam bir nüshası elde edilmiş görünmektedir. Bu nüsha, bu yılın Ocak ayında Matbâa Meymeniyye'de quarto formatında altı cilt halinde yayınlanan edisyon¹¹ için temel nüsha görevi görmüştür. Bu edisyonda -en azından yayımcı bu baskının dipnotunda bunu bildirmektedir- başka nüshalara da başvurulmuş olmakla birlikte, temel olarak es-Sâdet el-Vefâiyye'nin kütüphanesinde bulunan nüsha esas alınmıştır.¹² Sâdet Vefâiyye isminden, Mısır Müslüman hiyerarşisinde yüksek bir aile anlaşılmaktadır ki, bunların başı Şeyh es-Sâdât unvanını taşımaktadır. Köklerini Hasan b. Ali'ye kadar geri götüren bu şeyhin ataları arasında meşhur evliyalardan, mistik bir şair olarak meşhur olan Seyyidî Muhammed [468] Vefâ'nın¹³ (VIII. yüzyılda yaşamıştır) nesli ve yakınları bulunmaktadır. [Bu kişiye] Vefâ adı, Nil nehrinin taşma döneminde, istenilen yüksekliğe erişmediği, dolayısıyla bununla Mısır sakinlerinin korkuya ve dehşete kapıldığı bir sırada, onun yüzü suyu hürmetine nehrin birden 17 ayak yükselmesinden dolayı verilmiştir. Vefâ'nın Seyyid ailesinin evliya ve âlimlerinin kabirleri, Mukattam'ın kenarında, İmam Şâfiî ve Sîdî Ukbe mescidlerinin doğusunda, yine onun adıyla anılan Vefâiyye Câmii'nde (جامع السادات الوفائية) bulunmaktadır. O, Sâdât Vefâiyye'nin evliyalarının kabirlerinin de yer aldığı, daha önce burada bulunan mütevazi bir zâviyenin yerine, I. Sultan Abdülhamid tarafından hicrî 1191 yılında, büyük masraflarla inşa edilmiş¹⁴ ve buraya bol miktarda vakıf tahsis edilmiştir. Burası

¹¹ مسند امام المحدثين والقوة في الزهد والورع لائمة الدين امام السنة وعلم الأمة الامام أبي عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل
 الشيباني المروزي رحه وأثابه رضاه 6 cilt, 466+548+503+445+456+467 sayfa. – Kenarında:
 Alâuddîn b. Husâmeddîn el-Müttekî el-Hindî'nin سنن الاقوال والافعال adlı eseri. Celâleddîn Süyûtî'nin *Cemü'l-cevâmi'*sinin yeni bir forma sokulmuş halidir.
 [Mısır: el-Matbaa el-Meymeniyye 1313] [Kitabı pdf formatında görmek için bkz.
<http://www.waqfeya.com/book.php?bid=2696>]

¹² وقد أحضرت نسخ لتصبحهما فكان من أهم ما قوبل عليه المسند نسخة محضرة من خزانه السادة الوفائية بمصر المحروسة
 المعزّية. Karşılaştırılmış yazmalar hakkında bilgi verilmemektedir.

¹³ Şa'rânî, *Levâkihu'l-envâr*, (Kahire, Sarafiyye, 1299), II, 28-30.

¹⁴ Bu cami hakkında ayrıntılı açıklama, yapımının hikâyesi ve orada gömülü olan Sâdât hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Paşa Mübarek, *Hitâtu cedîde*, V, 138-146. Krş. Gotha Arapça yazmaları, yazma no: 1754.

günümüze kadar, evliaları ve etrafını saran kabirlerini yüceltmek, dindarların haftalık toplantıları ve her yıl Şaban ayında okunan mevlid için kullanılan bir alan niteliğinde olmuştur. Buranın yöneticisi şu anki Şeyh es-Sâdât olan ve nesiller boyunca saygı duyulan unvanın sahibi Abdülhâlik es-Sâdât, eski zamanlarda Nil şehrinin soylu misafirlerini ağırlamak için kullanılan (Darbu'l-gamâmîz'in yakınlarındaki) muhteşem eviyle, artık Kahire'nin Müslüman toplumunda konumuyla mütenasip bir itibar görmemektedir. O, zengin bir kişisel kütüphaneye sahiptir. Ancak *Müsned* yazmasının bu kütüphanede mi, yoksa Vefâiyye Câmii'nde mi olduğu açık değildir.

II.

Müsned'in planı, içerik ve hadisleri art arda getirme niyetiyle belirlenmemekte, bilakis sözlerin dayandığı ilk râvi isimleri ile belirlenmektedir. O halde, musanneflerde olduğu gibi içerik bakımından birbiriyle ilintili hadisler değil, bir ve aynı sahâbîden gelenler bir araya gelmektedir.¹⁵ Malzemenin düzenlemesinin kendisiyle değiştiği bu iki çeşit redaksiyondan *Müsned* türü daha erken gelişmiştir. Ancak dikkate değer bir tarih[î veri], hadisleri musannef olarak tertipleme gayretinin daha Buhârî'den önce ortaya çıktığını göstermektedir. Zira bu araştırmanın konusu olan eserde, Ahmed b. Hanbel'in hocası olan Vekî b. el-Cerrâh'ın (ö. 169) *Musannef*'ine [469] ait bir bilgiye rastlamaktayız: حدثنا به وكيع في المصنف.¹⁶

Bizim *Müsned*'de, müellifinin biyografisini yazanlara göre,¹⁷ isimleri kendisine değişik isnâd yollarıyla (tariklerle) malum olan ve alınmaya değer hadislerin kendilerinden rivâyet edildiği yaklaşık 700 sahâbî bulunmaktadır. *Müsned*'in tamamında otuz bin hadisin (ben biyografi haberlerinde zikredilen sayıların en küçüğünü veriyorum) bir araya getirildiği söylenmektedir.¹⁸ Bu veriyi mazoretik yöntemle¹⁹

¹⁵ Krş. *St.*, II, 226 vd.

¹⁶ *Müsned*, I, 308. [Ahmed, *Müsned*, Beyrut 2001, thk. Şuayb Arnaût v.dğr., V, 22 (2807)].

¹⁷ Buradaki istatistiki verileri, kitabın bu baskısında ekli olan, İbnü's-Sübkî'nin büyük *Tabakât*'ında yer alan Ahmed b. Hanbel'in biyografisinden ve yukarıda adı geçen *Müsned*'in faziletleri ile ilgili Muhammed b. Ömer el-Medînî'nin çalışmasından aldık.

¹⁸ Ebû'l-Mehâsin, II, 136 [*en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, I-II, Leiden, 1851] ve Hacı Halife, V, 534, no: 12002 aynı sayıyı vermektedirler.

¹⁹ [Tanah için kullanılan bu numaralandırma için bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Masoretic_Text]

kontrol etmek veya düzeltmeye çalışmak oldukça yersiz bir çaba olurdu. Kaba bir ortalamanın kullanılması (2885 sayfanın her birinde ortalama olarak 8-10 hadis yer alsın) söz konusu sayının gerçek sayıyı geçmekten çok gerisinde kalacağını göstermektedir.

Ahmed b. Hanbel, kişisel bakış açılarından kaynaklı düzenlemesiyle, her bir kategoriye kendi içerisinde uniform olarak ele almıştır. O, İslam'da câri olan anlayışa bağlı olarak, mesela "Peygamber'in ailesine mensup olanlar", "Ensâr" gibi ortak topluluk isimlerini esas almak suretiyle, sahâbîlerin hadislerinden özel kitaplar oluşturmaktadır. Hatta özel bir kitabı, "kadınlara" dayandırılan hadisler teşkil etmektedir. Uniform ele almanın başka bir bakış açısını ise, hadislerin yayılmasının bölgesel karakterli oluşu sunmaktadır.²⁰ Ahmed b. Hanbel geniş ilim yolculuklarında,²¹ sadece belirli hadisleri Hicazlı, diğerlerini Suriyeli, yine diğer bazılarını ise Kûfe veya Basralı vs. hadis otoritelerinden iştebiliyordu. Bunlar özellikle İslam'ın bu özel bölgelerinde korunmuştu. Bu lokal hadisleri Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde her birini ayrı bir özel kitâpta toplamıştır. Artık aynı sahâbînin hadislerinin, kendisine tahsis edilen bölüm dışında, *Müsned*'in başka kitâblarında da dağınık bir vaziyette buldukları kolayca anlaşılacaktır. Öyle ki, bu koleksiyonda aranan bir hadisin bulunmasını zorlaştırmakta olan içeriği hiç hesaba katmamanın bir sonucu olarak, bu derlemelerde herhangi bir detayı aramak zorunda olan birine, kişisel yol gösterici prensipler de bir tutamak sunmamaktadır.²² Bu kötü durum, [470] Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah el-Makdîsî adlı Kudüslü Hanbelî bir âlimi, *Müsned* hadislerini, sahâbî isimlerini alfabetik olarak esas almak suretiyle düzenlemek üzere harekete geçirmiştir.²³ ترتيب مسند أحمد بن حنبل على حروف المعجم

²⁰ *St.*, II, 175 (dipnot).

²¹ Onun geniş kapsamlı seyahatleri hususunda bkz. Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât*, s. 142 (alttan 3. satır) [Beyrut, ty., I, 110].

²² Aynı şey, muhakkikin *Müsned*'in kenarında basılan eser [*Kenzü'l-ummâl*'in müntehabı] üzerindeki çalışması hakkında söylediklerinde de geçerlidir (*Müsned*, I, 3):

من أراد أن يحيط ويطلع على جميع أحاديث البيع مثلا أو أحاديث الصلاة أو الزكاة أو غيرها لم يمكنه ذلك إلا إذا قلب جميع الكتاب ورقة ورقة

Bununla birlikte burada, *Müsned*'e göre daha az kapsamlı bir eser söz konusudur.

²³ Kahire yazmaları, hadis bölümü, no: 29, Katalog I², 284.

Müsned'in tertibini, rivâyet edildiği şekliyle gösterebilmek için, mevcut baskıyı esas alarak, ana kategoriler hakkında genel bir bakış sunmak istiyorum:

Müsned, I, 2-195 sayfalarında, birbirini takip etmek üzere, halk arasında aşere-i mübeşşere diye bilinen²⁴ on önemli sahâbenin (açıkça böyle bir başlık altında olmaksızın) rivâyet ettiği hadisler bir araya getirilmiştir. Bunların en başında ilk dört halife vardır. Daha sonra, 195-199 sayfalarında ortak noktaları olmayan dört sahâbî yer almaktadır. I, 199-206'da مسند أهل البيت. Buradan itibaren ise, Abbas b. Abdülmuttalip'ten başlamak kaydıyla, II. cildin tamamı ve III. cildin 400. sayfasına kadar, belli kategorilerde yer olmaksızın meşhur sahâbîlerin rivâyetleri bulunmaktadır. Bunlar arasında kayda değer genişlikte ayrı ayrı bölümler vardır. Mesela Abdullah b. Ömer (II, 2-158), Abdullah b. Amr b. el-Âs (II, 158-226), Ebû Hureyre (II, 228-541), Ebû Saîd el-Hudrî (III, 2-98), Enes b. Mâlik (III, 98-292), Câbir b. Abdullah (III, 292-400); مسند المَكِّيِّين (III, 400-503); مسند المدنِيِّين (IV, 2-88); مسند الشَّامِيِّين (IV, 88-239); مسند الكُوفِيِّين (239-419); مسند البَصْرِيِّين (III, 419-V, 113); مسند الأنصار (V, 113-VI, 29); مسند النساء ((VI, 29-467) araya من مسند القبائل adlı bir bölüm girmiştir (VI, 383-403))²⁵ adlı bölümün en başında [Hz.] Aişe (VI, 29-282), daha sonrasında kendilerinden hadis rivâyet edilen diğer Peygamber eşleri ve kadınlar yer almaktadır.

Ahmed b. Hanbel bütün bu bölüm ve kitâblarda, söz konusu hadis metnini aldığı râvilerin [471] isimlerini veremedikleri (مبهم) erkek ve kadın ashâbın rivâyetlerini de sıralamıştır. Böylece bu isnâdlarda mesela şu gibi ifadelere rastlanmaktadır: عن فلان (IV, 136, 168), رجل (III, 413-414, 424, 441), رجل من أصحاب بدر (III, 474), رجل من جهينة (III, 471), رجل من قومه (IV, 63), مولى لرسول الله (IV, 36), بعض أصحاب النبي (IV, 65; V, 295), رجل لم يسم (IV, 237), عريف من عرفاء قريش (III, 500), خادم النبي (IV, 37), عن ثلاثين من أصحاب النبي (III, 416) vs. veya anonim olarak kadınlardan rivâyeti ifade etmek üzere, عجز عجز من الأنصار (IV, 55), عجز من بني نهيير (V, 270), امرأة (IV, 68, 70), bu türden birçok anonim hadis için bkz. V, 409-412. Bazen de bu anonimlik, isnâd zincirinin sondan bir önceki râvisinde de görülmektedir. Mesela رجل عن رجل veya رجل عن عمها رضهما (IV, 61, 62). Burada tardiyenin anonimlerde

²⁴ Bkz. [Goldziher, "Die literarische Thätigkeit des Tabarî nach Ibn Asâkir"], *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, c. IX (1895), s. 364 (dn. 13).

²⁵ [Ahlwardt], Berlin Kataloğu, II, 98^b.

bile eksik olmadığı görülmektedir. Zira ne de olsa söz konusu olan Peygamber'den rivâyette bulunan bir "sahâbî"ydi.

Yukarıdaki içerikten anlaşılacağı üzere, sadece Ahmed b. Hanbel'in kolektif adı *Müsned* değildir, aynı zamanda her bir özel grup veya bir sahâbîye dayandırılan rivâyetlerin toplamına ve bu kitapta yer alan her bir hadise de *Müsned* denilmektedir. Suriyelilerin rivâyetlerini kapsayan kitâba "Suriyelilerin Müsned'i", benzer şekilde "Ebû Hureyre'nin Müsned'i" veya "Abdullah b. Ömer'in Müsned'i" denilmektedir. Bu durumda, Berlin Kataloğu 1259 ve 1260 numaralı kayıtlardaki eserler büyük *Müsned*'in birer parçasını teşkil etmektedirler.

Güvenilir bir rivâyete göre²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'ini uzun yıllar boyunca kendi çocuklarının da arasında bulunduğu halkalarda sunmuştur. Nitekim ölümünden sonra özellikle oğullarından birisi, eserin redaksiyonu ve yayılması için uğraşmıştır.

İbn Asâkir'in büyük tarih derlemesi gibi Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i de ilk olarak, müellifin oğlunun, eseri doğrudan babasından alması sonrası redaksiyonuyla meşhur olmuştur. [472] *Müsned*'in bütün kopyalarındaki son satırda dayandıkları doğrudan râvi, İmam'ın zahit oğlu²⁷ Abdullah, yani biraz sonra değineceğimiz kendi açıklamalarında bizzat kendisi hakkında sık sık kullandığı Ebû Abdurrahman b. Ahmed b. Hanbel'dir (ö. 290, 77 yaşında).²⁸ Bu redaksiyon iki ara râvi aracılığıyla Hibetullah b. el-Hüseyin eş-Şeybânî'ye (yaklaşık 500'lü yıllarda yaşamıştır) nakledilmiştir. Bunların okunduğu derslerden, Gotha ve Berlin'de bulunan parçaların da dayandığı *Müsned*'in metinleri yayılmıştır. Bunlar tedavüldeki *Müsned* rivâyetinin arketipini [ilk örneğini] temsil etmektedirler. Arapça eserlerde alışıldık olduğu üzere, bu isnâd elimizdeki baskının ilk bölümünün başında sevk edilmiş, *Müsnedü Aişe*'nin girişinde (VI, 29) son derece parçalanmış olarak verilirken, [Hz.] Fâtıma'nın hadislerinin başında tekrar edilmiştir (VI, 282). *Müsnedü's-Şâmiyyîn*'in başlangıcında (IV, 88), *Müsned*'in senedi,

²⁶ Muhammed el-Medîni, *Hasâisu Müsnedi'l-imâm Ahmed*, (I, folyo kopyası 223^b) [Riyad 1990, s. 18] ... سمعت أبا بكر أحمد ابن سلمان يقول سمعت أبا بكر يعقوب بن يوسف المطوّعي يقول جلست إلى أبي عبد الله أحمد بن حنبل ثلاث عشرة سنة وهو يقرأ المسند على أولاده ما كتبت منه حرفاً واحداً وإنما كنت أكتب آداباً وأخلاقاً وأتخفظها.

²⁷ ez-Zâhid lakabıyla, Hacı Halife, III, 543 no: 2769'da anılmaktadır. Ahmed b. Hanbel çocuklarına -en azından sûfiler böyle haber vermektedirler- bu kişilerle ilişki kurduğunu belirtmiştir. كان يحث ولده على الإجتماع بصوفية زمانه. (*Levâkihu'l-envâr*, I, 6 (6. satır)).

²⁸ حدثنا أبو عبد الرحمن عبد الله بن أحمد بن محمد قال حدثني أبي الخ *Müsned*, II, 158'de tam olarak.

İbnü'l-Hüseyin'in râvisi İbnü'l-Müzehhib'te, bilinegelen senedlerle kesişmektedir:

حدثنا الشيخ الإمام العالم الثقة أبو بكر عبد الله بن محمد بن أحمد بن البعور البزاز والشيخ الصالح الثقة أبو طالب المبارك بن محمد بن علي بن حضير الصيرفي قال أنا أبو طالب عبد القادر بن محمد بن يوسف قرئ عليهم جميعا وأنا أسمع قال أنا عمي أبو طاهر عبد الرحمن بن أحمد بن عبد القادر بن محمد بن يوسف قال أنا أبو علي (بن) المذهب قال أنا أبو بكر أحمد بن جعفر بن حمدان بن مالك القطيعي قال حدثنا أبو عبد الرحمن عبد الله بن أحمد بن محمد بن حنبل قال حدثني أبي الخ.

Baskının kendisine dayandığı yazma belgeleri doğrudan incelemeyen, başlangıç isnâdlarındaki çelişkilerden hareketle, baskının değişik bölümlerinde, çeşitli arketiplerle karşı karşıya olduğumuz varsayımında bulunabileceğimiz şekilde bir çıkarımda bulunmayı uygun görmüyorum. Ne yazık ki yayıncının sahip olduğu malzeme hakkında çok yetersiz bir bilgiye sahibiz. [473]

III.

Müsned eseri, hadis rivâyetinin konusunu teşkil edebilecek, ibadetle ilgili yasalar ve kurallar, hukukî normlar, ahlâkî sözler, efsaneler ve hikâyeler gibi konularda her türlü malzemeye şâmil olmuştur. Bunlar arasında tarihî rivâyetler olan megâzî de geniş bir yer işgal etmektedir. Hatta bazen, hiçbir şekilde hadisin alışıldık çerçevesi içerisinde yer almayan, mesela muttasıl bir isnâdla çağdaşı birinden rivâyet edilen, Kaderîyye sapkınlığının kelâmî bakış açısını resmen temsil edenlerin²⁹ ilklerinden kabul edilen Gaylân'ın, Hişâm b. Abdülmelik tarafından idam edildiği ve onu Şam şehrinin kapılarından birinde asılı gördüğüyle ilgili rivâyet gibi rivâyetler bulabilmekteyiz (... عن أبي عون قال أنا رأيت غيلان)³⁰.³⁰ (يعني القدري مصلوبا على باب دمشق)

İslam tarihinin en eski olaylarıyla ilgili, kısmen çok genişlemiş, birçok sayfaya uzanan haberlerde, genellikle müşterek (orta) râvi olarak Zührî'yle karşılaşmaktayız. Aynı zamanda bu eski hikâyelerin râvisinin, kendi versiyonunu tespit etmek için eklektik bir metot uygulama alışkanlığı vardı. Bunu yaparken, her zaman aynı hocasının haberini yeniden oluşturmamış, bilakis kendi kişisel tercihine göre birçok haberden, bir tane haber oluşturduğunu da görmekteyiz. Nitekim mesela o, [Hz.] Aişe'nin rahatsız edici hikâyesini (حديث الإفك), dört otoriteden eklektik olarak formüle etmiştir. وكلهم حدثني بطائفة من حديثها وبعضهم كان أوعى

²⁹ Steiner, *Die Mu'taziliten*, s. 49 [Heinrich Steiner, *Die Mu'taziliten oder Die Freidenker im Islâm*, Leipzig, 1865].

³⁰ *Müsned*, II, 109 [X, 120].

lحديثها من بعض وأثبت اقتصاصا وقد وعيت عن كل واحد منهم الحديث الذي حدثني وبعض حديثهم³¹ يصدق بعضا، ذكروا ان الخ

Gerek dinî hayatın merkezinde yer almasıyla, gerekse hadis talebine adanmış yolculuklarıyla Ahmed b. Hanbel, çok sayıda hadis toplamaya olan düşkünlüğü için zengin fırsatlar bulmuştur. Onun, kuralına uygun bir şekilde en nadir hadislerle sahip olmaya gayret gösterdiğini bize şu örnek göstermektedir: Zehebî, bir yerde Abdullah b. Müslim et-Tavîl'in râvilerini [şu şekilde] belirtmektedir:³² عبد الله بن مسلم الطويل عن كلاب بن تلید، ما روى عنه سوى الوليد بن كثير في الصبر على لأواء المدينة. Nitekim bu hadisi, Zehebî'de verilen tekli [garîb] isnâdıyla³³ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde bulmaktayız.³⁴ [475]

O kendisini, hadis rivâyetlerine ulaşmada aracı olarak, isnâd sahibi ve hadis âlimi olanlara sadece şifahî yolla ilişki kurmakla sınırlanmamış, aynı zamanda, hadis sanatının kurallarına uygun olarak, otantik formla doğrudan ulaşılamayan bazı rivâyetleri ise, kendisinde bulunan bir "taşuyıcıdan" mektuplaşma yoluyla da almıştır:³⁵ قال عبد الله وجدته في كتاب أبي (بخط يده كتب إليّ الربيع بن نافع الخ). Hadisin yazılı olarak rivâyeti bu çevrelerde tamamen zararsız -özellikle Ahmed b. Hanbel bunun taraftarıdır³⁶- kabul edilmekte ve genellikle kendisinden, "hadislerin yazımı"nın³⁷ çok eskilere dayandığı anlaşılan rivâyetler seve seve çoğaltılmaktaydı. Bunun için aşağıda, daha sahâbenin³⁸ bile Peygamber'in hadislerini

³¹ *Müsned*, VI, 194-195 [XLII, 404].

³² Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, II, 71 [Beyrut, 1963, II, 504].

³³ Bu rivâyetin garipliği tabii ki sadece isnâdıyla ilgilidir. Zira hadisin metni ayrıca, Medine'nin faziletiyle ilgili başka bir hadis içerisinde, farklı bir isnâdla yer almaktadır: (Müslim, III, 287 üstte). ولا يثبت أحد على لأوائها وجهها إلا كنت له شفيعا أو شهيدا يوم القيامة: [Müslim, Hacc, 85 (1363), Beyrut, 1991].

³⁴ *Müsned*, VI, 370 [XV, 84].

³⁵ *Müsned*, IV, 245, 269 [XXX, 74, 319].

³⁶ O şöyle demiştir: لا تحدث إلا من كتاب (Nevevî, *Tehzîb*, s. 143 (14. satır) [I, 111]).

³⁷ Bunun tartışmalı bir konu olduğu bilinmektedir. Bkz. *St.*, II, 196 vd. Daha V. yüzyıl İspanya'sında [bu konunun tartışıldığını görmekteyiz]: كانت بينه (عبد الله بن سهل المرسي و...) وبين أبي الوليد الباجي منافرة عظيمة بسبب مسألة الكتابة (Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 41 [II, 437]).

³⁸ İbnü's-Sikkî't'in *Kitâbü'l-elfâz*'ındaki not (Leiden Yazmaları, Warner, no: 597) çok önemlidir: المرودة المطلقة وزعموا أنه كان: [Kitâbü'l-elfâz, Beyrut 1998, s. 258] (s. 314) باب المطلقة. قال وزعم yerine وزعموا (Bibliothèque nationale, zeyli, no: 1935) Paris'teki İbn Keysân'a dayanan rivâyetin yazmasında (Bibliothèque nationale, zeyli, no: 1935) الأصمعي. Yeni Beyrut baskısına maalesef ulaşamadım.

gayretli bir şekilde yazdıklarıyla ilgili bir örnek sunacağız. Sahâbî Câbir b. Abdullah'tan rivâyette bulunan Süleyman b. Kays'ın bir kitabı vardı (كان في كتاب سليمان بن قيس الخ).³⁹ Sahâbî Abdurrahmân b. Avf'ın oğlu Ebû Seleme kendisinden bulunduğu bir rivâyette şu giriş ifadesini kullanabilmiştir: أُمَلَّتْ (فاطمة بنت قيس) عليّ حديثها وكتبتة بيدي. Aynı dönemde Beşîr b. Nahîk'in hadisinin yazılı olduğu notlardan alıntılar yapılmaktadır.⁴¹

Daha, çok eski zamanlardan itibaren insanlar hadis birikimlerini [475] *Sahîfe*'lerde toplamışlardır. Böylesi kendilerinde noktalama (diyakritik) işaretlerinin kısmen bulunmadığı veya kusurlu yerleştirildiği yazılı kayıtlardan, eski, şekle bağlı hadis varyantları açığa kavuşmaktadır. Mesela, يحبّ، تجبّ - يحثّ، تحتّ gibi.⁴² Böylesi yazı malzemeleri hakkında, gerçek ve uydurma, çeşitli haberler literatürün en ücra köşelerine dağılmış bir vaziyette bize kadar gelmiştir. Şimdi biz *Müsned*'den⁴³ isnâdî Ebû Sebra'ya⁴⁴ dayanan müteakip hikâyeyi buraya ekleyebiliriz. Ubeydullah b. Ziyâd,⁴⁵ İslâm kıyamet inancı bilgisinde (eskatoloji) büyük bir önem arz eden, havuz (الحوض) hakkında bilgi topluyordu. Ancak kendisine bu konu hakkında verilen bilgileri inandırıcı bulmamıştı. O, Ebû Berze, Berâ b. Âzib, Âiz b. Ömer [Amr] ve diğer bir adama bu konuyu sormuştu. Onlardan bu konuda işittiği hiçbir şeye inanmak istememişti. Bunun üzerine Ebû Sebra ona, "Bu konuda sana, kendisiyle mutmain olabileceğin bir hadis rivâyet edeceğim. Bir seferinde baban beni paralarla Muâviye'ye göndermişti. Yolda Abdullah b. Amr ile karşılaştım ve bana Hz. Peygamber'den işittiği bazı sözleri nakletti. O bana yazdırıyor, ben de bunları hiçbir kelime ilave etmek ve eksiltmeksizin kendi elimle yazıyordum (وأملی عليّ فكتبت بيدي فلم أزد حرفاً ولم) (أنتقص حرفاً). Bunların arasında şu [hadis] vardı: Gerçekten Allah kirliliği sevmez (veya şu şekilde: kötü şeyler konuşan ve kötü amel yapanlara

³⁹ *Müsned*, III, 332 [XXII, 421].

⁴⁰ *Müsned*, VI, 414 [XLV, 319].

⁴¹ *Müsned*, II, 306 [XIII, 421].

⁴² Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, s. 717; Amr b. Âs'ın bir hikâyesinde krş. ZDMG, cilt: 50 (1896), s. 151.

⁴³ *Müsned*, II, 162 [XI, 63-64].

⁴⁴ Krş. *St.*, II, 10 (dn. 6).

⁴⁵ Taberî'ye göre de o, [Hz.] Peygamber'in sözlerine ilgi göstermiştir (Taberî, *Târih*, II, 249, (3. satır)).

öfkelenir (الفاحش والمتفحش)⁴⁶ dedi ve daha sonra şunları söyledi: Kötülük, karşılıklı alçaklık, akrabalık bağlarını koparma, hakların zayi olması yaygınlaşmadıkça kıyamet kopmaz. Öyle ki, hain güvenilir kabul edilir ve kendisine güvenilen haince hareket eder." Sonrasında şöyle demiştir: "Sizinle karşılaşma yerimiz, genişliği ve uzunluğu bir olan, aralarında bir aylık mesafede bulunan Eyle ve Mekke arası⁴⁷ kadar olan havzım değil midir? Orada yıldızlar gibi ibrikler vardır ve içeceği gümüşten bile daha parlaktır. Kim ondan içerse, ebedî olarak bir daha susamayacaktır." Bunun üzerine Ubeydullah, "Havz üzerine bundan daha sağlam bir hadis işitmedim" diyerek bunu tasdik etti [476] ve *es-Sahîfe*'yi aralık kendisinde sakladı.⁴⁸ وأخذ الصحيفة فحبسها عنده⁴⁸

Eski zamanlarda değerli dokümanlar olarak görülen böylesi Sahîfeler, hadis rivâyetinin bir nevi spor gibi işleyişi ile o kadar çok ve değersiz bir meta haline gelmiştir ki, atık kâğıt olarak çarşıdan satın alınabilmişlerdir.⁴⁹

Müslüman biyografılar ve menakıb yazarları Ahmed b. Hanbel'i, *Müsned*'inde bulunan hadisleri seçerken büyük bir dikkatle davrandığı ve isnâdları en titiz bir şekilde test ettiği (biyografaların alışlageldik abartılı (hiperbolik)⁵⁰ masallarında iddia edildiğine göre, eserini en az 700-750.000⁵¹ hadis rivâyetinden seçerek oluşturmuştur) şeklinde övseler

⁴⁶ Çoğu zaman birlikte kullanılmıştır. Buhârî, Edeb, 38'de Peygamber'den rivâyet edilmiştir: لم يكن فاحشا ولا متفحشا.

⁴⁷ Uzun mesafelerin bu şekilde belirlenmesi için bkz. Goldziher, "Hyperbolische Typen im Arabischen", *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, sayı: 7 (1892), s. 303.

⁴⁸ Bu hikâye, daha uzun ve dramatik olarak *Müsned*, II, 199'da [XI, 457-459] anlatılmaktadır.

⁴⁹ *Mizânu'l-i'tidâl*, II, 257 [III, 257] كان عمرو بن خالد يشتري الصحف من الصيادلة ويحدث بها.

⁵⁰ Biyografaların böylesi sayılardaki abartıları, bu bağlamda hadis müdevvinlerinden beklentileriyle uyumludur. Mutarrizî'nin bildirdiğine göre, hadis âlimliği, müteakip basamaklardan yukarıya doğru ilerler. *Tâlib*, hadis eğitimine yeni başlayan öğrenci demektir. Hadis ilmi kurallarına uygun olarak öğrenilenleri doğru ve dikkatli bir şekilde ele almayı anladığında *Muhaddis* olur. Hadis bilgisi metin ve isnâdıyla birlikte 100.000'e ulaşırsa kendisine *Hâfız*, 300.000 hadise sahip olursa *Hücce*, mevcut bütün hadislerin hepsini bilirse kendisine *Hâkim* denilir (el-Bâcûrî, *Şemâilü't-Tirmizî*'nin şerhi, Kahire, Ezheriyye, 1311, s. 5). Hadis âlimlerinin biyografilerinde niçin böylesi olağanüstü sayısal verilerin bulunduğu artık kolayca anlaşılacaktır (Bu konuda mesela, Kremer'in *Herrschende Ideen des Islams*, s. 142'ye bakılabilir.).

⁵¹ Büyük olan sayı İbnü's-Sübkî'nin *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'da (a.g.y.) [Kahire, 1992, II, 31], küçük olan ise Ebû Abdullah el-Esedî'nin (IV. yüzyıl) *Müsned*'e girişinde yer almaktadır. Müsned literatürünün bibliyografyasına dâhil edilebilecek bu sonuncu

de, bizim *Müsned* hakkında böylesi olumlu bir kanaat belirtmemiz mümkün değildir. Elbette, daha sonra bazı örneklerde de göreceğimiz üzere, Ahmed b. Hanbel de isnâdları incelemekte ve bağlı olduğu otoritelerden olan râvilerden birisi hakkındaki olumsuz kanaati sebebiyle, hadislerden bazılarını atmaktadır. Nitekim o, isnâd kritiğinin (*el-cerh ve't-ta'dîl*) en eski otoritelerinden birisi kabul edilir.⁵² Bu konuda, söz konusu kişinin dinî bakımdan dürüstlüğündeki şüphe, [477] en etkili bakış açılarından [kriterlerden] birini teşkil etmiş olmalıdır.⁵³ Hatta bir seferinde, mütesâhil bir arkadaşının sadece bir uyarı işaretinde yanlış yapması sebebiyle hadis metinlerini yırtmıştır.⁵⁴ Bununla birlikte yine de onun, genel olarak bu konuda çok da sıkı olmadığı söylenebilir. O, formel olarak uygun isnâdlarına rağmen, apaçık anakronizm taşıması yönüyle muhal olan, uydurma olarak mühürlenmiş hadislere karşı, mensubu olduğu Ashâb-ı Hadîs'in⁵⁵ müsamahasını taşımaktadır. Örnekleme yöntemiyle de olsa onun *Müsned*'i, İslam bilim tenkit sistemiyle incelense dahi, isnâdlarında münekkitlet tarafından haklarında çok sayıda tenkit edilen yeteri kadar isim bulunacaktır. Bir isnâdda adı geçen⁵⁶ Nübayt b. Şerîr veya diğerlerinin isimlendirmesiyle İbn Sümayt, uydurulmuş herhangi bir isme benzemekte⁵⁷ ve Zehebî tarafından da böyle kabul edilmiş veya en azından şüpheli olarak görülmüştür.⁵⁸ Böylesi örnekler *Müsned*'de az değildir.

eser, Ebû Mûsâ Muhammed el-Medîni tarafından *Hasâis*, folyo 223^a da [s. 15-16] kaydedilmiştir: أشبعت إلى المسند أشبعت: قال أبو عبد الله الأسدي وقد أفردت لذلك كتابا في جزء واحد وسميته كتاب المدخل إلى المسند أشبعت: [أثبت] فيه ذلك أجمع. Başka bir yerde bu eserden söz edildiğini hiç görmedim. *Menâkibu Ahmed b. Hanbel*'in müellifi de olan el-Esedî'nin bu eseri Hacı Halîfe, VI, 143'de listelenmemiştir.

⁵² Hacı Halife, II, 591.

⁵³ Muhammed el-Medîni, *Hasâis*, 223^a [s. 14]: قال الشيخ الحافظ أبو موسى رحمه الله ولم يخرج إلا عن ثبت: [s. 19] 223^b عنده صدقه وديانته دون من طعن في أمانته كما قرأته ببغداد على أبي منصور عبد الرحمن الرحمن فحدثت أبي بحدث عثمان عن جرير فأنكره جدا وكان أبي لا يحدثنا عن محمد بن سالم لضعفه عنده وإنكاره لحدثه.

⁵⁴ İbnü'l-Cevzî, *et-Tahkîk fi ehâdisi't-ta'lik*, (Leiden Yazmaları, Warner, no: 1772), folyo 57^b [Krş. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, III, 147.]: وفي الإسناد محمد بن كثير قال أحمد خرقتنا حديثه وقال ابن المدني خطت على حديثه.

⁵⁵ *St.*, II, 77.

⁵⁶ *Müsned*, II, 201 [XI, 473].

⁵⁷ *St.*, II, 185.

⁵⁸ *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 527 [IV, 245].

Bu bakımdan, Ahmed b. Hanbel'in isnâdlarında, sadece eğitimli kamuoyu tarafından değil,⁵⁹ bilakis çoğunlukla hadis münekkittleri tarafından da rahatsızlık verici bulunan sınıftan [478] dinî hikâye anlatıcıları olan çok sayıda *kussâs*ın bulunması da dikkate değerdir.⁶⁰ *Müsned*, I, 18'de [I, 267]⁶¹ de Ömer'in, kendisine bu konuda özel bir soru soran Hâris b. Muâviye el-Kindî'ye karşı söylediği, ancak sadece bu insanların kibrini kınadığı bir sözü vardır: أَحْشَى عَلَيْكَ أَنْ تَقْصَّ فَنُتْرَفَعُ عَلَيْهِمْ فِي نَفْسِكَ ثُمَّ تَقْصَّ فَنُتْرَفَعُ حَتَّى يَخِيلَ إِلَيْكَ أَنَّكَ فَوْقَهُمْ بِمَنْزِلَةِ الثَّرِيَّا فَيَضَعُكَ اللَّهُ تَحْتَ أَقْدَامِهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِقَدْرِ ذَلِكَ. Ancak bunlar Ahmed b. Hanbel'in rivâyet zincirlerinde bir râvi olarak sürekli karşımıza çıkmaktadırlar: أَنْ الْقَاسِمِ بْنِ أَبِي الْقَاسِمِ السَّبَائِيِّ حَدَّثَهُ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي سَلْمَةَ، عَنْ قَاصِّ الْأَجْنَادِ بِالْقُسْطَنْطِينِيَّةِ أَنَّهُ سَمِعَ [ه] يَحَدِّثُ عَنْ عَمْرِو بْنِ الْخَطَّابِ الْخِطَّابِ أَنَّ الْقَاسِمَ بْنَ أَبِي الْقَاسِمِ السَّبَائِيِّ حَدَّثَهُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَحِيرِ الصَّنَعَانِيِّ الْقَاصِّ؛⁶² 64 كَانَ بِالْمَدِينَةِ قَاصًّا يُقَالُ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنِ بَحِيرِ الصَّنَعَانِيِّ الْقَاصِّ (Aynı kişi Ahmed b. Hanbel isnadlarında *kâss* olduğu belirtilmeksizin çok kez geçmektedir).

Ahmed b. Hanbel'in hadis kritiğinde ne kadar gevşek olduğunu, oğlunun uyarısına rağmen yalancı bir râvinin durumunu yumuşatmaya çalıştığı bir örnek göstermektedir:⁶⁶ قُلْتُ لِأَبِي سَمِعْتُ أَبَا خَيْثَمَةَ يَقُولُ: نَصَرَ بْنِ بَابِ كَذَّابٍ فَقَالَ: أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ، كَذَّابٌ إِنَّمَا عَابُوا عَلَيْهِ أَنَّهُ حَدَّثَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الصَّائِغِ وَإِبْرَاهِيمَ الصَّائِغِ مِنْ أَهْلِ بَلَدِهِ وَلَا يَنْكَرُ أَنْ يَكُونَ سَمِعَ مِنْهُ.

Bazen oğlu, babasının rivâyetlerini makbul gördüğü râvilerin hadislerini, derlemenin redaktörü olarak ilave etme gereği duymuştur. Sanki onun [babasının] onayıyla o, söz konusu hadisleri esere alması hasebiyle oluşabilecek suçlamaların [479] önüne geçmek istemiştir:⁶⁷

⁵⁹ Krş. İbn Miskeveyh, (Leiden Yazmaları, Warner, no: 640), 202: سئل سفيان من خير الناس قال: العلماء قيل فمن الملوك قال الزهاد قيل فمن الأشراف قال المتقون قيل فمن الغوغا قال القصاص قيل فمن السفلة قال الظلمة Krş. kıssacıların hikâyeleri için [Râgıb el-İsfahânî], *Muhâdarâtü'l-udebâ ve muhâvarâtü'l-şuarâ ve'l-büleğâ'*, I, 81. [Beyrut, 1999, I, 171 vd.]

⁶⁰ *St.*, II, 159 vd.

⁶¹ Müteakip haber açık değildir. *Müsned*, IV, 61 [XXVII, 132-133]: سَمِعْتُ مَصْعَبَ الزُّبَيْرِيِّ يَقُولُ: جَاءَ [أَبُو] طَلْحَةَ الْقَاصِّ إِلَى مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ فَقَالَ: يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ، إِنْ قَوْمًا قَدْ نَهَوْنِي أَنْ أَقْصَّ هَذَا الْحَدِيثَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى إِبْرَاهِيمَ إِنْكَ حَمِيدٌ مُجِيدٌ وَعَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ وَعَلَى أَزْوَاجِهِ فَقَالَ مَالِكٌ حَدَّثْتُ بِهِ وَقْصَّ بِهِ.

⁶² *Müsned*, I, 20 [I, 277].

⁶³ *Müsned*, I, 193 [III, 208].

⁶⁴ *Müsned*, II, 27 [VIII, 423].

⁶⁵ *Müsned*, II, 492 [XV, 146].

⁶⁶ *Müsned*, III, 310 [XXII, 235].

⁶⁷ *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 559'da [IV, 421] onun hakkında صُوَيْلِحٌ notunu düşmektedir. Bu ism-i tasgîr formu kendisiyle nitelendirilenin güvenilirliğini aşağı düşürür. Krş. a.y., I, 48

68. سمعت أبي يقول يزيد بن خمير صالح الحديث

Ancak bununla ilgili başka durumlarda onun, bazı hadislerine karşı kritik düşünmesinin arttığı görülmektedir. Nitekim bunun bir sonucu olarak o, daha önce serbest bir şekilde derlemesine aldığı bütün bir paragrafının geçersiz olduğunu açıklamaktadır. Üstelik ölüm döşeğindeyken bile oğluna, *Müsned*'e alınmış bir hadisi, isnâdına yönelik bir şüpheden dolayı değil, bilakis içeriğinin başka rivâyetlerle çeliştiğini düşündüğü için eserden silmesini emretmiştir. Bunun hakkında Muhammed el-Medîni yukarıda adı geçen eserinde, aşağıdaki haberi nakletmiştir:⁶⁹

ومن الدليل على أن ما أودعه الإمام أحمد ره مسنده قد احتاط فيه إسنادا وامتنا ولم يورد فيه إلا ما صحَّ عنده على ما أخبرنا أبو علي ... قال: حدثنا عبد الله قال: حدثني أبي ... عن أبي هريرة عن النبي صلعم أنه قال يملك [بُهلك] أمتي الحي من قريش قالوا فما تأمرنا يا رسول الله قال لو أن الناس اعتزلوهم قال عبد الله قال لي أبي في مرضه الذي مات فيه إضرب على هذا الحديث فإنه خلاف الأحاديث عن النبي صلى الله صلعم يعني قوله اسمعوا وأطيعوا وهذا مع ثقة رجال إسناده حين شدَّ لفظه عن الأحاديث المشاهير أمر بالضرب عليه .

Onun bu iş için özel bir işareti vardı ki, böylesi hadisleri *Müsned* redaksiyonundan her zaman çıkartmayan oğlu, bunu "ضرب على هذا الحديث" terimi ile ifade etmiştir. Bununla ilgili yerler bir arada değerlendirildiğinde, Ahmed b. Hanbel'in böylesi bir hadisi dışarı çıkartmasının, genellikle -biraz önceki alıntımız istisnai bir durumdur- ilgili isnâdda şüpheli [480] veya tartışmalı bir durumun varlığıyla ilgili olduğunu göstermektedir:⁷⁰ أن النبي نهى أن يمشى في خفٍّ واحد أو نعل واحد وفي الحديث:⁷⁰ كلام كثير غير هذا فلم يحدثنا به ضرب عليه في كتابه فظننت أنه ترك حديثه من أجل أنه روى عن عمرو بن خالد الذي يحدث عن زيد بن علي، وعمرو بن خالد لا يساوي شيئاً فلم يحدثنا أبي بهذين الحديثين ضرب عليهما:⁷¹ من كتابه لأنه لم يرض حديث قائد بن عبد الرحمن وكان عنده متروك الحديث.

Bazen de bir hadisin önüne eklediği "darb" uyarı işaretini sonradan, geri çektiği ve kendi yazmasında bilahare eklediği onay işaretiyle iptal ettiği de olmaktadır: عن جعفر عن أبيه عن جابر أن رسول الله قضى باليمين مع الشاهد قال جعفر قال أبي وقضى به علي بالعراق قال أبو عبد الرحمن كان أبي قد ضرب على

أحمد بن عبيد بن ناصح أبو عبيدة النحوي صويلح الحديث قال ابن عدي له مناكير وقال أبو أحمد الحاكم: لا [I, 118]: يتابع على جل حديثه.

68 *Müsned*, VI, 126 [XLI, 422].

69 *Medîni*, [*Hasâisu müsnedi'l-imâm Ahmed*], folyo 223a [s. 17-18].

70 *Müsned*, I, 321 [V, 106].

71 *Müsned*, IV, 382 [XXXII, 155].

72. هذا الحديث قال ولم يوافق أحد الثَّقَفِيَّ عن (علي) جابر فلم أزل به حتى قرأه عليّ وكتب عليه هو صحّ وكان [أبي] رحمه الله قد ضرب على هذا الحديث في كتابه وسألته عنه فحدثني به وكتب عليه صحّ :-
73. صحّ قال أبو عبد الرحمن إنّما ضرب أبي على هذا الحديث لأنه لم يرض الرجل الذي حدّث عنه يزيد

“Darb” ile söz konusu rivâyetin nesnel doğruluğuna tamamen karşı çıktığının anlaşılması gerektiği, diğerlerinin yanı sıra, Ahmed b. Hanbel’in bazen bir hadisi verilen isnadıyla onaylamadığı, buna karşın aynı hadisi, *Müsned*’in sadece belirli bir kitâbindan çıkarıp, diğer bir sahâbînin *Müsned*’inde kabul edilebilir bir rivâyet zinciriyle nakletmesi olgusunda da görülmektedir. Enes b. Mâlik’in kitâbında⁷⁴ و ضرب عليه أبي [şeklinde bir not düşülmüştür.] Bununla birlikte Yahyâ b. Saîd’in bu hadisini, bu not olmaksızın *Müsned*’de⁷⁵ bulmaktayız.

Ancak o, bu darb [işaretini] öyle çok sık kullanmamış, bilakis iyi niyetli olarak, kendisi açısından yeterli gördüğü isnâdlara dayanan, isnadının tepesinde Peygamber’in sahâbesinden bir isim taşıyan, bir şekilde kabul edilebilir bütün hadisler için *Müsned*’ini bir sığınak yapmıştır. [481]

IV.

İlk kez önümüzdeki baskının sağladığı gibi, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inin içeriği hakkında ayrıntılı bir bilgilenme, tam da Ahmed b. Hanbel’in de kullandığı hadis ilmi metodunun çağdaşları tarafından en yüksek tenkit ve kontrol mekanizması olarak kabul edildiği bir dönemde, önemli adamların, materyalde sıkı bir revizyona gitme ihtiyacını hissetmeleri olgusunu en iyi bir şekilde anlaşılabilir hale getirecektir. Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvud, Ahmed b. Hanbel’den semâ’da bulunanlardandır. Özellikle ilk ikisinin gayretleri, kendi zamanlarının en yüksek hadis otoritesi olan derlemesinde sunulan hadis materyallerini özensizlik durumundan kurtarmaya yönelikti.

Büyük otoritelerden [Hz.] Peygamber’in ve sahâbenin gerçek sözleri olarak nakledilen sahîh rivâyetlerin otantikliğine güvenme durumu daha o zamanlar çok kötüydü. Hayırlı bir amaca hizmeti göz önünde bulundurarak, yalanlarıyla da Allah’ın hoşnut olacağı bir iş

⁷² *Müsned*, III, 305 [XXII, 181].

⁷³ *Müsned*, IV, 442 [XXXIII, 182].

⁷⁴ *Müsned*, III, 182 [XX, 239].

⁷⁵ *Müsned*, III, 236 [XXI, 296].

yaptıklarını hayal eden hadisçiler,⁷⁶ elbette kendilerini Peygamberin gerçek takipçileri olarak görmüşlerdir.⁷⁷ Naif bir şekilde, kendilerine en sâdık olarak bağlı olan çevrelerinde bile, Peygamber sözleri olarak rivâyet ettikleri şeylerde bunların ne kadar gayr-ı ciddi olduklarını bizzat kendileri, bunu görmemiz için bize fırsat vermektedirler. Hatta geniş kamuoyunda, genellikle bu topluluktan beklendiği üzere ve Peygamberin sözlerinin mantar gibi yerden fıskırmasının ana nedeni olarak görülecek kadar çok fazla safdillik hâkim değildi. Buna rağmen ilahiyatçılar eşi görülmemiş bir cesaretle, karar vermek zorunda oldukları her ortaya çıkan yeni durumda, [482] kendi veya mensup oldukları mezhebin görüşlerini Peygamber sözü olarak yaymışlar,⁷⁸ bazen de uzun süre İslâm toplumunda saygın olarak bilinen insanlara ait hükümlere daha güçlü bir otorite sağlamak üzere, bunları bizzat Peygamber'e nispet etmişlerdir.⁷⁹ Ayrıca Peygamber'e hüküm verdirdikleri bu alanın bir sınırı da yoktu. Nitekim üzerinde ihtilaf edilen noktalama (diyakritik) işaretleriyle ilgili keyfî bir kural bile bir otorite sağlamak üzere, Peygamber sözüne büründürülmektedir.⁸⁰

Eğer onların delillerinin otantikliğini yalanlamak isteyen birileri karşılına çıkarsa, bu şüpheciye karşı delillerle itiraz etmekten geri

⁷⁶ Bu vesileyle örnekleri, hadis uyduranların itirafları sayesinde bilinen, iki karakteristik ifadeleri ile çoğaltmak istiyorum. Muhammed b. Saîd b. Hassân el-Esedî (II. Yezîd zamanında Şam'da yaşamış, Abbâsîlerden Mansûr tarafından asılmış olan) şu şekilde itirafta bulunmuştur: إذا سمعتُ كلمة حسنة أن أنشئ لها إسناداً (İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LIII, 83). Yahyâ b. Maîn, Muallâ b. Abdurrahmân hakkında şunu anlatmaktadır: أنه قيل له عند موته ألا تستغفر الله فقال ألا أرجو أن يغفر لي وقد وضعتُ في فضل علي تسعين حديثاً (أو قال سبعين حديثاً) (*Mîzânü'l-i'tidâl*, II, 489 [IV, 149]).

⁷⁷ وقال ابن عباس: سمعت النبي صلى الله عليه: [Beyrut, 1999, I, 54]: *İsfahânî, Muhâdarâtu'l-udebâ*, I, 19] وسلم يقول اللهم ارحم خلفائي فقلت ومن خلفاؤك قال الذين يروون الأحاديث بعدي.

⁷⁸ Bu tutumunun aşama aşama gelişimi hakkında Nadr b. Enes'ten şu manâda bir rivâyet vardır (*Müsned*, I, 241 [IV, 58]): “Ben bir seferinde İbn Abbâs ile beraberdim. O, fetvalar veriyor, bu sırada kendi görüşünü hiçbir zaman Hz. Peygamber'in sözü olarak bildirmezdi. وهو يفتي الناس لا يُسند إلى نبي الله شيئاً من فتياه. Ancak bir seferinde Irak'tan ona bir adam gelmiş ve kendisini portre yapan birisi olarak tanıtmıştır. Bunun üzerine İbn Abbâs onu Peygamber'den duyduğu bir söz ile uyarmıştır: “Kim bu dünyada bir sûret yaparsa, kendisine kıyamet günü, eserine can vermesi istenecek, hâlbuki onun buna gücü yetmeyecektir”.

⁷⁹ *Müsned*, II, 105 [X, 81]: أن النبي قال كل مسكر خمر وكل مسكر حرام فقلت له إن أصحابنا حدثونا عن ابن سيرين: أن النبي قاله. عن ابن عمر ولم يرفعه إلى النبي قال أبي حدثني أبو سلمة بن عبد الرحمن بن عوف أن ابن عمر حدثه أن النبي قاله. *St.*, II, 156 (altta).

⁸⁰ *Üsdü'l-gâbe*, I, 193 [I, 229]: أن النبي قال إذا اختلفتم في الباء والتاء فاكتبوها بالياء.

durmamışlardır. Bunu bize, böylesi bir durumda verdiği hükmün gerçekliğinden şüphe eden Halife Abdülmelik'in onun karşısında konumlandırıldığı bir rivâyette, Urve b. Zübeyr göstermektedir: "Sen beni, Peygamber hadisleri uyduran, bir imansız ve yalancı yerine mi koymak istiyorsun? Yoksa Hz. Peygamber, öğle namazını dört rekât, ikindi ve akşamın şu kadar rekât olduğunu düzenlerken sen dünyada var mıydın? Bu düzenleme bilgilerini kendilerine borçlu olduğumuz insanlar söz konusu bilgileri [Cebrâil'in namaz vakitlerini öğrettiğini] de rivâyet etmişlerdir."⁸¹

Elbette bu şüpheleri seslendirmek, herhangi hatırı sayılır bir ihtiyar adamdan [Hz.] Peygamber'e dayandırılan bir hikmet sadır olduğunda, her zaman tamamen zararsız olmamıştır. [483] Muhtemelen daha geç bir döneme ait olduğu halde, zaman olarak geriye doğru dayandırılan bir olayı *Müsned*'deki müteakip rivâyet⁸² bize göstermektedir: Adî kabilesinden, Câhiliye döneminde babası kâhin olan Husân (هسان) b. el-Kâhil adında bir adam, [Hz.] Osman idaresi zamanında, Basra'nın büyük camisine girdiğinde, büyük bir halka (حلقه) teşkil etmiş meraklı bir dinleyici grubunun, diğerlerinin yanı sıra, Muâz b. Cebel'den, [Hz.] Peygamber'in müteakip hadisini işittiğini söyleyen, saçlı sakalı ağarmış bir ihtiyarın sözlerini dinlediklerini gördüğünü anlatmaktadır: "Temiz bir kalple inanarak, Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın Rasûlü olduğuma şehâdet eden hiçbir insan, Allah kendisini affetmeden ölmez." ما من نفس تموت وهي تشهد أن لا إله إلا الله وأني رسول الله يرجع ذلك إلى قلب مؤمن إلا غفر الله لها. Husân'ın, ihtiyarın bu sözü⁸³ gerçekten Muâz'dan işitip işitmediğini sorması halkın sert tepkisini çekmiş, oradan sağ salim kurtulması ise ancak mülayim ihtiyarın araya girmesi sayesinde mümkün olmuştur. Bu kişi Abdurrahman b. Semura'ydı. Başka bir olayda ise cüretkâr bir hadisçi, halkın şüpheli sorularından ürkmüş, akıllıca davranarak sahîfelerini toparlamış ve oradan hızla kaçmıştır.⁸⁴

En ciddi derlemelerde böylesi materyallerden tamamen apaçık, *vaticinia post eventum* [olay sonrası tahmin] türünden uydurmalar da

⁸¹ Yahyâ b. Âdem, *Harâc*, ed. Th. W. Juynboll [Leiden, 1896], s. 66 [Kahire, 1964, s. 87].

⁸² *Müsned*, V, 229 [XXXVI, 323].

⁸³ İlk bakışta inanılacağı üzere bu söz o kadar da masum değildir. Günahların affedilmesini sadece imana bağlaması, bununla birlikte yasanın yerine getirilmesini kurtuluş için önemsiz göstermesi yönüyle o, daha ziyade Mürcie belirtisi taşımaktadır.

⁸⁴ İsfahânî, *Eğâni*, XIX, 158 [thk. Semîr Câbir, Beyrut, ty., XXII, 276].

karşımıza çıkmaktadır. Bunlarda uydurmacılar [Hz.] Muhammed'in sözlerinde ileride olacak olayları apokaliptik formda vermekle, elbette böylesi sözlerin ilişkilerini yeteri kadar açık⁸⁵ ortaya koymakla yetinmemekte, bilakis açıktan açığa kişiler, yerler ve olayları isimleriyle anmaktadırlar. Böylesi Peygamber hadisleri -ancak hiç küçümsenmeyecek sağduyu ile- *Kütüb-i sitte*'ye de girmiştir.⁸⁶ Onların nasıl bariz uydurmalar yığınınından materyallerini ayıklamak zorunda kaldıklarını bize, -kendisinin *Müsned*'indeki örnekleriyle yetineceğimiz- Ahmed b. Hanbel'in [484] hadis rivâyetlerine kulak vermedeki serbestliği göstermektedir. Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen bir hadiste⁸⁷ Abbâsî Devleti'nin kurucusu adıyla anılmakta ve onun cömertliği övülmektedir: يخرج عند انقطاع من الزمان، وظهور من الفتن رجل يقال له السقّاح فيكون إعطاه المال حنئياً، *sahâbî Sevbân*'dan⁸⁸ gelen rivayette ise Hindistan'ın fethedileceği önceden söylenmiştir:⁸⁹ عصابة تغزو الهند. Yine *sahâbî Büreyde*'nin sözünde Merv şehrinin şöhretinden haber verilmektedir:⁹⁰ سنكون بعدي بعوث كثيرة فكونوا في بعث خراسان، ثم انزلوا مدينة مرو فإنه بناها ذو القرنين ودعا لها بالبركة، ولا يضر أهلها سوء. Bu sözün isnâdında Mervli bir râvi bulmaktayız ve bizzat Ahmed b. Hanbel de bu şehirdendi. Muhakkak söz konusu durum, bu bölgesel hadisi kabulde katkıda bulunmuş, belki de bunda kesin belirleyici olmuştur. *Kütüb-i sitte* müelliflerinden biri [olan İbn Mâce] de -şu var ki bunlar arasında en az itibar edilenidir-, *Sünen*'ine Enes b. Mâlik'in Peygamber'den duyduğu söylenen, doğum yeri olan Kazvîn hakkındaki bir hadisi dâhil etmiştir.⁹¹

Yine aynı şekilde *Müsned*'de, tam güvenilir bir görünümde, [Hz.] Hüseyin'in şehadetinin çok açık bir şekilde anlatıldığı Peygamber hadislerine rastlamaktayız. Ancak bunlar, genel olarak Ehl-i Beyt'in başına gelen felaketlerden söz eden [Hz.] Muhammed'in rivâyet edilen

⁸⁵ Bazen de biraz sırlı bir şekilde, kendileriyle ilişkilerinin anlaşılması zor olan isimler kullanılmaktadır. Örnek olarak, Arap kabilelerle ilgili bir kehanetin sonunda Peygamber'in müteakip sözü verilebilir (*Müsned*, IV, 387 [nüsha kaynaklı farklarıyla bkz. XXXII, 191]) لعن الله الملوك الأربعة حمداً ومشرحاء ومخوساء واضعة واختم العمردة.

⁸⁶ *St.*, II, 127-128.

⁸⁷ *Müsned*, III, 80 [XVIII, 279].

⁸⁸ Nesâî, II, 64 (Kahire, Meymeniyeye, 1312) [Cihâd, 41 (3173)]'de Ebû Hureyre'nin hadisi olarak da rivâyet edilmektedir.

⁸⁹ *Müsned*, V, 178 [XXXVII, 81].

⁹⁰ *Müsned*, V, 357 [XXXVIII, 126].

⁹¹ İbn Mâce, s. 204 [Cihâd, 11 (2780)].

yüzlerce sözlerinden farklıdırlar. Mesela Enes b. Mâlik adına müteakip hikâyeye anlatılmıştır:⁹² “Mitrân meleği (ملك المطران)⁹³,⁹⁴ Hz. Peygamber’in yanına gitmek üzere izin istemiş, kendisine izin verilmiş, melekle rahatsız edilmeden görüşebilmek için⁹⁵ karısı Ümmü Seleme’ye kapıyı beklemesini emretmiştir. Bu sırada küçük Hüseyin b. Ali’nin odaya girmesinin engellenmesine izin vermemiş ve dedesi olan Hz. Peygamber’in sırtına atlamıştır. Bunun üzerine melek şu soruyu sormuştur: “Bu oğlanı seviyor musun?”. Peygamber’in olumlu cevabına karşılık melek şunları söylemiştir: “Ancak senin halkın onu öldürecektir. Dilersen sana bunun gerçekleşeceği yeri gösterebilirim. Bunun üzerine ellerini birbirine çarpmış ve kırmızı bir kum göstermiştir. Ümmü Seleme bu kumu elbisesine attığı bir düğümde saklamıştır. Râvi şöyle söylemiştir: [485] Biz (bu rivâyetin metinlerinde) meleğin “O, Kerbelâ’da öldürülecektir.” dediğini de duyduk.⁹⁶

Böylesi Peygamber hadislerinde sadece şifâhî olarak yayılmış rivâyetlere dayanılmamış, kehanete daha fazla güç kazandırmak için aynı zamanda bunları yazılı belgelere de dayandırmışlardır. Bu şekilde, Mısır fatihi Amr’ın oğlu Abdullah’ın içinde bulunduğu bir topluluğa, İstanbul veya Roma şehirlerinden hangisinin Müslümanlar tarafından daha önce fethedileceği sorusu tartışılmaktadır. Abdullah içerisinden, aynı sorunun bir keresinde Peygamber’in huzurunda sorulduğu, onun da buna Herakliyas’un şehrinin önce fethedileceği yönünde cevap verdiği, yazılı bir notu çıkardığı bir sandık getirtmiştir. Bu şekilde o, [sahip olduğu] şeyler arasında Peygamber’den yazılı bir şeyler bulmuştur: كَتَا عند عبد الله بن عمرو بن العاصي وسئل أي المدينتين تُفتح أوَّلَا القسطنطينية أو رومية فدعا عبد الله بصندوق له حلق قال فأخرج منه كتابا قال فقال عبد الله بينما نحن حول رسول الله

⁹² *Müsned*, III, 265 daha kısa olarak IV, 294 [XXI, 172, 308].

⁹³ [Bizim elimizdeki tahkîkte, أن ملك المطران şeklindedir.]

⁹⁴ Ben bunun, Yahudi melek bilimindeki (*Angelologie*) “מטטרון” [Metatron] ile olan ilgisinde tereddüt etmiyorum. [Metatron hakkında bkz. <http://en.wikipedia.org/wiki/Metatron>]

⁹⁵ [Goldziher bu rivâyeti tercümede serbest davranmış ve burada olduğu gibi yorumlayarak çevirmiştir.]

⁹⁶ Krş. Re’s el-Câlût ile Hüseyin’in öldürülmesi hikâyesinin karşılaştırması için bkz. Taberî, II, 287; [Goldziher, “Renseignements de source Musulmane sur la dignite de Resch-Galuta”, *Revue des etudes juives*, c. VIII (1884), s. 123.

صلى الله عليه وسلم نكتب إذ سئل رسول الله أيّ المدينتين تفتح أولاً قسطنطينية أو رومية فقال رسول الله
97. مدينة هرقل تفتح أولاً يعني قسطنطينية

Tarafını desteklemek amaçlı hadis uydurulduğu ve bunların bütün harici niteliklerle inandırıcılığının desteklendiği önkoşulu, hiç değilse hadis, Peygamber'e kadar yükseltilemeyip, bir sahâbîye dayandırıldığı durumlarda, hadisçiler çevresinde tamamıyla yabancı olunan bir durum değildi. Hiç çekinmeden şu itiraf [Hz.] Ali'nin ağzından verilmektedir:⁹⁸ “Eğer size Peygamber adına bir şey rivâyet ediyorsam, ondan almadığım halde ondan almışçasına nakletmektense gökten düşmeyi buna yeğlerim. Ancak eğer onun dışındaki birisinin adına rivâyette bulunuyorsam, ben nihayetinde savaş yürüten bir adamım. Savaş ise hiledir.” إذا حدّثتكم عن رسول الله حديثاً فلأن أجزّ من السماء أحبّ إليّ من إذا حدّثتكم عن غيره فإنما أنا رجل مُحارب، والحرب خدعة⁹⁹ أن أكذب عليه، وإذا حدّثتكم عن غيره فإنما أنا رجل مُحارب، والحرب خدعة

Bununla birlikte bu kuvvetli duygu, “sahâbe”ye, Peygamber'e nispet ederek yaydıkları [486] şeyin gerçekten ona ait olduğuna dair en ağır yeminler ettirerek, yine hiç söylemediği halde Peygamber'e dayandırılan ciddi miktardaki tehdit ve uyarılara rağmen,¹⁰⁰ diğerlerinin yanı sıra, geç dönem anlatı formlarında da kendisini göstermektedir.¹⁰¹ “Hz. Peygamber'den kendi kulaklarımla bir şey işitirsem -[Hz.] Ali'ye bu şekilde söylenmektedir- Allah kendi iradesine uygun bir şekilde bundan istifade etmeyi bana nasip etsin, fakat eğer başkası bana böyle bir şey bildirirse, önce ona yemin ettiririm, ancak bundan sonra ona

⁹⁷ *Müsned*, II, 176 [XI, 224].

⁹⁸ *Müsned*, I, 31 [II, 52].

⁹⁹ Peygamber'in hadisi için bkz. Buhârî, Cihâd, 156 [Cihâd, 155 (3029), Beyrut 2001]; Müslim, IV, 185 [Cihâd, 5 (1739)]; Tirmîzî, I, 314 [Cihâd, 5 (1675)]. Krş. Sa'lab, ed. J. Barth, [Leipzig 1876], s. 26 (satır 2). [Sa'leb, Ahmed b. Yahya, *Kitâbü'l-fasîh*, thk. Âtîf Medkûr, Kahire, ty., s. 292]

¹⁰⁰ *St.*, II, 132.

¹⁰¹ Bunlardan *Müsned*'de son derece çok miktarda bulunmaktadır. Burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz (I, 25, 60, 162 [I, 306, 483, III, 14]): عن مالك بن أوس قال سمعت عمر يقول: لعبد الرحمن بن عوف وطلحة والزبير وسعد نشدنتكم بالله الذي تقوم السماء والأرض به أعلمتم أن رسول الله قال إننا لا نورث ما تركنا صدقة قالوا اللهم نعم. Bu ilkenin özellikle Ali taraftarlarının miras iddialarına karşı, Peygamber tarafından belirlenmiş bir yasayla güçlendirilmesi önem arz etmekteydi. – (IV, 386 [XXXII, 385]): فقال شرحبيل بن السمط أنت سمعت هذا الحديث من رسول الله صلى الله عليه وسلم يا ابن عبسة قال نعم والذي لا إله إلا هو لو أني لم أسمع هذا الحديث من رسول الله غير مرة أو مرتين أو ثلاث أو أربع أو خمس أو ست أو سبع وانتهى عند سبع ما حلفت.

كنت إذا سمعت من رسول الله صلى الله عليه وسلم حديثاً نفعني الله بما شاء منه وإذا .¹⁰² inanırım.” حدثني [عنه] غيره استحلقتة فإذا حلف لي صدقته

Sahâbe arasında, daha kendisi hayattayken rivâyetlerinden şüphelenilen, geçenlerde bir örnekte gösterme imkânı bulduğum üzere, hadislerinin inandırıcılığını artırmak için şatafatlı giriş ifadeleri kullanan Ebû Hureyre vardır.¹⁰³

“Sahâbe” rivâyetleri olarak sunulan bol sayıdaki hadislere karşı duyulan şüphe hakkında en iyi bilgi, yine Ebû Hureyre hadislerinden elde edilebilmektedir. Nitekim Ebû Hureyre hadisinin metnine müteakip şu açıklamayı getirmek rahatsızlık vermemiş görünmektedir: “Dinleyiciler şöyle sordular: [487] ‘Bunu gerçekten Peygamber’den mi işittin, yoksa kendi kesenden mi çıkardın?’ Sonrasında da Ebû Hureyre’ye şöyle bir cevap verdirmişlerdir: ‘Bilakis benim kesemendir.’” قالوا: يا أبا هريرة هذا شيء قاله رسول الله أم هذا من كيسك قال بل هذا من كيسي.¹⁰⁴ Hadis yayıncısı olarak ünlenmesi hakkındaki şüpheyi aynı zamanda [Hz.] Aîşe’nin müteakip hikâyesi de göstermektedir. O, Urve’ye: “Bu Ebû Hureyre tuhaf bir adam, değil mi? Ben tespîh çekerken, odamın kenarına geliyor, oturuyor ve bana Peygamber’in sözlerini dinletiyor. Daha ben tespîhimini¹⁰⁵ tamamlamadan (قبل أن أقضي)¹⁰⁶ oradan uzaklaştı. Eğer yetişebilseydim, ona “Rasûlullah sözlerini, sizin gibi böyle peş peşe aktarmazdı” şeklinde itiraz etmekten çekinmezdim.”¹⁰⁷ أن رسول الله لم يكن يسرد الحديث كسر دكم

¹⁰² *Müsned*, I, 10 [I, 179].

¹⁰³ Goldziher, *Abhandlungen zur arabischen Philologie*, I, 49 (= *Müsned*, II, 424 [“Ey Irak halkı siz benim Rasûlullah’a yalan atfettiğimi zannediyorsunuz... XV, 291]. Krş. Yahya b. Âdem, *Harâc*, ed. Juynboll, s. 53 (satır 2). Ebû Hureyre burada, bir hadis rivâyetini “شهد على ذلك لحم أبي هريرة ودمه” şeklindeki bir te’kidle bitirmektedir (= *Müsned*, II, 262 [XIII, 12]).

¹⁰⁴ *Müsned*, II, 252, 299 [XII, 396; XIII, 355].

¹⁰⁵ [Goldziher “سُبْحَة” kelimesine “tespîh” anlamı vermektedir. Ancak bu kelime nafîle ibadet anlamına da gelmektedir. (Bkz. İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fi garîbi’l-hadîs*, Beyrut 1979, II, 331)]

¹⁰⁶ Ahmed b. Hanbel’e rivâyet edilirken, Urve’nin arkadaşlarına dayandırılmış olan bu hikâyenin ne kadar genç olduğu, tespîhten bahsetmesinden anlaşılacaktır. Krş. Goldziher, “Le rosaire dans l’Islam”, *Revue de l’histoire des Religions*, XXI (1890), s. 295 vd.

¹⁰⁷ *Müsned*, VI, 118 [XLI, 358].

Burada Ebû Hureyre'yi, boşboğaz birisi olarak gösterme kastının gözden kaçması mümkün değildir. Vâkıada Ebû Hureyre'den rivâyet edilen yığınla hadis (Ahmed b. Hanbel'in ondan rivâyeti en az 213 sayfayı (*Müsned*, II, 228-541) doldurmaktaydı), insanlar için biraz fazla bereketli gelmiş olmalı ki, bu duygularını, bir suçlamada bulunmaksızın, müteakip sözleriyle ifade etmişlerdir: Ebû Hureyre'ye, "Bize çokça rivâyette bulunuyorsun." demişler, o da onlara, "Eğer size Peygamber'den duyduklarımın hepsini rivâyet etsem, bana çamur atar ve benimle tartışmaya bile girmezsiniz" şeklinde itiraz etmiştir. قيل لأبي هريرة أكثرت أكثرت قال فلو حدثتكم بكل ما سمعت من النبي صلعم لرميتوني بالقشع¹⁰⁹ ولما ناظرتموني¹¹⁰ [488]

V.

Hadisleri seçmede ve eserine almada Ahmed b. Hanbel'i belirli bir eğilim yönlendirmemişti.¹¹¹ Onun bu eseriyle, özellikle kendi mezhebini destekleyecek hadisleri öne çıkarmak amacıyla olduğunu iddia etmek tamamen yanlış olurdu.¹¹² *Müsned*'in altı cildinin tamamı gözden geçirildiğinde, müellifin böyle bir maksadının olmadığı görülecektir. Bilakis biz daha çok, aynı konuyla ilgili, birbirleriyle tamamen çelişen sözlerle karşılaşmaktayız. Belli bir mezhep öğretisinin metin kitabı olduğu, en azından, içerdiği malzeme itibariyle, mezhep farklılıkları konusunu ilgilendiren (hukuk ve ibadetle ilgili) hadislerin kitabın çok küçük bir oranını teşkil etmesi, buna karşın en geniş anlamıyla Müslüman halkın nezdinde hadis kültürü malzemesi olarak kabul edilen bütün unsurları kapsaması nedeniyle kabul edilemez.

Ahmed b. Hanbel, sadece kendi görüşlerine uygun olan hadisleri değil, sahîh olarak görülen isnâdlarla sahâbe otoritelerine dayanmış ve bu alanda ölçü olan formel bakış açılarıyla alınmaya layık olarak işittiği

¹⁰⁸ Bu son kısım yukarıdaki hikâyeden bağımsız olarak *Müsned*, VI, 138, 257' de [XLI, 520; XLIII, 274] de geçmektedir. Yine az bir kelime farkıyla Tirmizî, II, 287' de şu şekilde yer almaktadır: ما كان رسول الله يسرد سردكم هذا ولكنه كان يتكلم بكلام بينه فصل يحفظه من جلس إليه.

¹⁰⁹ Bu kelimeler başka türlü de açıklanmıştır: أو من القشع وهو الأحمق أي لجعلتموني أحمق (İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, III, 255 [IV, 66]).

¹¹⁰ *Müsned*, II, 539. Krş. II, 240 (alt) [XVI, 562. Krş. XII, 221].

¹¹¹ Sprenger'in (*Mohammad*, III, CL [CI]) müsnedlerin karakteri ile ilgili olarak sahip olduğu, Malik'in *Muwatta'*ını da bu kategoride değerlendiren bakış açısının temelden düzeltilmesi gerekmektedir.

¹¹² *St.*, II, 228 (dn. 4).

hadislerin tamamını kitabında toplamak istemiştir. Onun böyle bir amaca ne kadar uzak olduğunu, bu *Müsned*'in oluşum mahiyeti ve içeriğinin yazılı olarak derlenişi bakımından hadislerin yazılı nüshalarını kullanarak naklini caiz görenler tarafında bulunması,¹¹³ bununla birlikte hadislerin sadece sözlü olarak rivâyet edilebileceğini¹¹⁴ destekleyen rakip görüşün temel bir deliline, hiçbir polemige girmeden kitabında yer vermesinden daha iyi ispatlayamaz. O, söz konusu bu hadisi metin içeriği rahatsız edici olsa da, formel olarak zararsız görünen bir isnâdla elde ettiği için reddetmek istememiştir. Bununla *Müsned*'de yer alan¹¹⁵ Ebû Hureyre'den rivâyet edilen müteakip haberi kastediyoruz: "Sahâbîler Peygamber'in önünde oturuyor ve ondan işittiklerini yazıyorlardı. Bu konuda Peygamber onları şiddetli bir şekilde azarladı. Bunun üzerine sahâbe yazdıklarının hepsini toplayarak [489] bir yere yığmış ve ateşe vermişlerdiler."¹¹⁶

Müsned'in belirli hizbî eğilimlere yönelik kayıtsızlığı, aynı zamanda Müslümanların karşılıklı savaşan hâkim ve muhalif hanedanların liyakati ve layık olmamaları, üstünlüğü ve zayıflığı gibi konulardaki hadis gruplarına karşı tutumunda da ön plana çıkmaktadır. Nitekim bu konu siyâsî hadislerin en belirgin oyun sahasıdır. Emevîlerin yıkılmasından sonra da, dinî ve siyâsî otoritelerin,¹¹⁷ Emevîlerin izlerini yok etmek ve itibarlarını düşürmek için her türlü aracı kullandıkları

¹¹³ Bkz. yukarıda s. 475 (dipnot 1)

¹¹⁴ Ebû Ahmed el-Askerî, *Şerhu mâ yakau fihit'-tashîf ve't-tahrîf*, Landberg yazmaları folyo 6^b [*Tashîfâtü'l-muhaddisîn*, Kahire, 1982, I, 6 (ufak bazı yazım farklarıyla)]: عن سليمان بن موسى لا تأخذوا القرآن من مصحفٍ ولا العلم من صحفٍ.

¹¹⁵ *Müsned*, III, 12 [XVII, 156].

¹¹⁶ Genellikle hadislerin yazılmasına karşı, bu şekildeki rivâyetler sonucu kutsal metinlerin dikkatsizlikler sonucu tahrif olma tehlikesi ile karşı karşıya kalacağı gerçeği argüman olarak kullanılmıştır. Örnek olarak el-Askerî [ö. 382] müteakip rivâyeti vermektedir [*Tashîfâtü'l-muhaddisîn*, I, 14]: وحكى القاضي أحمد بن كامل [عن أبي العيناء] قال حضرت بعض مشايخ الحديث من المغفلين فقال عن رسول الله صلعم عن جبريل عن الله عن رجل قال فنظرت فقلت من والذي حملهم على ذلك اعتمادهم على النسخ: هذا الذي يصلح أن يكون شيخ الله فإذا هو صحفه فإذا هو عز وجل والسقيمة التي حرقتها الجهال وأخذهم العلوم من المساطير دون أفواه الرجال المتقنين.

¹¹⁷ Hârûn er-Reşîd'in öfkesinden korkarak bir şarkıcı Emevîlerden övgüyle bahsedildiği bir şarkıyı sözlerini değiştirerek söylemek zorunda kalmıştır (*Eğâni*, IV, 161 (9. satır vd.) [V, 94]) Elbette Emevîler zamanında ise, Ali taraftarlarını öven şiirler ancak gizli olarak dolaşımdaydı (Taberî, *Târîh*, II, 581 [Beyrut, 1967, V, 607] كُنْ [هي] إحدى المكتومات، كُنْ [يَكْتُمْنَ فِي ذَلِكَ الزَّمَانِ]).

halde,¹¹⁸ yıkılmış olan hanedanlığa yönelik övgüler, adaleti tartışmalı insanların [490] onların lehine uydurdukları hadislerde ifadesini bulmuştur. Bu çalışmanın çerçevesinde olmak kaydıyla diğer bazı örnekler¹¹⁹ de verebiliriz. Özellikle iktidardan indirilen evvelki hanedanın görkeminin sahnesi olan, daha III. yüzyılda bile Nesâî'den Emevî hadislerinin talep edildiği Suriye'de,¹²⁰ Ebû Süfyân'ın oğlunun ve takipçilerinin hatırasını pervasızca küçümseyen ve onlarla alay eden ruh, başarılarına saygı duyan nesillere, yerleşmek istememiştir. Nitekim Suriyelilerin hadislerini nakledenler, Abbâsî yöneticilerinin ve onların uzantılarının hiç hoşuna gitmeyen hadisleri de kolaylıkla rivâyet edebilmekteydiler. Suriye hadislerini yayanlar, diğerlerinin yanı sıra Humuslu İsmail b. Ayyâş (ö. 181) ile karakterize edilmiştir.¹²¹ Mesela o, Ebû Hureyre adına Peygamber'in şu sözünü yaymıştır: "Allah katında güvenilir kişi üçtür: Ben, Cebrail ve Muâviye".¹²² "Şu an -Peygamber böyle söyledi- yanınıza Cennetlik olan bir adam girecektir". Bu sırada birden Muâviye görüldü ve Peygamber sözüne devam ederek: "Ey Muâviye! Sen bendensin, ben de senden. Cennetin kapılarında sen bana o kadar yakın olacaksın ki, şu iki parmağın (bu sırada parmaklarını oynattı) yan yana olması gibi" dedi.¹²³ Emevilerin başarılarını

¹¹⁸ Sadece tek tek hadislerle değil, bilakis görünen o ki müstakil monografilerle de bu işi yapmışlardır. Müteakip notta, yazılış tarihini verme imkânı bulmaksızın, Necefî'nin *Bahru'l-ensâb* (El yazması hakkında bkz. Goldziher, "Ueber die Eulogien der Muhammedaner", *ZDMG*, cilt 50 (1896), s. 126) adlı eserinde bahsedilen "Mesâlibü Benî Ümeyye" ifadesini paylaşıyorum. Folio 143^a: وذكر إسماعيل بن علي بن السمان الحنفي رحه في كتاب مثالب بني أمية والشيخ أبو الفتوح محمد بن جعفر بن محمد الهمداني في كتاب بهجة المستفيد أن مسافر بن أبي عمرو بن أمية بن عبد شمس كان ذا جمال وسخاء عشق هند وجامعها سفاكا (سفاها) فاشتهر ذلك في قريش وحملت هند ولما ظهر السفاح (السفاح) هرب مسافر من أبيها عقبة إلى الحيرة وكان فيها سلطان العرب عمرو (عمر) بن هند وطلب عقبة أبو هند أبا سفيان ووعده بملك كثير وزوجه ابنته هند فوضعت بعد ثلاثة أشهر معاوية ثم ورد أبو سفيان على عمرو بن هند أمير العرب فسأله مسافر عن حال هند فقال إني تزوتها فمرض مسافر ومات والله أعلم. Bu alıntının yapıldığı el yazması kitapta, soy bilimi literatürü ile ilgili çok sayıda bilinmeyen esere yer verilmiş ve kullanılmıştır.

¹¹⁹ Krş. *St.*, II, 46.

¹²⁰ Goldziher, "Ueber die Eulogien der Muhammedaner", s. 112.

¹²¹ Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, VI, 10 [Beyrut 1983, s. 114]. قال أحمد ليس أحد أروى لحديث الشاميين منه. O, çok kez "zayıf" olarak reddedilmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Leiden Yazmaları*, no: 1772 [et-Tahkik fi ehâdisi't-ta'lik], folio: 148^a, 176^a, 186^a, 196^a ve diğer birçok yer.

¹²² *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 205 [I, 503]. عن أبي هريرة مرفوعاً الأمانة ثلاثة أنا وجبرائيل. ومعاوية.

¹²³ *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 121 [II, 623]. لتزاحمني على باب الجنة كهاتين وأشار باصبعيه.

vurgulayan bu eğilim, [491] din ve devlet ile ilgisi olmayan alanlarda da kendini göstermektedir. Arapça gramatiğini [Hz.] Ali'ye dayandıran genel -Şîû fırka faaliyetlerinden bağımsız düşünülemez-¹²⁴ bir hadis karşısında, Ali'nin yerine gramatiğin kurucusu olarak Emevî devlet adamı Ziyâd'ı (veya Abdullah b. Ziyâd) getiren başka bir hadis daha vardır.¹²⁵ Bu haberi yayan Ebû Bekr b. Ayyâş (Kûfeli, ö. 193, İsmail ile bir akrabalığı yoktur), bunun dışında Emevîlerin fazileti ile ilgili birçok rivâyet biliyordu.¹²⁶ Harun er-Reşid'in kendisine Emevî halifeleri ile Abbâsî halifelerini karşılaştırması yönünde bir soru sorduğu onun da açıkça, "Onlar insanlar için daha faydalıydı, siz ise namaza daha fazla önem veriyorsunuz" şeklinde cevap verdiği anlatılmaktadır.¹²⁷

Müsned'de de, Abbâsî hükümdarları tarafından beslenen fanatikliğin, Me'mun zamanında, Muâviye'yi övmenin "toplumsal ilişkinin kirletilmesi" olarak nitelendirilerek reddedilecek dereceye ulaştığı bir dönemde, Emevî halifelerinin bir zamanlar adalet dağıttıkları yönünde hadislerden bazı şeyler kalmıştır.¹²⁸ [492]

[Hz.] Osman ve arkadaşlarının diğer bütün inananlardan üstün kabul edildiği, Osman'a kendisinden önceki halifelerin övüldüğü niteliklerin verildiği hadisler de bu gruba aittir. Büyük bir toplantıda Osman, Talha'yı çağırır. O ise, ancak halife kendisini üç kez adıyla çağdırdıktan sonra cevap verir. Bunun üzerine Halife ona şunları söylemişti: "Yoksa seni burada görmedim mi? Aksi halde ben, bir toplantıda seni üç defa çağdırdıktan sonra cevap vermene alışkın değilim. Ey Talha! Allah adına söyle, falanca gün ve yerde ben ve sen, bizden başka kimsenin mevcut olmadığı bir yerde Peygamberle beraber olduğumuzu hatırlıyor musun?" Talha bu soruya olumlu cevap verince

¹²⁴ Krş. Goldziher, "Aus einem Briefe des Herrn Dr. Goldziher an Prof. Loth", *ZDMG*, c. 29 (1875), s. 320.

¹²⁵ *Eğânî*, XI, 106 (3. satır) [XII, 347].

¹²⁶ Mesela bkz. *Eğânî*, XIII, 160 (II. Yezid hakkında) [XV, 131].

¹²⁷ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 638 [IV, 501]. أحضر الرشيد أبا بكر بن عبيد بن جراح فجاء معه وكعب يقوده لضعف بصره، فأدناه إلى الرشيد فقال له أدركت أيام بني أمية وأيامنا فأبنا كان خيرا قال أولئك كانوا أنفع للناس وأنتم أقوم بالصلاة، فصرفه الرشيد وأجازه بسنة آلاف دينار وأجاز وكعبا بثلاثة آلاف دينار.

¹²⁸ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 115 [II, 610]: سمعت مخلدا الشعمري يقول كنت عند عبد الرزاق [ابن همام] [6. 211 السمعاني]. Bazen bir hadisin belirli siyasî eğilimi, özel ismin belirsiz bir "fulân" ile değiştirilmesi suretiyle karartılmaktadır. *Müsned*, IV, 5 (altta) [XXVI, 51]: *Şa'bi'nin* hadisi: وهو مستند إلى الكعبة وهو لعن رسول الله صلعم فلانا وما ولد من صلبه يقول ورب هذه الكعبة لقد لعن رسول الله صلعم فلانا وما ولد من صلبه. Krş. *Üsdü'l-gâbe*, II, 343 (üstte) [II, 285]: ويلى لبنى أمية من فلان:

Osman sözlerine şu şekilde devam etmiştir: “O zaman Hz. Peygamber şöyle demişti: Ey Talha! Her peygamberin kendi toplumundan Cennette refakatçisi olan bir yoldaşı vardır. -Talha ise-, “Allah’a yemin olsun ki bu böyledir” demiş ve yoluna devam etmiştir.¹²⁹ Yine, Mürre b. Ka’b el-Behzî’ye (Filistin’de yaşamıştır)¹³⁰ dayandırılan bir hadiste, Peygamber’in bir keresinde minberde boynuzlar gibi yükselecek ihtilallerden (تهيج فتنة) (كالصياصي) ve bu savaşlarda “şu ve onun taraftarlarının hakkı savunacaklarından” bahsettiği rivayet edilmiştir. O, bu sözlerini, başından ayağına kadar sarılı bir insanı göstererek söylemiştir ki, bunun daha sonra Osman olduğu fark edilmiştir.¹³¹

Nasıl burada, Emevîlerin Ali taraftarlarına karşı anahtar isim olarak kullandıkları Osman’la, uzmanlar için apaçık, ancak yine de ihtiyaten örtülü bir formda Emevîlerin üstünlüğü ima edilmişse, Umeyr b. Hânî’ye dayandırılan müteakip hadis rivayetinin Emevî karakteri, aşikâr olarak ortaya çıkmaktadır.¹³² Ben, Muâviye’nin bu minberde Hz. Peygamber’e isnâdla şu sözü söylediğini işittim: “Ümmetinden bir avuç topluluk sürekli olarak Allah’ın davasını ayakta tutacaktır. Her kim onları indirmek veya onlara karşı koymak istese onlara bir zarar veremez. Zira onlar insanlara karşı galip geleceklerdir.” Peygamber böyle konuştu -dedi Muaviye-. Tam o sırada Mâlik b. Yuhâmir es-Seksekî ayağa kalktı ve dedi ki: “Ey inananların lideri! Ben Muâz b. Cebel’in şu ilavede bulunduğunu işittim: “Bununla Suriyeliler kastedilmiştir.” Bunun üzerine Muâviye sesini yükselterek şöyle seslenmiştir: [493] “Mâlik’in, Muâz’dan, Peygamber’in söz konusu haberi Suriyeliler için söylediğini işittiğini duydunuz.”

Bu bağlamda böylesi apaçık hadis rivayetlerinin yanı sıra, Abbâsîlerin sözcülüğünü yapan, Emevî sultanlarından “جبارة”¹³³ olarak bahsedenler de vardır: أبو هريرة قال رسول الله ليرتقين جبار من جبابرة بني أمية على منبري

¹²⁹ *Müsned*, I, 74 [I, 556].

¹³⁰ *Üsdü'l-gâbe*, IV, 351 [IV, 373]. Hadise bir noktada şu ilavede bulunulur: Osman öldürüldüğünde Kudüs’te birçok vaiz halka hitap etmiş, son olarak ise Mürre b. Ka’b, Hz. Peygamber’in ashâbı önünde ayağa kalkmış ve şunları söylemiştir: “Eğer size Hz. Peygamber’den nakledecek bir hadisim olmasaydı, konuşmak istemezdim ...”

¹³¹ *Müsned*, IV, 235; V, 33 (farklı metinlerle) [XXIX, 608; XXXIII, 462]

¹³² *Müsned*, IV, 101 [XXVIII, 128].

¹³³ İbn Rüste, [Ebû Alî Ahmed b. Ömer, *Kitâbü'l-a'lâki'n-nefise*, ed. de Goeje, Leiden, 1891], s. 71 (2. satır), 73 (16. satır). Krş. *St.*, II, 59 (dipnot 5).

هنا.¹³⁴ Elbette böylesi hükümlerin yer aldığı hadisler Suriye hadisleri değildir.

Osmânî ve Emevî sözlerinin yanı sıra ayrıca özellikle Şîî ve Ali taraftarı hadisler de kendilerine yer bulmuşlardır. Mesela, [Hz.] Muhammed'in ölümünden sonra Allah'ın Kitab'ı ve Peygamber'in soyundan gelenlerin Kıyamet'e kadar ümmet için kılavuz olacağını bildiren söz gibi: أنا تارك فيكم خليفتين كتاب الله وأهل بيتي وإنهما لن يتفرقا حتى يردا على الحوض جميعا.¹³⁵ Bu konuda, Bureyde el-Eslemî'ye dayandırılan, [Hz.] Ali'nin alışıldık Sünnî ölçünün üzerinde övüldüğü daha birçok Peygamber sözü vardır.¹³⁶ Keza yukarıda geçen ZDMG'de¹³⁷ zikrettiğimiz Ali taraftarı hadis de *Müsned*'de tekrarlanmaktadır.¹³⁸ Bunu [Hz.] Ali'nin menkıbeleri ile ilgili müstakil bir monografisi olan bir adamın [Ahmed b. Hanbel] bunları nakletmesi bizi şaşırtmamalıdır.¹³⁹

[Eserde] aynı şekilde ibadet ve ahkâmla ilgili konularda belli bir mezhebin hadisleri de bir araya getirilmemiştir. Bilakis büyük oranda, kendilerinden çeşitli mezheplerin ihtiyaç duydukları, birbirine zıt sonuçlar çıkarılabilecek çok sayıda söze yer verilmiştir. Ahmed b. Hanbel, mezhep taassubu olmaksızın, bunlara eşit bir şekilde *Müsned*'inin kapısını açmıştır. Bu yaklaşım Sünnî öğretilerdeki *ihtilâfî'l-ümmeh*¹⁴⁰ esasına dayanır. Ayrıca bunların bakış açısına göre, aldığı kişilerin adlarını ve hangi yöntemle aldığını belirtmek kaydıyla râvinin, rivâyet ettiği hadisin içeriği ile ilgili hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. O [hadis] isnâd ile korunmuştur. Bu nedenle isnâd zinciri hiçbir zaman ihmal edilmemeliydi. [494] “Rivâyet edilen doğruysa, ecrinden pay sahibi olursunuz, eğer yanlışsa bunun günahı,

¹³⁴ *Müsned*, II, 385 [XIV, 547].

¹³⁵ *Müsned*, V, 189 [XXXV, 512].

¹³⁶ *Müsned*, V, 350, 356 [XXXVIII, 59, 116]. Burada *Müsned*'de, methiyelerin Sünnî geleneğe uygun bir şekilde, kusursuz olarak uygulandığı halde, bazen bunun dışında bazı formlarla karşılaştığımızı belirtmeliyim: فاطمة صلوات الله عليها (*Müsned*, I, 417 (alttan 7. satırda) [VII, 73]). فاطمة عليها السلام (*Müsned*, II, 361 [XIV, 342]). علي بن أبي طالب صلوات الله عليه. II, 419 (alttan 3. satırda) [VII, 88].

¹³⁷ Goldziher, “Ueber die Eulogien der Muhammedaner”, ZDMG, c. 50, 1896, s. 120.

¹³⁸ *Müsned*, VI, 292, 298 [XLIV, 118, 217]

¹³⁹ Hacı Halife, VI, 156 no: 13046.

¹⁴⁰ Goldziher, *Zahiriten*, s. 94 vd.

sizden önce böylesi bir hadisi yayanlara yazılır.”: إذا كتبتم الحديث فاكتبوه بإسناده¹⁴¹: فإن يك حقًا كنتم شركاء في الأجر وإن كان باطلا كان وزره عليه

VI.

Eğer, hadisleri eleştirel olarak incelemenin, kültür tarihi ve rivâyetlerin ortaya çıkmasını kendisine borçlu olduğu fikir akımları hakkında daha iyi bilgi sahibi olmak için, faydalı araçlar olarak hizmet edebileceği tamamen kabul edilecekse, *Müsned*'in de çok yönlü içeriğiyle İslâm araştırmalarının bu alanı için yararlı katkıları olacaktır. Elbette bu doğrultuda ondan çok yüksek beklentiler içerisinde olmamak gerekir. Atık materyalden oluşan büyük bir moloz yığını aşılabilirse ancak, bazı değerli bilgi zerrelere ulaşılabilir. Bizim görevimiz, bu tür verilere özellikle işaret etmek olamaz, zira bunlarda genellikle bireysel ilgi alanları belirleyicidir.

Ancak müsaadenizle ben bu fırsatı kullanarak, *Müsned*'den aldığım bazı notlar çerçevesinde, kısa bir süre önce başka bir bağlamda ele aldığım bir konuda, başka bazı görüşler sunmak istiyorum. *Abhandlungen zur arabischen Philologie* adlı eserimde (s. 56), Müslümanların kelime-i şehâdet getirirken ve dua ederken işaret parmaklarını uzatmalarının, Câhiliye döneminden kalma bir âdet olduğu ve bunun sihir anlamı taşıdığı ihtimali üzerinde durmuştum. Şimdi, şu ana kadar diğer hadis eserlerinde karşılaşmadığım, *Müsned*'de,¹⁴² Huffâf el-Gifârî'den rivâyet edilen bir haber bu ilişkiyi aydınlatmaya yardımcı olabilir. Orada Medine'den bir adam şunları anlatmaktadır: Bir seferinde ben Gifâr kabilesinin camiinde namazımı kılıyordum. Namazın sonunda oturduğumda, sol bacağıma üzerine yaslanmış, işaret parmağımı uzatmıştım. Bunu Gifâr kabilesinden, Hz. Peygamber'in bir sahâbîsi olan Huffâf b. Eyme görmüştü. Namazımı tamladıktan sonra bana “Evladım, niçin parmağını bu şekilde uzattın?” diye sordu. Ben de cevaben “Bu seni niye şaşırttı? Ben, başkalarının da bunu böyle yaptığını gördüm” dedim.¹⁴³ Bunun üzerine Huffâf, “Sen doğru yaptın. Nitekim Hz. Peygamber de namazında bunu böyle yapardı. Müşrikler bununla, “Muhammed parmağıyla böyle yaparak,

¹⁴¹ Ali el-Müttekî, *Kenzü'l-ummâl*, IV, 57 [Beyrut, 1981, X, 222] (*Müstedrek*'ten tahrir edilmiş [Elimizdeki baskıda bu hadise ulaşamadık.]).

¹⁴² *Müsned*, IV, 57 [XXVII, 106].

¹⁴³ قال قلت ed.

sihir yapmaktadır” demek istemişlerdir. Bu ise yalandır. Zira Peygamber, [495] parmağını böyle yaparak Allah’ın birliğine işaret etmek istemiştir: (ed. فکان المشركون يقولون إنما يصنع هذا محمدٌ بإصبعه يسحر بها (يسحرها) وكذبوا إنما كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصنع ذلك يوحد بها ربّه عزّ وجلّ). Başka bir yerde¹⁴⁴ [Abdullah b. Ömer], Peygamber’in uygulamasından bahsederken, namazın sonunda oturma pozisyonundayken, ellerini dizinin üzerine koymuş, (işaret) parmağı ile işaret etmiş, bu sırada gözüyle parmağını takip ettikten (وأشار بإصبعه وأتبعها بصره) sonra Peygamber’in şu sözünü nakletmiştir: “Bu işaret parmağı şeytana karşı demirden daha tesirlidir” (لهي أشدّ على الشيطان من الحديد (يعني السّيابة)). Bunun için, parmağın bu şekilde kullanılmasına çok önem verilmektedir. Ammâre b. Rûveybe, Bişr b. Mervân’ın minberde iki parmağıyla işaret ederek dua ettiğini gördü. Bunun üzerine Ammâre “Allah bu iki ele lanet etsin. Ben Hz. Peygamber’i minberde dua ederken, bir parmağıyla işaret ettiğini gördüm.”¹⁴⁵ Sahâbîlerden biri olan Sa’d’ın iki parmağıyla dua ettiğini (يدعو بإصبعين) gören Peygamber onu “أحد يا سعد [Bir parmağınla ey Sa’d]” şeklinde uyarmıştır.¹⁴⁶

Burada daha önce atıfta bulunduğumuz yerlerde, işaret parmağının kaldırılmasının köken itibariyle sihirle bağlantılı anlamını hatırlattığı açıkça ortaya çıkmaktadır. İslâm’da ise, ibadet uygulamalarına hasredilmiş olan bu Câhiliye kalıntısı, kendisiyle Allah’ın birliğine şehadetin sembolik bir ifadesi olacak şekilde yeniden yorumlanmıştır. Nitekim söz konusu gelenek bugün hâlâ Müslümanlar tarafından bu şekilde izah edilmektedir. Rudolf Slatin Paşa, Mehdîlik hareketi halifesi Abdullah’ın [1845-1885] eski maliye bakanı İbrahim Adlân’ın idamıyla ilgili anlatımında şunları söylemektedir: “İp çekilmiş, idam sehпасı uzaklaştırılmıştı. Ruhu bedenini terk edinceye kadar İbrahim orada taştan yontulmuş gibi asılı kaldı. Sadece sağ elinin kaldırılmış işaret parmağı halkına, onun sıkı bir Müslüman olarak öldüğünün kanıtıydı.”¹⁴⁷

Şimdi adı geçen kitapta [*Abhandlungen zur arabischen Philologie*] s. 52’de geçen açıklamamın teyidi için, tartışılan, bu doğrultuda özellikle namazda yasaklanan giyim tarzıyla ilgili *Müsned*’te çokça tekrarlanan¹⁴⁸

¹⁴⁴ *Müsned*, II, 119 [X, 204].

¹⁴⁵ *Müsned*, IV, 262 [XXX, 231]. Krş. *Üsdü’l-gâbe*, IV, 49 [III, 636].

¹⁴⁶ *Müsned*, III, 180 [XX, 250].

¹⁴⁷ Rudolf Slatin Pascha, *Feuer und Schwert im Sudan*, Leipzig, 1896, s. 423.

¹⁴⁸ *Müsned*, II, 155, 266, 520; III, 55; IV, 343 ve diğer birçok yerde [XII, 433].

bir hadisi de buraya ekleyebilirim: إذا صلى أحدكم في ثوب واحد فليخالف بين طرفيه على عاتقيه. Özellikle ibadetlerde putperestlik alışkanlıklarını hatırlatacak [496] giyim tarzı önlenmeliydi. –*Müsned*'e göre¹⁴⁹ [*Abhandlungen zur arabischen Philologie*] s. 55 (dipnot 2 (2. satır))'daki يصنُّها بضعها kelimesi şeklinde tashîh edilebilir. Nitekim bu hadis *Lisânu'l-arab*' da¹⁵⁰ ve *en-Nihâye*' de¹⁵¹ bu şekilde sevk edilmektedir.

VII.

Geriye, Ahmed b. Hanbel'in oğlu Ebû Abdurrahman Abdullah'ın *Müsned*'in redaksiyonundaki payı, babasının derlemesini hangi yolla aldığı ve düzenlediği hakkında birkaç söz söylemek kaldı. O, müstakil bir giriş kısmında bu konuda bilgi vermemektedir. Ancak çalışmasının yöntemleri, kısmen her hadis paragrafının önünde yer alan giriş formüllerinden, kısmen de ardı sıra gelen yorumlardan anlaşılmaktadır.

Her bir hadis isnâdına giriş formülleri, doğrudan sözlü rivâyetlerde (سمع) kullanılanla aynıdır. Tabii ki, Ahmed b. Hanbel, diğerlerinin yanı sıra aralarında bazen birçok sayfaya yayılmış hikâyeler de bulunan büyük malzemeyi, oğluna ezber yoluyla nakletmemiştir. O, *Müsned*'ine aldığı hadisleri yazılı nüshadan okuyordu. Ancak bunu bizzat yapması dolayısıyla bu, “ağızdan ağıza”¹⁵² rivayet sayılmış, yazılı rivayet olarak görülmemiştir.

Şifâhî rivayetle aynı derecede görülen rivâyet çeşitlerinin, her bir hadisi bizzat babasına okuması (قرأ عليه)¹⁵³ şeklindeki diğer bir türü de müdevvinin oğlu tarafından *Müsned* devralınırken kullanılmıştır. [497] Bunu yaparken o, metni bizzat takip ederek arzın tamamını kontrol ediyordu: “Metni bizzat görmeyince korkuyorum.” فنظر فقرأته فقال نعم ولكني

¹⁴⁹ *Müsned*, V, 201 (19. satır) [XXXVI, 89].

¹⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, II, 5 (alttan 4. satır) [Beyrut 1993, I, 517].

¹⁵¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs*, II, 148 (16. satır) [Beyrut 1979, III, 4].

¹⁵² جاعلا فاه (إلى في يعني مشافهة Ebû'l-Fadl el-Meydânî, *Mecmeu'l-emsâl*, I, 176 [Beyrut ts., I, 200] (إلى في يعني مشافهة) veya Zemaşşerî'ye göre فاي (Bkz. Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, VI, 155 [Kahire 1905, IV, 139]. Daha çok من فيه إلى في şeklinde kullanılmaktadır. [Bkz.] Buhârî, *Fadâilu'l-ashâb*, 27 [21], Tefsir, 29 [61]; *Müsned*, II, 416 (satır 15) [XI, 59]: عن أبي علقمة الأنصاري قال تني أبو هريرة من فيه إلى في.

¹⁵³ Bununla ilgili olarak [Müsned, X, 493] قرأت على أبي هذا الحديث وسمعتة سماعا. قال أبو عبد الرحمن قرأت على أبي هذه الأحاديث إلى آخرها. (Müsned, II, 157 [X, 491]. Bu şu demektir: Söz konusu hadisi babasından işittiği gibi, ona kendi defterinden de okumuştur.

154. أهاب إذا لم أنظر في [ال]كتاب. Şu halde o, bu hususlarda Mâlik b. Enes'ten¹⁵⁵ daha ihtiyatlı davranmaktaydı.

Bununla birlikte, babasının kendi el yazısıyla bulduğu (وجد), ancak ondan şifâhen almadığı, daha sonra da kendisine okumadığı, Ahmed b. Hanbel'in derlemesinin hatırı sayılır bir kısmı kalmıştı. Bilinen hadis rivâyet kurallarına göre o,¹⁵⁶ redaksiyonunda ilgili yerlerde bu duruma her zaman açık bir şekilde işaret etmeyi ihmal etmemiştir. *Müsned*, VI, 189'de [XLII, 362]: قال عبد الله وجدت هذا الحديث في كتاب أبي بخط يده¹⁵⁷ لم يسمع عبد الله هذا: قال عبد الله إلى ههنا وجدت: [XXII, 230] (üstte) III, 310 veya ¹⁵⁸ الحديث يعني حديث جابر في كتاب أبي والباقي سماع [Ebû] Ümâme el-Bâhilî'nin *Müsned*'inin¹⁵⁹ veya *Müsnedü Âişe*'nin sonunda,¹⁶⁰ babasından işittiği, bu sahâbîlere dayanan rivayetleri tadat ettikten sonra هذه الأحاديث زيادات عبد الله قال عبد الله وجدت هذه [denilmektedir]. Bazen müdevvinin, bir hadisi babasından hangi rivâyet metoduyla, şifâhî veya yazılı olarak aldığı hususunda tereddüt ettiği olur. [498] O, bu tereddütleri her bir hadisin girişinde açıkça kaydetmekten kaçınmaz: وجدت هذا الحديث في كتاب أبي¹⁶¹ بخط يده ثنا بكر بن يزيد وأظنني (وأظني de) قد سمعته منه في المذاكرة فلم أكتبه وكان بكر ينزل المدينة، أظنه كان في المحنة كان قد ضرب على هذا Bu açıdan bakıldığında, açık bir niyetle hadis olarak nakledilenle, bazen müzâkere sırasında (في المذاكرة) kaydedilen hadisler arasında sıkı bir ayırım yapılmış olduğu görülebilir. Ayrıca böylesi tereddütler, eğer mesela asıl metne ilave edilen bir ziyade gibi, hadisin

¹⁵⁴ *Müsned*, IV, 225 [XXIX, 491].

¹⁵⁵ *St.*, II, 221.

¹⁵⁶ Katı hadis terminolojisinin amaçları doğrultusunda, hadisin rivâyet sürecinde çeşitli tahammül yolları için, farklı ifadeler kullanmak gerekmektedir: التفرقة بين صيغ الأداء بحسب الخبرنا: أخبرنا: eğer öğrenci okursa: حثنا، eğer şeyh dinleyicilere okursa: طرق التحمل. Öyle ki, eğer şeyh, metin ile ilgili sözlü olarak, sadece bir icazet verirse أبنانا [sîgası kullanılır]. Krş. Bâcûrî, *Şerhu Şemâli't-Tirmizî [el-Mevâhibü'l-ledünniyye ale'ş-şemâli'l-Muhammediyye]*, s. 6.

¹⁵⁷ Olumsuz ifade ilave edilmeksizin bu giriş formülü çok sık kullanılmaktadır. *Müsned*, I, 285, II, 158, III, 198, 244, IV, 32, 212, V, 172 [X, 172, 495, XVIII, 137, 275, XXI, 184, XVIII, 42, 92, XXIX, 332...]. II, 36-47'de [IX, 84-IX, 99] ise bu girişi müteakip 22 hadisten oluşan bir dizi gelmektedir.

¹⁵⁸ Krş. *Müsned*, V, 396 [XXXVIII, 380] قال: وجدت في كتاب أبي بخط يده ولم أسمعه منه: [XXXVI, 659].

¹⁵⁹ *Müsned*, V, 269 [XXXVI, 659].

¹⁶⁰ *Müsned*, VI, 281 [XLIII, 410].

¹⁶¹ *Müsned*, IV, 96 [XXVIII, 92].

¹⁶² Krş. [bu makale] s. 480.

sadece bir kısmı ile ilgiliyse açıkça ifade edilmektedir: وجدت هذا الكلام في آخر *Müsned*, V, 26 (altta) [XXXIII, 422], Ahmed b. Hanbel'in şifâhî olarak naklettiği şeye oranla el yazmasında daha fazlası bulunduğu dair bir örnek vardır.

Daha öncesinde Ahmed b. Hanbel metinlerini rivayette aşırı hassas ve titiz davranmaktaydı. Eğer o, bir hadisi aynı isnâdla değişik şeyhlerden elde ettiği halde, bunların metni içerik bakımından küçük bazı farklılıklar ihtiva etse, bu farklılara dikkat çekmeyi hiçbir zaman ihmal etmez: Burada o, Ebû Muâviye ve Vekî vasıtasıyla elde ettiği Ebû Hureyre'nin bir hadisini rivâyet eder: قال رسول الله من أطاعني فقد أطاع الله ومن عصاني فقد عصى الله ومن أطاع الأمير (وقال وكيع الإمام) فقد أطاعني ومن عصى الأمير فقد عصاني *Müsned*, V, 26 (altta) [XXXIII, 422], Ahmed b. Hanbel'in şifâhî olarak naklettiği şeye oranla el yazmasında daha fazlası bulunduğu dair bir örnek vardır. Belki de bu metin varyantlarının arkasında daha derin bir maksat vardır.¹⁶⁵ “Emire itaat” ile “İmama itaat” aynı şey değildir. İlki gerçek hükümdarlar, ikincisi ise dindar halkın ilâhî hukuk tarafından yetkilendirilmiş önderidir. Yine ilki İmam'ın haklarını çalmış bir gâsîp olabilir. O halde bu metin farklılığında bir müterâdiflik söz konusu değildir.

Aynı şekilde küçük metin farklılıkları da bilinçli bir şekilde kaydedilmektedir: [499] ثنا يزيد بن هرون وروح قال ثنا هشام بن حسان: قال روح عن عبيد الله بن دهقان وقال يزيد عن عبيد الله بن دهقان عن أنس بن مالك قال نهى رسول الله أن يأكل الرجل بشماله أو يشرب بشماله *Müsned*, III, 209 [XX, 410]'da, Ravh ve Abdülvehhâb'ın aynı isnâdla Enes'in bir hadisini naklederken [de bu görülmektedir]: لو أهدى إلي كراع لقبئت ولو دُعيتُ قال: وعن المجنون حتى: *Müsned*, VI, 101 [XLI, 224]. – عبد الوهَّاب إليه وقال روح عليه لأحبت وعن المعنوة: *Müsned*, VI, 101 [XLI, 224]. Diğer versiyonunda: يعقل.

Yine o, bir hadisi sadece bir râviden rivâyet ettiği halde bu, çeşitli durumlarda isnâd veya metinde farklılıkların ortaya çıkmasına neden oluyorsa titiz davranmaktadır. Nitekim Yezîd b. Hârûn'dan (ö. 206) rivayet ettiği bir hadiste [şu ifade geçmektedir]: ولقيه سعد لأخراها دون أحد، وقال: يراه ويعرفه *Müsned*, V, 385'de [XXVIII, 308], metinde يراه ويعرفه ¹⁶⁷ يزيد ببغداد بأخراها

¹⁶³ *Müsned*, IV, 96 [XXVIII, 88].

¹⁶⁴ *Müsned*, II, 252 (altta) [XII, 405].

¹⁶⁵ *Müsned*, II, 270, 511'de [XIII, 93, XVI, 373] hadis başka “tariklerle” sadece أميری lafzıyla rivayet edilmektedir. Krş. *Müsned*, II, 312, 342 [XIII, 483, XIV, 199]. En açık bir şekilde geçtiği yer için bkz. II, 382 (altta) [XIV, 556] ve aynı şekilde II, 416 [XV, 226]. II, 471'de [XVI, 106] ise (isnâdda Vekî vardır) sadece الإمام kelimesi kullanılmıştır.

¹⁶⁶ *Müsned*, III, 202 [XX, 372].

¹⁶⁷ *Müsned*, III, 201 [XX, 366].

geçerken, açıklamasında [şeklinde bir ifade yer almaktadır]. Bu titizlik, isnâddaki farklılıklarda daha fazlasıyla müşahede edilmektedir: قال أبي في حديثه ثنا به وكيع في المصنّف عن سفیان عن سماك، عن قال أبي وكان في كتابنا أبو رفاعة بن مطيع فغيره وكيع وقال – 168. عكرمة ثم جعله بعد عن ابن عباس 169. عن أبي مطيع بن رفاعة

Her ne kadar yazılı notlardan öğretiyor olsa da, değişik vesilelerle hadisin tepesine ashâbdan farklı kişileri yerleştirenin¹⁷⁰ veya bir sahâbeye dayandırdığı bir hadis için, diğer bir durumda böyle bir dayanaktan söz edemeyenin, hocası Vekî olduğu görünmektedir. Böylesi farklılıkları Ahmed b. Hanbel en detayına kadar belirtmektedir. Bununla birlikte o, [500] belirgin hatalarda kendi başına bir düzeltme yapmaktan imtina etmez: ثنا ابن 172. كان في النسخة عباس الجويري فأصلحه أبي كما قال عبد الصمد: الجزري: ندير قال ثنا الأعمش عن أبي سفیان قال سمعت جابرا ... قال أبي ولم يكن في النسخة سمعت جابرا فقال 173. ابن ندير سمعت عامرا

Babasını örnek alan müellifin oğlu, kendisinden şifâhî yollarla aldığı rivayetleri, gerek metninde olsun gerekse isnâdında,¹⁷⁴ işittiği veya babasının gözetiminde okuduğu kelimelere sadık bir şekilde tamı tamına aktarmaya gayret göstermiştir. Eğer o, herhangi bir sebeple [hadisin] kelimesi kelimesine doğruluğuna emin olamaz, ancak sadece mana olarak doğruluğu hususunda emin olursa, buna özel bir not ile işaret eder.¹⁷⁵ Onun yazılı malzemelerden nakillerde, nasıl diplomatik bir hassasiyetle sadakat gösterdiğini mesela müteakip örnek gösterebilir: أن

¹⁶⁸ *Müsned*, I, 308 [V, 22].

¹⁶⁹ *Müsned*, III, 33 [XVII, 389].

¹⁷⁰ *Müsned*, V, 228 [XXXVI, 314]: ثني أبي وقال وكيع وجدته في كتابي عن أبي ذرّ وهو السماع الأوّل قال أبي وقال: Buradan [Süyûtî], *Tabakâtü'l-huffâz*, VI, 53' deki [s. 133], doğrudan Ahmed b. Hanbel'e atfedilen, Vekî'in her zaman şifâhî olarak rivâyette bulunduğu, hiçbir zaman yazılı notlardan rivâyette bulunmadığı yönündeki habere güvenilmeyeceği ortaya çıkmaktadır (ولا رأيت معه كتابا قط ولا رقعة).

¹⁷¹ *Müsned*, V, 352 [XXXVIII, 81].

¹⁷² *Müsned*, II, 184 [XI, 338].

¹⁷³ *Müsned*, VI, 120 [XLV, 353].

¹⁷⁴ Örneğin *Müsned*, V, 305 (üstte) [XXXVII, 284].

¹⁷⁵ *Müsned*, V, 358 [XXXVIII, 138]. (Peygamber'in savaş talimatlarının sonunda): قال عبد الله: هذا أو نحوه. [Bizim elimizdeki baskıda, "Abdullah" yerine "Abdurrahman" ismi geçmektedir.]

رسول الله قال كان هذا الأمر في حمير فنزعه الله عز وجل منهم، فجعله في قریش "وس ي ع ود إ ل ي ه" 176م. 177 وكذا كان في كتاب أبي مقطعاً وحيث حدثنا به تكلم على الاستواء (وسيعود إليهم: yani)

Babasından aldığı *Müsned* metinlerinde bu sadakati gösteren editör, tabiatıyla zaman zaman eklemelerde bulunmuştur. Bunlar üç çeşittir:

1- Görünen o ki, Ahmed b. Hanbel, öncesinde (veya daha sonra darb edilerek [üzeri çizilerek]) otantik olmadığı gerekçesiyle *Müsned*'den bazı hadisleri dışarıda bırakmış, ancak dinleyicilerini bunlardan tamamen yoksun bırakmamıştır.¹⁷⁸ [501] Diğer hadisleri ise o, *Müsned* dışında Nevâdir (نوادير) türünden dikte ettiriyordu. Ancak ben, editörün böylesi bir hadisi, açık bir ifadeyle, babasının kendisine bunu bir nevâdir olarak imlâ ettirdiğini, eğer isnâdında şüpheli bir râvi yer almasaydı, buna *Müsned*'in ilgili bölümünde yer vereceğini söylediği sadece bir yer gördüm.¹⁷⁹ [Bu, durumu şüpheli kişi] Nâsîh Ebû Abdullah adında, çok dindar bir kişidir ki, onu hadis münekkitleri birçok yönden cerh etmişlerdir:¹⁸⁰ ثنا علي بن ثابت الجزري عن ناصح أبي عبد الله عن سماك بن حرب عن جابر بن سمره أن النبي صلعم قال لأن يؤذّب الرجل ولده (أو أحدكم ولده) خير له من أن يتصدّق كلّ يوم بنصف صاع، قال عبد الله وهذا الحديث لم يخرج به أبي في مسنده من أجل ناصح لأنه ضعيف في الحديث وأملاؤه Editörün, "babasının kitabından çıkarıldığını" söylediği bir rivâyet de bu kısma girer.¹⁸² Keza Ebû Mûsâ Muhammed el-Medîni'nin işaret ettiği üzere, babanın "hadis formuna/usûlüne uygun olmayacak"¹⁸³ şekilde rivâyet ettiği rivayetler de bu gruba girerler: ثنا عبد الله بن أحمد قال سألتُ

¹⁷⁶ Okurken de harfleri tek tek, bitişirmeksizin söylemeye denir. Mesela bkz. *Müsned*, III, 206, 211[XX, 364, 429]: الدجال ممسوح العين مكتوب بين عينيه ك ف ر (بهجاه) يقرؤه كل مسلم [مؤمن] من أمي وكاتب مكتوب بين عينيه كافر ثم تهجأه: *Müsned*, III, 229 [XXI, 90]: مكتوب ك ف ر مهجئ. *Müsned*, III, 249 [XXI, 217]: مكتوب بين عينيه كافر ثم تهجأه.

¹⁷⁷ *Müsned*, IV, 91 [XXVIII, 34].

¹⁷⁸ Muhammed el-Medîni, Berlin el yazması, folyo 223^b [*Hasâisu müsnedi'l-imâm Ahmed*, s. 21] قال الشيخ الإمام الحافظ أبو موسى قد روى لابنه الحديث لكنه ضرب عليه في المسند لأنه أراد أن لا يكون في المسند: [إلا التقات ويروي في غير المسند ممن ليس بذلك].

¹⁷⁹ [*Müsned*, XXVIII, 156' da ikinci bir örneğini tespit ettik.]

¹⁸⁰ *Mizanü'l-i'tidâl*, II, 525 [IV, 240].

¹⁸¹ *Müsned*, V, 96 [XXXIV, 458].

¹⁸² *Müsned*, IV, 227 [XXIX, 517]: لا يدخل الجنة الجواظ والجعظري والعتل الزنيم" قال هو سقط من كتاب أبي (ألا أنبئكم بأهل النار كل شديد جعظري: [Krs. II, 369 [XIV, 417].

¹⁸³ Bilakis yukarıda s. 499'da geçtiği üzere. في المناكرة

أبي عن عبد العزيز بن أبان فقال لم أخرج عنه في المسند شيئا قد أخرجت عنه على غير وجه الحديث.¹⁸⁴

Editör, *Müsned'* den çıkarılan böylesi çok sayıda hadisi, yukarıdaki örneklerde de gördüğümüz üzere, asıl *Müsned'* de yer almadığına işaretlerle, uygun yerlere yerleştirmiştir. [502]

2- Dahası Ebû Abdurrahmân kendisini, babasının *Müsned* derlemesini olduğu gibi alıp, onu doğru bir şekilde düzenlemek ve bir râvisi olarak yayılmasına hizmet etmekle sınırlanmamıştır. Bizzat kendisi de hadisleri arama yönünde gayret göstermiştir. Nitekim o, bu çabalarının ürünlerini *Müsned* redaksiyonunun içine yedirmiştir.¹⁸⁵ Sair yerlerde hadis senedleri *أبي ثنا عبد الله ثني أبي* şeklinde verilirken, bir yerde *حدثنا* bazı ufak tefek farklarla birlikte, babasının hocalarından aldığı birçok hadisi, bizzat kendisi de doğrudan onlardan işitmiştir. *Müsned*, VI, 442'de [XLV, 483] çok sayıda hadise yer verdikten sonra [söyle demektedir]: *قال أبو عبد الرحمن ثني الهيثم بن خارجة عن أبي الربيع بهذه الأحاديث كلها إلا أنه*: *أوقف منها حديث لو غفر لكم الخ وقد حدثناه أبي عنه مرفوعاً*. Ayrıca o bağımsız olarak, babasının hocalarından, böylesi hadisleri onlarla yazışmak suretiyle de tedarik etmekteydi. Bu vesileyle, söz konusu yolla rivâyet edilen hadislerin, ne tür bir ciddiyetle ele alındığını öğreten bir formüle ulaşmamız ilginçtir. *Müsned*, IV, 334 [XXXI, 275]'de, Ahmed b. Hanbel'in de doğrudan Kuteybe b. Saîd'den elde edip rivâyet ettiği bir hadiste şöyle denilmektedir: *قال أبو عبد الرحمن وكتب به إلى قتيبة بن سعيد كتبت إليك بخطي وختمت الكتاب بخاتمي ونقشهُ الله ولي سعيد رحه وهو خاتم أبي ثنا ليث بن سعد الخ وجدته في كتاب أبي بخط يده وأظن*: *أني قد سمعته من الحكم*.¹⁸⁶ Benzer şekilde başka bir yerde ise o, bir hadisi başka bir kaynaktan değil, sadece babasından işittiğini kesin bir şekilde ifade etmektedir: *هذا حديث ما سمعته قط من أحد إلا من أبي*.¹⁸⁷ Hatta o, Ubâde b. Sâmit'in *Müsned*'inin sonunda, babasından işitmediği, kendi araştırmaları sonucu elde ettiği on bir hadise peş peşe yer vermektedir.

Bu verilerden, elimizdeki *Müsned* redaksiyonunun sadece Ahmed b. Hanbel'in derslerine ait olmayıp, bilakis oğlunun, eseri naklederken

¹⁸⁴ Muhammed el-Medîni, Berlin el yazması, folyo 223^a [*Hasâisu müsnedi'l-imâm Ahmed*, s. 15].

¹⁸⁵ Mesela *Müsned*, V, 181 [XXXV, 453].

¹⁸⁶ *Müsned*, V, 269 [XXXVI, 659].

¹⁸⁷ *Müsned*, IV, 378 [XXXII, 123].

uygun gördüğü yerlere bağımsız olarak eklediği ziyâdât türü [503] bazı malzemeleri de içerdiğini görmekteyiz.¹⁸⁸ Bu ilavelerin müstakil bir eser olarak zikredilen زوائد مسند الإمام أحمد بن حنبل لولده عبد الله الزاهد¹⁸⁹ farklı olup olmadığına, söz konusu esere sahip olmadığımızdan karar veremesek de, Abdullah b. Ahmed'in babasının eserleri üzerine iki ayrı zevâid derlemediği, bilakis bağımsız olarak bir araya getirilen (ve derlenen) ilaveleri *Müsned* redaksiyonunda kullandığı ihtimalini de düşünmemiz gerekir.¹⁹⁰

3- O, bu, kendi derleme çalışmasından yaptığı hadis materyali ilaveleri dışında, metne büyük oranda bazı açıklayıcı şerhler de eklemiştir. Kendisine ulaşan metni kontrol ederek gözden geçirmiş ve babasıyla teati etmiş olsun veya buna fırsatı bulmuş olmasın, karşılaştığı problemleri titizlikle kaydetmiştir. Bu son durum onun, *Müsned*'in metninin nihâî haline ancak babasının ölümünden sonra ulaştığını göstermektedir. Bazen o, babasından rivayet edilen metnin anlaşılmasız olduğunu ve mutlaka bir kelimenin düşmüş olması gerektiğini söyler: وسقطت على أبي كلمة.¹⁹¹ Diğer bazı durumlarda ise bu, dikkatinden kaçmayan isnâd problemleridir. *Müsned*, VI, 73 [XL, 502]'de isnâdın sonu, İbn Ebî'z-Zinâd -> el-A'rec şeklindedir ve buna şu şerhte bulunmuştur: وهذا أرى أن فيه عن أبيه عن الأعرج ولكن كذا كان في الكتاب فلا أدري أغفله أبي: أو كذا هو مُرْسَلٌ. Başka bir mürsel [rivâyette] (Abdürrezzâk->Ma'mer->Katâde->Sinân->İbn Abbâs), söz konusu hadisin başka kaynaklardan Saîd ile irtibatını kurmak suretiyle, babasının tespitini takviye etmektedir: معمر عن سعيد عن قتادة.¹⁹² İsnâd, tamamıyla onun titizliğinin özel bir unsurudur. İsnâdlarda geçen şahıslar hakkında yorumlar¹⁹³ [504]

¹⁸⁸ Ahmed b. Hanbel'in كتاب الزهد üne de böylesi ziyâdeler derlemiştir (Hacı Halife, V, 91, no: 10162).

¹⁸⁹ Hacı Halife, III, 543, no: 2769.

¹⁹⁰ Yukarıda, sayfa 498 (17. satır)'da verilen bilgi de [هذه الأحاديث زيادات عبد الله] bunu teyit etmektedir. Bu ziyâdeler, *Müsned*'in kenarına basılan, hadislerinin kaynağının değişik sembollerle gösterildiği, منتخب كنز العمال'de özel bir sembolle (عم) *Müsned*'in temel metninden (حم) ayırt edilmiştir.

¹⁹¹ *Müsned*, III, 3; V, 382 [XVII, 13; XXXVIII, 282]

¹⁹² *Müsned*, IV, 225 [XXIX, 490].

¹⁹³ Mesela *Müsned*, IV, 271 [XXX, 336]: Yesî' [Yüsey'] el-Kindî hakkında; V, 355 [XXXVIII, 111]: vefat tarihi hakkında veriler; II, 449 [XV, 498]: عن عمرو بن سليمان بن عبد قال أبو عبد الرحمن: لم يضبط إسناده إنما هو الخ

veya isnâd kritiği ile ilgili notlar¹⁹⁴ az değildir. Bazen de babasının görüşüne karşı çıktığı da olmaktadır. Mesela: عن العلاء بن عبد الله سألت أبي، عن العلاء بن عبد الرحمن، وسهيل بن أبي صالح فقدّم العلاء على سهيل وقال لم أسمع أحداً ذكر العلاء بسوء وقال أبو العلاء: ¹⁹⁵ Hadis otoritelerinin değerlendirmelerinde, sübjektif eğilimin, belki de hüküm verenin ruh halinin, nasıl bir etkisi olduğu bu örnekte de görülmektedir.¹⁹⁶

Ayrıca onun birçok şerhi, metinlerdeki tek tek kelimeler ve deyimler hakkında lugavî açıklamalar içermektedir (IV, 213 [XXIX, 404] üzere; V, 336 [XXXVII, 498]: ينمي يرفعه إلى النبي: VI, 81 [XLI, 66]: ... دُبَى (vb.). Bu şerhlerin ihtiyaç duyulmasından aynı zamanda, insanların filolojik bilgilerinin ne kadar sınırlı olduğu da tahmin edilebilir ki kendilerine burada açıklanan kelimeler daha o sıralar Garîb[ü'l-hadîs] alanına taşınmıştır.

Bazen, sık olmasa da, Ebû Abdurrahmân tarafından eklenen yorum, ilgili hadisin muhtemel uygulaması hakkında olabilmektedir: ليس يروى في كتابه الحديث شيء أصح من هذا الحديث، لأن النبي صلى الله عليه وسلم أمرهم، قال: " اكتبوا لابي شاه".¹⁹⁷ Bu açıklamanın amacı açıkça, öncesinde zikredilen Peygamber sözünü *Müsned*'de yer alan, Peygamber'in kendi hadislerini yazılı kayıtlar haline getirmeyi yasaklayan diğer hadislerle karşı denge unsuru olarak sergilemektir.¹⁹⁸ O halde bu şerhin amacı, tıpkı bu *Müsned* gibi derleme eserlerin, varlık sebeplerini meşrulaştırmaktır.

Allah hakkında شخص ifadesi kullanıldığı bazı sözlerden sonra gelen, *Müsned*, IV, 248 [XXX, 106]'deki şerhte, dogmatik fayda temin edecek şu açıklama yer almaktadır: قال أبو عبد الرحمن قال عبيد الله القواريري ليس حديث أشد على الجهمية من هذا الحديث قوله لا شخص أحب إليه مدحة من الله [505]. Böylesi, sadece maddî bir ilişkiye izin veren, Peygamber'in sözüyle delillendirilen ifadenin kullanımı, kendisiyle Cehm b. Safvân'ın¹⁹⁹ olumsuz eğilimli sıfatlar öğretisine karşı mücadele etmede, Hanbelilere (onlar çoğunlukla tecsim temsilcileri olarak kabul edilmektedirler) çok hoş gelmiş olmalıdır. Bu kelamcı, spritüel, antropomorfik Tanrı anlayışını reddetmeyi hedefleyen çizgiye karşı mücadelede Sünnî gelenekçilerin tümüyle temel saldırı objesi sayılıyor görünmektedir.

¹⁹⁴ *Müsned*, II, 219 [XI, 615]; VI, 224 (altta) [XLIII, 62].

¹⁹⁵ *Müsned*, V, 115 (üstte) [XXXV, 21].

¹⁹⁶ *Krş. St.*, II, 152.

¹⁹⁷ *Müsned*, II, 238 [XII, 185].

¹⁹⁸ Bkz. yukarıya s. 489 (altta).

¹⁹⁹ *Krş. özellikle Houtsma, De strijd over het dogma*, s. 102, 124-125.

Ayrıca o, kelâmî fırkaların mücadelelerinde -daha önce Houtsma'nın da vurguladığı üzere- alışlagelmiş Mutezile tarihi sunumlarında tahsis edilenden daha büyük bir önem taşımaktadır. "O kötü bir tohum ekti". İslâm'ın Sünnî bir tarihçisi²⁰⁰ onu kısaca bu şekilde karakterize etmektedir. İbn Mâce de bir bölümde,²⁰¹ Salihlerin Cennet'te "Allah'ı göreceği"²⁰² mevzubahis edildiği bir dizi sözlerin bir arada bulunduğu, Tanrılık ve onun saltanatından tamamen bedenî, maddî bir şekilde söz konusu edildiği, her şeyden önce böylesi sözlerde Cehmiyye öğretisine karşı bir itiraz olduğunu düşünmekte ve bu bölüme باب فيما أنكرت الجهمية başlığı koymaktadır.²⁰³ [506]

²⁰⁰ *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 172 [I, 426] هلك في زمن صغار التابعين وما علمته روى شيئا لكنه زرع شرّاً عظيماً.

²⁰¹ İbn Mâce, *Sünne*, 16 [13].

²⁰² Cehm'in bu sorun karşısındaki tutumu hakkında bkz. Schreiner, *Zur Geschichte des As'aritenthums*, s. 26 (dipnot 4) (*Actes du VIII. Congres des Orientalistes*, sektör I, A, 102).

²⁰³ Krş. Tirmizî, II, 67 [Zekât, 28 (662)].

BURANA MÜZESİ VE BALASAGIN*

Yazan: E. TÖRÖKAN UULU**

Çeviren: Bilal YILDIZ***

Burana minaresi, Kırgızistan'ın ünlü arkeoloji anıtlarından biridir. Burana minaresinin olduğu yere, Balasagin şehrinin kalıntıları denilmektedir. Şehrin bu kalıntıları, Sarı Özön Çüy'ün Tokmok şehrinin güney tarafından 12 km uzaklıkta yer almaktadır. Aralık 1976 yılında Kırgız Hükümeti tarafından alınan kararname kapsamında bu alan, devlet koruması altına alınmış, Cumhuriyet Mimari ve Arkeoloji Kurumu'na bağlı olarak Burana Açık Hava Müzesi kurulmuştur.

Müzenin, toplum hayatında ve insanoğlunu yetiştirmedeki rolü çok büyüktür. Çünkü asırlar öncesi insanoğlunun eliyle ve zekâsıyla meydana getirilen eşyalar korunmakta ve bu eşyalar, o zamanki insanların kültürünü ve yaşam tarzlarını yansıtmaktadır. Bunları gören insanlar, özellikle genç nesiller, onlardan ders alarak geçmişteki atalarının mesleklerini ve yeteneklerini öğrenerek daha ileriye götüreceklerdir. Bu nedenle Sovyet hükümetinin ilk günlerinden itibaren Vladimir İliç Lenin,¹ anıtlara özel bir önem vermiş ve müzelerin korunmasına ve geliştirilmesine yönelik çok sayıda kanun çıkarmıştır.

* Burana Muzeyi Cana Balasagin, Tokmokska Tipografiya, Tokmok, Kırgızistan, 1993.

** Esenkul TÖRÖKAN UULU (d. 1915 Şamşı/Burana Beyliği-ö. 2011 Bişkek): Kırgız nesep bilgini, Sovyetler Birliği Komünist Parti Memuru. Çalışma hayatına 1930 yılında kurulan Burana devlet çiftliğinde (kolhoz) başlamıştır. 1930-36 yılları arasında çiftçi ve komsomol birliğinin (Komünist Parti Gençlik Birliği) sekreteri, 1936 yılında Stalin adlı çiftliğin başkanı, 1938-39 yılında Komünist Parti Gençlik Birliği Çatkal İlçe komitesinin 1. Sekreteri olarak görev yapmıştır. 1939 yılında 2. Dünya Savaşı'nda Stalingrad'ı savunmak için katılmıştır. 1950-52 yıllarında İvanovka İlçe Belediye Başkanlığı yapmıştır. 1952-55 yılları Cayıl İlçesi 1. Sekreteri, 1955-76 yıllarında Sokuluk, Kant, İvanovka, Çüy İlçe Belediye Başkan Yardımcısı olarak çalışmıştır. 1977 yılında Burana Arkeolojik – Mimari Kompleksinin kuruluşuna katılmış ve 18 yıl müdürlüğünü yapmıştır. 1990 yılında Yedi Öküz İlçesi'ne bağlı Şalba Köyü'nde gerçekleştirilen şecere uzmanları yarışmasını kazanarak madalya ve nişan almaya hak kazanmıştır.

*** Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, bilalyildiz@sdu.edu.tr

¹ Vladimir İliç Lenin (d. 22 Nisan 1870 Ulyanovsk-ö. 21 Ocak 1924 Gorki Leninskiye): Vladimir İlyiç Ulyanov, bilinen adıyla Lenin. Rus sosyalist devrimci, Ekim

Bunun gerçek bir şahidi olarak, Burana şehrinin etrafının müze olarak yapılması kabul edilmiştir. Müze, eğitim ve kültür kapsamında 1977 yılından itibaren faaliyet göstermeye başlamıştır. Açık hava alanında müze yapmak hiç kolay olmamıştır. Özellikle müzenin etrafını uygun şekilde getirmede ve adına yakışır eserleri bulmada ve naklinde çok zorluklara ve sıkıntılara maruz kalınmış, ancak çok zor da olsa bunlar aşılmıştır. Son 30-40 yıl içerisinde bu alanda eskiden var olan köy tarzındaki (toplam sayısı 8) binalar yıkılarak koruma alanı temizlenmiş, eski şehir içerisi ile minarenin kenarından geçen otoyol kapatılarak bu yolun güzergâhı kalenin kuzey tarafında yeniden yapılmıştır.

Bu çalışmalardan başka, müzenin koruma alanı ve açık hava müzesi içerisindeki eserleri su taşkınlarından korumak amacıyla, minarenin doğu tarafında su akan Burana çayının 1,5 km'lik yerine beton dökülerek sağlanmıştır.

Müzenin çok az sayıdaki personeli, müze için gerekli ve uygun olan eserleri bulma ve toplama faaliyetlerini, oradaki topluma ve halka dayanarak yürütmüştür. Eserleri bulma ve toplamada Kırgızistan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Arkeoloji Bölümü'nün personeli, arkeolog ve bilim adamı D. F. Vinnik² (EK 1-A) çok büyük katkı sağlamıştır ve bu işe aktif olarak katılmıştır. Günümüzde bile müze fonuna ait, bilimsel olarak üzerinde araştırma yapılan ve daha yapılmayan 5 binden fazla eser mevcuttur. Bu eserlerin içinde VI-XI. yüzyıllara ait atalarımızın mahir marangozlarının elleri ile yapılmış 80'den fazla taş balbal,³ M.Ö. V-II yüzyıllara ait 150'ye yakın taş üzerine kazılmış hayvan resimleri, Arap alfabesi ile yazılmış taş anıtlar ve çok sayıda taştan yapılmış ziraat aletleri bulunmaktadır. Başka müzelere bakıldığında Burana müzesinin farklılığı, açık havada olmasıdır. Bu

Devrimi'nin lideri, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin öncüsü olan Rus Komünist Partisi/Bolşevik lideridir.

² D. F. Vinnik (d...-ö...): Dmitri Feodoroviç Vinnik. Sovyet Kırgız Antik Çağ Tarihi Uzmanı. Kırgızistan'da yapmış olduğu arkeolojik çalışmaları P. N. Kozhemiako ile birlikte kitaplaştırmış, 1975 yılında "Arkheologicheskie Pamiatniki Priissykulia (Issik Göl'deki Arkeolojik Hatıralar)" adıyla yayınlamıştır.

³ Türklerin ölümlerinin mezarına koydukları, ölüyü temsil eden mezar taşıdır. Bkz., Tuncer Baykara, "Türklüğün En Eski Zamanları", *Türkler* (ed. Hasan Celâl Güzel vd.), c. I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2006, s. 292-293 (ss. 277-307); Ölen kahramanın hayatta iken öldürdüğü düşmanların taştan yontma tasvirleridir. Bkz., Laszlo Rasoyı, "Tarihte Türklük", *Türkler* (Ed. Hasan Celâl Güzel vd.), c. I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2006, s. 361. (ss. 350-377)

nedenle eserlerin hemen hemen büyük çoğunluğu açık hava altında durmaktadır.

Bunun haricinde müzede, bol miktarda arkeologlar tarafından bulunan ve halktan toplanan çeşitli ebatlarda topraktan yapılmış çömlekler, ev eşyaları, çok güzel desenler ile çizilmiş tuğlalar, farklı ebatlarda çömlek su boruları ve daha başka günlük hayata ait eşya mekanizmaları bulunmaktadır. Bu çeşit eserler, Burana müzesinde daha çok görülmektedir. Bu eserlerin bazıları, gelen ziyaretçilerin görmesi için özel tasarlanmış iki küçük odada intizamli bir şekilde sergilenmektedir.

Müzedeki eserlerin merkezini, Burana minaresinin kendisi ve onunla beraber yan yana duran anıtkabirler [türbeler] ve sonraki arkeolojik kazılarda bulunmuş olan (D. F. Vinnik'in yöneticiliği altında) hamam, medrese kalıntıları ve su boru sistemleri [künkler] oluşturmaktadır. Kale ile birlikte toplam 36 hektar yeri kapsayan Burana şehrinin arazisi, barikatları ilave edildiğinde herkesin ilgisini çeken, vakti zamanında çiçeklerin açtığı, mucizevî bir yer olduğunu anlatmaktadır.

Burana minaresi, Orta Asya bölgesindeki ünlü ve yüksek minarelerin en eskisidir. Minare, X. yüzyılın sonu, XI. yüzyılın başında kurulmuştur. Burana minaresi, Karahanlı (840-1212)⁴ mimarisinin ilk adımlarından biridir. Bilim adamlarının söylediklerine göre, X. yüzyıla kadar minareler çok yüksek yapılmamıştır. Ancak arkeoloji uzmanlarının tahminî hesaplamalarına göre, Burana minaresinin ilk yüksekliği 45-46 metreye kadar ulaşmaktadır. Bu tespiti göre Karahanlı devri, yüksek minarelerin kurulmasına öncülük yapmıştır. Zaman, doğal afetler ve savaşlar böyle minareleri harabeye dönüştürmüştür. Burana minaresi de bu gibi sebeplerden dolayı daha sonra yarısı yıkılarak günümüzde sadece 24 metre yüksekliğinde kalmıştır.

Burana minaresi, şehir merkezinin doğu tarafında yapılmıştır. Bu gibi minareler öncelikle dine inananları tazim etmeye davet etmek (ezan okumak) için kullanılan bir yer iken, diğer yandan kaleyi korumada gözetleme için uygun bir yer olmuştur. Çünkü 40-50 metre yükseklikten etrafı gözetlemek çok uygundur. Sonunda bu şekilde süslenip güzelleştirilen minare şehir muhteşem bir güzellik katmış, insanları kendine hayran bırakmıştır.

⁴ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 7. bs., Ankara, 2008, s. 130.

Minare 25x25x5 cm ebadında balçıktan pişirilmiş tuğlalar ile dikilmiştir [yapılmıştır]. Temelinin yer altındaki derinliği 5-6 m olup, taşlar ve pişirilmiş tuğlalar çok sıkı bir şekilde koyularak, bazı yerlerine çam ağacından kalaslar yatırılarak yer altından yukarı doğru örülmüştür. Temelin üzerine uzunluğu ve genişliği 12,3x3x12,3 m, yüksekliği ise 1,2 m olan kare şeklinde zemin merdiveni yapılmış, merdivenin genişliği 40 cm, yüksekliği ise 50 cm boyundadır. Minare, zeminden yukarıya doğru iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümü, 8 kenarlı 4 m yüksekliğindeki temeli oluşturmakta ve zeminin üzerine kurulmaktadır. İkinci bölümü ise, pişmiş tuğladan silindir şeklinde olarak yukarı doğru yükseldikçe incelen 18 m yükseklikteki gövdeden oluşmaktadır. Minarenin dipteki çapı 10,4 m, yukarı ucu 6 m'den meydana gelmektedir.

Minarenin gövdesi, pişmiş tuğlalardan yapılmış, muhtelif şekillerle yerleştirilmiş, birbirine benzemeyen göz kamaştırıcı (benzersiz) desenler ile süslenmiş beş kasnak ve pürüzsüz kuşak gibi yapılmış beş görünüşü vardır. Baktığınızda, usta mimarların eliyle yapılan bu manzaralar, insanı kendine cezbediyor.

Minarenin güney tarafında yerden 5 m yükseklikte kapısı bulunmaktadır. Kapının genişliği 65 cm, yüksekliği ise 1,5 m'dir. Kapıdan minarenin içerisine girişinden itibaren dolambaçlı şekilde yukarı doğru çıkan, tuğladan yapılmış merdiven ve içerisine ışık veren iki pencere (delik) bulunmaktadır.

Burana minaresinin bulunduğu şehrin büyüklüğü hakkında yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda, bilim adamı, arkeolog P. N. Kojomyako⁵ şöyle bir açıklamada bulunmuştur: Minarenin bulunduğu şehrin kalıntıları geniş bir alana sahiptir. Şehir ilk başta iki bölümden oluşmaktadır. Birinci merkezî bölüm kale olup, dört köşeli planda kurulmuş, sahası 36 hektar alana sahiptir. Bunun korunma duvarı ise 570 x 600 m uzunluğunda olup, kalın blok şeklinde tuğlalardan örülmüştür. İkinci bölümü ise, kalenin dışında 25-30 km² yere sahip şehirdir. Burada şehirde yaşayan esnafın, sanatkârların ve çiftçilerin evleri yapılmıştır. Bu alanın etrafı 20 km'ye varan uzunlukta iki sıra kale duvarı ile çevrilmiştir. Şehir içerisinden su akmıştır. Bu su, yakındaki dağdaki kaynaklardan su boruları ile getirilip, şehrin her tarafına verilerek su

⁵ P. N. Kojomyako (d. 1918 Kazakistan, Kostonay Vilayeti, Jetigara İlçesi-ö. 1973 Arhangelsk Köyü): Tarihçi-Arkeolog. 1960-1973 yılları arasında Arkeoloji bölümü başkanlığı yapmıştır.

ihtiyaçları karşılanmıştır. Kısaca bu şehir, zamanında Orta Asya'da ekonomisi ve kültürü büyüüp gelişmiş yerlerden biri idi. Bu şehir üzerinden meşhur "Büyük İpek Yolu" kervanları geçmiştir." Bunun hakkında aşağıda bahsedeceğiz.

Bir asırdan fazla süre içinde şehir çökerek oradaki binalar harabeye dönmüştür. Burana minaresi ise, doğanın her türlü afetlerine maruz kalarak (yağmur, rüzgâr vb.) tuğlaları bozularak yıkılma durumuna kadar gelmiş durumdayken, depremden minarenin üst tarafı yıkılarak sadece 24 m'lik kısmı kalmıştır. Minarenin bundan sonraki halini koruma amacıyla 1927 yılında M. M. Loginov'un⁶ yönetimi altında minarenin alt tarafının temeli tamir edilmiştir (EK 3). Daha sonra 1970'lere kadar (EK 4) hiç bir bakım yapılmamıştır.

Kısaca belirtirsek, Burana minaresi ve Balasagın şehrinin etrafı, Kırgız milletinin tarihi ve geçmiştir. Dolayısıyla gelecek kuşak için bunun korunması çok önemliydi. Minarenin korunması ve müze olarak yapılanmasında Kırgız Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'nun, özellikle Külüypa Konduçalova'nın⁷ emeği çok büyüktür. Bu kişinin desteği ile maddî destek verilerek 1960'ların sonu 1970'lerin başında Kırgızistan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Arkeoloji Bölümü'nden bilim adamı Dmitri Feodoroviç Vinnik'in yönetimi altında arkeoloji faaliyetleri gerçekleştirilerek çok önemli binaların (üç anıtkabir, hamam, medrese vb.) izi bulunmuştur. 1970-1974 yılları arasında B. V. Pomaskin'in⁸ projesi ile Kırgız Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı bünyesindeki Restorasyon Kurumu tarafından Burana Minaresi'nin yeniden tamir ve restorasyon işleri yapılmıştır. Bu beş sene içerisinde minarenin bozulmuş ve eskimiş her yeri tamir edilerek, minareye çıkmak için güney tarafından yeni [metal] merdiven yapılmıştır. Bunun yanında üç anıtkabir de yarım yamalak tamir edilmiştir.

Ortaçağın önemli bir şehri olan Balasagın şehri, müzeye dönüştürülmesinden itibaren ülkemizin (SSCB'nin) her tarafından ve dış ülkelerden insanların gelmesi ile daha güzel olmaya başlamıştır. Böyle

⁶ M. M. Loginov (d...-ö...): Bilgi elde edilememiştir.

⁷ Külüypa Konduçalova (d. 1920 Frunze/Bişkek-ö.) Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilk Dış İşleri ve aynı zamanda Kültür Bakanlığı'nun Başçısı. (O dönemde Kültür Bakanlığı için, "Başçı" unvanı kullanılmaktadır.) Tyan-Şan'ın "Demir Kadını" olarak bilinmektedir.

⁸ B. V. Pomaskin (d...-ö. 18 Aralık 2008 Bişkek): Mimar ve arkeolog. Manas Kümbeti, Burana Kulesi [Minaresi], Özgen mimarî kompleksi, Şah Fazıl, Taş Rabat ve Oş şehrindeki Süleyman Dağı kazılarını yönetmiştir.

güzel yapılmış minareyi görmeyi arzulayan ve onun tarihini bilmek isteyen milletlerin sayıları her geçen yıl artmaktadır. Müze olarak faaliyete geçtiği günden itibaren yaklaşık 15 sene içerisinde SSCB milletlerinden 300 bin, yurt dışından ise 9 binden fazla insan ziyaret etmiştir. SSCB'nin 130'dan fazla şehrinden, yurt dışından ise, 50'den fazla milletten heyetler gelmiştir. Örneğin, SSCB'nin Moskova, Leningrad, Dalniy Vostok, Kamçatka, Yakutistan, Kiev, Riga, Odessa, Baltık Devletleri ve Orta Asya'nın birçok şehrinden insanlar buraya gelmişlerdir. Yurt dışından ise, ABD, Londra, Roma, Japonya, Hindistan, Fransa, Avusturya, Kore, Almanya, Afrika, Afganistan, Polonya Suriye vd. ülkelerden ziyaretçileri kabul etmiştir. Gelen heyetler tarihî müzemizi büyük ilgi ile ziyaret ederek, 750'den fazla [kişi veya heyet] düşüncesini ve dileğini müze defterine yazmıştır. Örneğin, Moskova'dan gelen heyet, "Kırgızistan kültürünü tanımak bizi çok mutlu etti. Bundan sonra bu kültürü korumanızı dileriz. Bu eski kültürü ve anıları belki bizden sonraki asırlarda bizim torunlarımız ve onların çocukları da görebilecektir" diye yazmıştır. Uzak Doğu'nun Habarovsk şehrinden gelen işçi heyetleri şöyle yazmıştır: "Biz Habarovçular, Kırgızistan'dan çok uzak olsak bile daha okulda iken Kırgız tarihini bilmekteydik. Bu milletin kültürünün çok eskiden beri gelişmiş olduğunu, bugün kendi gözümüz ile gördük. Burana anıtı bizi çok duygulandırdı. Bizim de bir kaç on yıl sonra torunlarımızın turist olarak gelip, geçmiş asrın bu kültürünü göreceğine inanıyoruz." SSCB'nin Sağlık Akademisi'nin bilim adamları ise, "Sizlerin en eski ve çok güzel anıtınızı görünce, eski milletlerin sanatçılarına, ustalarına ve kültürüne hayran kaldık ve çok mutluyuz. Bu mükemmel anıtı yapanlara çok minnettarız." Kırgız Tarihini ve Kültürünü Koruma Derneği'nin III. Çalıştayı'na katılan Orta Asya Cumhuriyetleri'nden ve Kazakistan'dan gelen heyetler de, kendi düşüncelerini şu şekilde paylaşmışlardır:

"Minare ile anıtkabirlerin kendisi, arkeolojik yapı olarak eski Kırgız kültürünün çok gelişmiş olduğunun bir göstergesidir. Çok zaman geçmeden geçmiş üstatların nesilleri, eski Kırgız milletinin bütün var olan kültürlerini inşa ederek onu koruyabilirler." Müzelerin Uluslararası Sovyet Komitesi'nin XXXV. Oturumu'nun katılımcıları ziyaret ederek, "Mükemmel olan Burana arkeoloji ve mimarî tesisini çok büyük bir heyecanla gördük. Bunun restore edilmesine harcanan emeği [yerinde] görüp, Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak geçmiş kültürün

restore edilmesine çok büyük önem verdiklerini müşahede ettik.” diyerek kendi görüşlerini yazmışlardır.

Bunun haricinde müzeyi çok sayıda kültür, sanat alanında yazarlar, şarkıcılar da ziyaret ederek, geçmiş asır[lar]daki atalarımızın yetenekli elleri ile yaptıkları hatıralara hürmet ederek kendi dilek ve düşüncelerini yazmışlardır. Örneğin ünlü yazar, Toktogul adlı Devlet ödülünün sahibi, Kırgız Cumhuriyeti'nin kültürüne katkı sağlayan işçi [Devlet Sanatçısı] unvanına sahip drama sanatçısı Nasirdin Baytemirov⁹;

Devirler değişti emeğe saygı gösteren yok,
Nasırlı tabanlıyı¹⁰ kim deyip hürmet eden yok,

Padişahlar ve beyler parçalanıp yıkılsa da,
Kölelerin yaptığı Burana yıkılmadı” demiştir.

Kırgız SSC'nin sanatına ve edebiyatına çok büyük emeği geçen işçi [Devlet Sanatçısı] unvanına sahip olan yazar Satkın Sasıkbaev¹¹ ise,
“Burana geçmişi hayalen hatırlatıp,
Duruyor gibi tepesi göklere değip,

Bereketli geniş Çüy tarlasında,
Kuvvetli köknar ağacı gibi yükselip,

Pişmiş tuğla, çömlek gövde boyu,
Sonsuzluğa yerleşip, sapasağlam durup,

Yetenekli ustalar, ırgatlar yapmıştır
Kegeti'nin¹²toprağından yoğurup, ezip” diye düşüncesini tasvir etmiştir.

Gazeteci Çınara Ünürova¹³ ise,

“Başı göklere yükselen Burana,
Gönlü cezbedip sevindirir,

⁹ Nasirdin Baytemirov (d. 1916-ö. 1996) Yazar, şair, dramcı. Burana'nın yakınındaki Kegeti Köyü'nde doğdu. 1955 yılında Moskova'daki Gorki adlı Edebiyat Üniversitesi mezunu.

¹⁰ Çalışmaktan dolayı ayağı nasır bağlayıp, topukları yarılan kişilere saygı gösteren yok.

¹¹ Satkın Sasıkbaev (1907-1997): Yazar, şair, gazeteci ve mütercim.

¹² Burana minaresinin 13 km Kuzey-Batısı'ndaki köyün adı.

¹³ Çınara Ünürova (d...-ö...): Bilgi elde edilememiştir.

Asırları, devirleri eskitir,

Görkemi, güzelliği bambaşka” diye yazmıştır.

[Müze defterinde] Buna benzeyen düşünce çok fazladır. Sadece bu halk için [değil] özellikle gelecek nesiller için müzenin, siyasi terbiye açısından çok büyük manaya sahip olduğunu, bundan sonra da bunu korumanın ve geliştirmenin zaruri olduğundan bahsetmektedirler.

Müze için gelen bütün milletlerin temsilcileri, saygı ile karşılanarak kısaca müze hakkında bilgi almaktadırlar. Böyle olmakla birlikte, Balasagın şehrinin kalıntıları Orta Asya’da Ortaçağ’dan kalan anıt yerlerden olduğundan gelenlerin daha iyi anlamaları için iki tane broşür şeklinde kitapçık hazırlanmıştır. Bunlardan biri “Cumhuriyet Arkeoloji ve Mimari Burana Müze Kompleksi” adıyla toplam baskısı 45 bin olan kitapçık iken diğeri “Balasagın-Karahanlılar Devleti’nin Merkezi” isimli kitapçığın toplam baskı sayısı 10 bin olan kitapçıktır. Bunun haricinde müzedeki eserlerin fotoğrafları çekilmiş, 10 binden fazla broşür hazırlanmıştır. Kaliteli demirden yapılmış bir tarafında Burana Minaresi olan, diğerk tarafında ise Tarih ve Kültür Anıtlarını Koruma [Kuruluşun] ambleminin [bulunduğu] hatıra madalyası (EK 2) ve göğüs kısmına takılan rozetler (EK 1-B) yaptırılmıştır. Gelen ziyaretçiler büyük bir heyecanla bunlardan satın almaktadırlar.

Müzenin küçük grubu, halk arasında müzenin tarihi ve terbiye bağlamında önemli olduğunu anlatmak için faaliyetler düzenlemektedirler. Müzede sabit çalışan rehberler haricinde, müzenin yöneticisi başta olmak üzere müzenin araştırma görevlileri, çiftçiler ve özellikle öğrenciler ile görüşerek onlara, “Halkın tarihi senin tarihin”, “Tarih anılarını koruyabilmek ve ondan yararlanabilmek”, “Müzenin yaptığı iş ve onun terbiye açısından önemi” gibi konularda bildiriler, sunumlar, masallar ve öyküler anlatmaktadırlar.

Bunun dışında Cumhuriyet [ulusal] ve ilçe [yerel] gazete ve dergilerde farklı konularda Burana müzesi hakkında makaleler yayımlandı ve özellikle müze çalışanları radyo aracılığı ile konuşmalar yaptılar. Müzenin açılmasına Tokmok şehri ve Çüy İlçesindeki bazı sivil toplum kuruluşları çok büyük destek olmuşlardır. Müzedeki eserlerin büyük çoğunluğu taştan yapılmış materyallerden oluşmaktadır. Bunların ağırlığı bir tondan 3-4 tona kadar ulaşmaktadır. [Müze görevlileri] Bazı eserleri 20 km ile 150 km uzaklıktan getirme durumunda kalmışlardır. Tabi bütün bunlar teknolojinin yardımı ile gerçekleşti. Bu amaca

ulaşmada Çüy Selboru kurumu¹⁴ (Kulov, K.), Tokmok Cam Fabrikası (G.V. Pavlovskiy), POŞ¹⁵ (Şekinov), DPO¹⁶ Tokmok, Çüy Otogar (R. Zununov), Burana Sovhoz'u¹⁷ vd.. kurumlar aktif bir şekilde yardım etmişlerdir. Bununla birlikte müzenin eserlerini bulmada ve yerleştirmede bazı vatandaşların da büyük yardımları olmuştur. Bu bağlamda Burana köyünden Izabek Toksonbaev, Cusup Süyünbaev, Dön Arık Köyü'nden Aziz Zamirov, Cunuş Temirbekov, Kızıl Asker Köyü'nden Kubanıç Turusbekov, Oktyabır Köyü'nden Kamal Camalov, Ak-Beşim Köyü'nden Dursun Matanov gibi çok sayıda kişinin adı söylenebilir.

Müze fonunu açmada Kırgız Bilim Akademisi Tarih Enstitüsü'nün baş ilim memuru arkeolog Dmitiri Feodoroviç Vinnik'nin emeği çok büyüktür. Bu kişi müzenin kurulmasından itibaren bütün gücünü harcayarak, baş tarafı Isık Köl ovası, sonu ise Sokuluk İlçesi'nden taştan yapılmış toplam 300'den fazla eseri toplamış ve bununla kalmayıp çok sayıda çömlek eşyaları müzenin fonuna vermiştir. Ortaçağda kurulan Balasagın şehrinin sırlarını açmak amacıyla ilk defa Dmitiri Feodoroviç, arkeolojik kazı işlerini yürüterek üç anıtkabirin, bir hamamın ve bir medrese mescidinin kalıntılarının olduğu yerler ile birlikte başka binaların da yerlerini bulmuştur. Bunun dışında Burana minaresinin temelini kaç metre olduğunu tespit etmek için kazı işlerini gerçekleştirerek minarenin temel boyunun 5,6 m olduğunu bulmuştur. Günümüzde bu kişi, irtibatını kesmeyerek sürekli gelip müze personeline tavsiyelerde bulunmaktadır.

Dünyaca tanınmış bilim adamları V. V. Radlov¹⁸, V. Tomsen¹⁹, V. V. Bartold²⁰, A. N. Kononov²¹ ve diğer araştırmacıların araştırmalarında

¹⁴ Sel taşkınları ile mücadele eden kurum.

¹⁵ POŞ: Perçivnoy obrabotki şersti. Yünü İlk İşleme [Müessesesi]

¹⁶ DPO: Dobrovolniy Pojarniy Obşestvo/Ohrana. Gönüllü İtfaiye Kurumu/Koruma.

¹⁷ Hayvancılık Kurumu

¹⁸ V. V. Radlov (d. 17 Ocak 1837 Berlin-ö. 12 Mayıs 1918 Sankt Peterburg): Vasili Vasilyeviç Radlof veya Wilhelm Radloff, Alman asıllı Rus doğu bilimci. Orta Asya ve Sibirya'nın az tanınmış dillerini kendisine çalışma sahası olarak seçmiş, Türkçe ile birlikte Moğolca, Mançuca ve Çinceyi de araştırmıştır. Radlof, Türkoloji biliminin öncüsü sayılır. 81 yıllık ömrünün 60 yılını Türkoloji bilimine adamıştır.

¹⁹ V. Tomsen (d. 25 Ocak 1842-ö. 12 Mayıs 1927): Vilhelm Ludwig Peter Thomsen. Danimarkalı dilbilimci.1893 yılında, Rus Türkolog Wilhelm Radloff (Vasili Vasilyeviç Radlof)'un yardımları ile Orhun Kitabeleri'ni çözümlemiştir.

²⁰ V. V. Barthold (d. 3 Kasım 1869 Sankt Peterburg-ö. 19 Ağustos 1930 Sankt Peterburg): Wilhelm Barthold veya Vasili Vladimiroviç Barthold bir Rus ve Sovyet doğubilimci ve tarihçidir. O dönemin en büyük araştırmacısı ve doğubilimcisi sayılır.

Balasagin ve Balasaginlı Cusup²² hakkında bazı derin düşünceler söylenmiştir. [Balasagin] Sonraki zamanlarda edebiyatçı, tarihçi ve dilcilerin de dikkatini çekmeye başlamıştır. Özellikle Prof. K. Artıkbayev,²³ Akademik²⁴ B. Orozbayeva,²⁵ Tarih Doktoru Ö. Karaev,²⁶ Kırgız Üniversitesi bilim adamı S. Zakirov,²⁷ Balasagin ve Balasaginlı Cusup hakkında, özellikle onun derin düşüncelerinden söz etmişlerdir.

Bununla ilgili yukarıda, Burana minaresinin olduğu yerde Balasagin şehrinin kalıntıları var diye yazmıştım. Dolayısıyla bundan sonra Balasagin hakkında söz edeceğiz. Öncelikle Balasagin'ı tam manasıyla anlamak için tarihçiler tarafından çok iyi bilinen Uğuz (Öğüz) Han, Oroz Han, Otor Han, Bara hanlar hakkında biraz söz edersek, Balasagin (Sagin) kim olduğunu ve nereden çıktığını okuyucularımızın daha iyi anlayacaklarını düşünüyorum.

Tarihçilerin anlattıklarına göre 3 bin yıl önce günümüzdeki Orta Asya'dan Altay, Sincan'a kadar Uygur, Uğuz (Öğüz) devleti olduğu söylenmektedir. Bu devletin başında Uğuz (Öğüz) Han olduğu halde halk Kut²⁸ (Buddı) dinine inanmışlardır. Kut'u, altından, kurşundan,

²¹ A. N. Kononov (1906 Sankt Peterburg-1986 Leningrad.) Sovyet bilim adamı. Lingvist, Türkolog. Sovyet dönemindeki Türkologlar kurumunun başkanı. SSCB'nin İlim-Bilim Akademisi'nin akademisi.

²² Yusuf Has Hacıp. Arapça'dan Kırgızca'ya geçen bazı isim ve sözcüklerdeki "y" harfi Kırgızca'da "c" harfi ile; "f" harfi ise, "p" harfi ile ifade edilmektedir. Örnek: fayda-payda, faiz-paiz gibi.

²³ Kaçkınbay Artıkbayev (d. 1934 Moskva İlçesi, Keper-Arık Köyü-ö. 12 Kasım 2009) Yazar, gazeteci, mütercim, bilim adamı. 1956 yılında Kırgız Devlet Üniversitesi Filoloji bölümü mezunu. Filoloji alanında profesör. Nekrolog (Nekroloji: Ölen ünlü bir kişinin hemen ölümünden sonraki günlerde genellikle gazete ve dergilerde yakın çevresinde yer alan kişiler tarafından onun üstün niteliklerinin, erdemlerinin, çalışmalarının ve diğer özelliklerinin anı üslûbuyla anlatıldığı yazılara denir. Bu yazılar bir anlamda öleni çok seven birinin ağıtları, duygusal, öznel açıklamalarıdır.)

²⁴ Profesör unvanının bir üstü. Ordinaryüs anlamına gelmektedir.

²⁵ Byubyuyna Omurzakovna Oruzbayeva (d. 20.12.1924 Issık Göl Vilayeti, Ak Suu İlçesi, Çolpon Köyü-ö. 28.10.2013) 1964 yılında Kazakistan İlimler Akademisi Dil Enstitüsü'nde ilk olarak Kırgız kadınları içinde dil alanında Doktorasını savunmuş, 1967 yılında profesör unvanını almış ve ömür boyunca emeğini Kırgız dili için harcamıştır. Türk Dil Kurumu üyeliği yapmıştır. Aynı zamanda Nekrolog tur.

²⁶ Ö. Karaev (d. 1930-ö. 2002) Tarih profesörü. 1953 yılında Kırgız Devlet Üniversitesi Tarih bölümü mezunu. 1962 yılında SSCB ilimler akademisi doktora mezunu.

²⁷ Saparbek Zakirov (d. 1931 Cayıl İlçesi-ö. 2001 Bışkek): Pedagog. Kırgız Dili Filoloji Profesörü.

²⁸ Kut, Türkçenin en eski kelimelerinden birisidir. Tarih boyunca bir çok anlam kazanmıştır. Kut her şeye girebilen ve ilâhî nitelik kazandıran sihir gibi bir şeydir. Şamanizm'de ruh veya can anlamında kullanılmıştır. Eski Türk ve Moğollarda Kut'un semadan bir nur olduğuna inanılmaktaydı. Kut'un bilgisiz, iyi ahlâkını kaybeden kimselerden uzaklaştığı kabul edilmiştir. Ayrıca Orhun yazıtlarında "Kut",

Samara nehrinin (şimdiki Zerefşan) başındaki mavi taştan yaptırarak ona tapmışlar. Nehrin başına şehir yaparak onu Semerkant diye isimlendirmişler ve bu yeri ziyaret etmişler. Bu şehir, Uğuz halkının merkezi olmuştur. Mavi taştan yapılan Kutu'ya (Budda'ya) Uğuz (Öğüz) Han uğurlu olsun diye Kutu ismini vermiştir. Bundan dolayı her zaman "İsmi söylenince Kutu sevinir, Kutu sevinirse insan sevinir" diye söylenti kalmıştır.

Uğuz Han döneminde Türk milletinin; Kırgız, Kıpçak, Kazak, 19 kabile Konurat, 12 kabile Tayçık, 7 kabile Celden, Türkmen, Mangıt, Katagan vb. kabileleri vardı. Uğuz Han'ın devlet olarak sahip olduğu toprakların sınırları Hazar Denizi, İdil (Volga), Opol²⁹ Nehirleri, Ural Dağları'nın yaylalarından, Doğu'da Irtış, Yenisey nehirleri, Koton, Urumçi, Manas şehirleri, Hindistan, Altay ve İran'ı kapsamaktaydı. O dönemde Uğuz ile İran arasında savaş olmuş, M.Ö. 250 yılında İran'ın Firudin isimli paşası ele geçirerek, Salim isimli oğlunu yönetici yapmış, o da Semerkant'ta kalmıştır.

Bundan dolayı Semerkant'tan ayrılan Uğuz kabilelerinin ziyaret edecek yerleri kalmayınca, Kırgız Milleti'nin Oroz adlı Hanı Taşkent'ten yukarı (o zaman Taşkent şehri yoktu, bu da yaklaşık 340'lı yıllara denk geliyor) 30 km uzaklıkta Sır Derya Nehri'nin kenarına karargâh kurarak, mavitaştan ev yapıp bunu Kutu diye yeniden değiştirmiştir. O zaman

tanrı anlamında da kullanılmıştır. Kut'un en yaygın ve belirgin anlamı, devlet veya siyasi hâkimiyettir. Orhun Yazıtları'nda "Tanrı yarlıgadığı için kut'im" şeklinde geçen ifade Hakan anlamına gelmektedir. Eski Türk hukuku ile ilgili en önemli kaynaklardan birini oluşturan Yusuf Has Hacib'in ünlü eserinin ismi "Kutadgu Bilig" in de buradan geldiği bilinmektedir. Adı geçen eserin içerisinde de Kut kelimesi, devlet ve siyasi hakimiyet anlamında sık sık kullanılmıştır. Bkz., Osman Kaşıkçı, "Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık", *Türkler*, (Ed. Hasan Celâl Güzel vd.), c. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2006, s. 889. (ss. 888-893)

Ayrıca sözlüklerde: 1. Uğur, baht, bahtiyarlık, talih, devlet; 2. Mutluluk, saadet; 3. İlâhî feyiz, ilâhî tecelli, ilâhî lütuf; 4. Gökten ya da ilâhî bir kaynaktan yayılmış sıvı, hayat suyu, rahmet, bereket; 5. Devlet idaresi kudret ve salahiyeti ve bu kudreti haiz olan şahsın kutsal sayılan şevketi, üstün güç, haşmetpenah, hazret; 6. Görkem, saygınlık, azamet, yücelik, ululuk; 7. Ahiret mutluluğu, kutsama, takdis, rahmet; 8. Koruyucu melek, evrensel güç; 9. Unsur (ağaç, toprak, su, ateş, maden); 10. Kutlu, mübarek; 11. Tanrısal güç; 12. Yazgı gibi, anlamlara gelmektedir.

²⁹ Opol: Şu andaki Çin sınırları içinde kalan Çin'deki Kırgızların yaşadığı Ak Too [Ak Dağlar] bölgesinin o zamanki adıdır. Opol-Mustag Ata şeklinde de geçmektedir. Elmira Huribayeva (Doç. Dr.), Kırgızistan Celal-Abad İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Kırgız Dili Öğretim Üyesi (SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mevlana Değişim Programı Misafir Öğretim Üyesi). 07.04.2014 tarihinde yapılan görüşme.

Uğuz kabileleri ittifak içindeydi. Kırgız'ı Oroz, Kazak'ı Tarak, Kıpçak'ı Barman, 19 kabile Konurat'ı Sarıbiy, 12 kabile Tayçık'ı Turta adlı kahraman, 7 kabile Celden'i Celden adlı kahraman, Türkmen'i Aytak, Mangıt'ı Colon, Katagan'ı Ercan adlı hanlar idare etmekteydiler.

O dönemde Oroz Han'ın eşi erkek çocuk doğurmuş, ona Otor ismini vermiştir. Aynı dönemde Kıpçak Hanı Barman'ın da çocuğu olup, Toktor ismini vermiştir. Oroz Han o dönemin yöneticileri içersinde en akıllısı olup, bütün Uğuzlarca tanınmış evliyazâde bir insandır. Bu insan, Semerkant'ı İranlılar'dan almayı hedeflemiştir. Uğuzların içindeki güçlü Kıpçak hanlığının yönetimini ele alıp, Barman'ın oğlu ile kendi oğlunu arkadaş yapmıştır. Oğlu Otor'a 19 kabile Konurat'ın hanı Sarı Bey'in kızı Raziya'yı eş olarak almıştır. Uğuzlar barış ve birlik içinde olup, Otor'u Cazak'ın³⁰ yöneticisi olarak seçip, genç olmasına rağmen Noyan³¹ unvanını vermişlerdir. Dolayısıyla Sarı Bey ile Otor'un yönetimi altında Uğuz Hanlıkları birleşerek, yüz yıldan fazla Semerkant'ı elinde tutan İranlıları yenerek, Semerkant'ı geri ele geçirmişlerdir. Semerkant'ı ele geçirdikten sonra bütün Uğuz halkı toplantı yapıp, Otor'u Kağan (hanların hanı olarak) seçmişlerdir. Dolayısıyla Otor Han, Otor isimli şehri kurup, on Uğuz halkının tümünü yönetmiştir. Otor Han, Raziya isimli eşinden Urkör ve Barakan isimli iki oğlu ile Sanlak isimli kızı olmuştur. Barakan İran, Afganistan, Çin, Mançur, Moğol topraklarını yönetir. Ondan sonra yönetim oğlu, Âlam ile evli olan Alinçi'ye geçer. Bu da güçlü bir devir geçirmiştir. Bundan sonra çok merhametli Boruke Han olup, halka barış ve savaşız bir hayat yaşatmıştır. Boruke Han'dan sonra adı meşhur Atilla, han olur. O da bir çok yeri ele geçirip, Tuna'dan geçerek Balkanlara ve Orta Avrupa'ya kadar sefere yapmıştır. O tarafta kışın soğuşuna dayanamayıp hasta olan ve vatanını özleyerek eriyen halk, bindikleri atları açlıktan ölüp, büyük bir yokluğa kapılmıştır. Atilla Han kendisi de hastalanarak, ihtiyatlı, ilerisini gören danışmanı falcı Karatölök'ün elini tutarak "Benim adım çöksün diye yapılan işti. Arzu

³⁰ Caz(s)ak: Bir serdarın maiyetindeki savaşçı müfrezesi. K. K. Yudahin (Çev. Abdullah Taymas), *Kırgız Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. bs., Ankara, 1988, c. I, s. 184; Ordu, asker, askerî birlik. Kenan Koç, Ayabek Beyniyazov, Vehbi Başkapan, Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s. 166.

³¹ Noyan: Moğollar'da ve İlhanlı devlet teşkilatında, küçük yaştaki sağlıklı ve gürbüz çocuklardan seçilerek savaşlarda ve hükümdar nezdinde eğitilip yetiştirilen ve yaptıkları hizmet ölçüsünde saygınlık kazanan komutanlara verilen unvan; emir. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, c. IV, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007, s. 3564.

ettiğime ulaştım. Tek kutsal arzum, ordum halka sağ salım ulaşsın yeter. Halkıma söyle, kahramanları bin, beyi tek olsa halk olur; kahramanı bir, beyleri bin ise halk olamaz. Buna tutunsunlar.” diye vedalaşarak vefat etmiştir. Bu ne güzel bir nasihat, öyle değil mi?

Atıla Han’dan sonra onun oğlu kan içen Karaç han olup, akılsızlığından büyük Uğuz Devleti dağılır. Kendi halkı Karaç’a kaşı çıkarak onu öldürürler. Bu yüzden Otor Han’ın oğulları bir birlerine düşmanlık ederek, Kazak, Kırgız, Mangıt sürgün edildikleri bir dönemde Ceti-Suu-Talas, Çüy, İle, Isık-Köl, Kara-Tal, Kök-Suu, Lepsi’ye gelip yerleşirler.

Kaly Bey’in Sagın ve Araş diye iki oğlu olur. Sagın küçük yaştan güçlü olup, on iki yaşında halkla konuşup, Balasagın olarak isimlendirilir. Balasagın’ın kök atası Barakan’ın eskiden sahip olduğu toprakları gezmek ister. Buna babası Kaly Bey, anası Aysuluu izin vermezler. Genç çocuğa bir yerden bir şey olur düşüncesine girerler. Bunu durdurmak için, Kazak Abak Bey’in kızı Bağlan güzel ile evlendirir. Bundan Taşı adlı oğlu olur. Ondan sonra Balasagın halkı gezer. On yedi yıl yer gezerek kötülük ile iyiliği, aç ile toku, zayıf ile şişmanı, gelişmiş şehir ile harabe olmuş şehri, gelişmiş halk ile çökmüş halkı görüp geri döner. Döndüğünde babası ile istişare ederek “şehir kurup halkı oluşturmazsak olmaz; okuma-yazmayı öğrenip, ilim öğretmezsek olmaz; düşmana karşı asker oluşturup halkı korumazsak olamaz; eski atalarımızın karargâhı Otor’u (Otrar) ele geçirmezsek olmaz.” diyerek, şimdiki Burana’nın olduğu Tokmok’un yukarısındaki Kalmak Hanları Boroldoy ve Boom’la savaşarak o toprakları ele geçirip oraya yeni şehir yapmıştır. Bu şehre Balasagın ismi verirler. İşte o Kalmak hanlarının yenilgiye uğratıldığı yer sonra Boroldoy, Boom olarak anılmaya başlamıştır.

Balasagın şehrinin güney-batı tarafına Sagın’ın kardeşi Araş, kutu yaparak Isık-Ata Araşan şehrini kurmuştur, burası halkın ziyaret edeceği yer olmuştur. Balasagın’ın yönetimi altında Otor şehri düşmanlardan boşalarak giden talih geri, önceki Otor Han’ın dönemindeki Uğuzlara gelmiştir. Onlar yeniden beraber olurlar. Balasagın, Otor’da büyük bir toplantı yaparak halk huzur içinde olsun diye Uğuz boylarının olduğu yeri; Ürgönç Hanlığı, Sarayçuk Hanlığı ve Otor Hanlığı şeklinde üç hanlığa ayırmıştır. Otor’a Balasagın, Ürgönç’e Tayçakhan, Sarayçük’e Adelet Han seçilir. Bu toplantıda Taşıg’a Beyarslan diye askeri birlik komutanı unvanı verilir. Balasagın’ı idare eden Otor Hanlığı yönetimine

Yedi Suu Kırgızları, Kazaklar, Mangıtlar, Naymanlar ve diğerleri girmiştir.

Balasagin, kendi döneminde Türk halkını (bütün Uğuzları) yükseltmek ve geliştirmek amacıyla büyük bir emek vermiştir. Karakol, Narın, Çatkal, Alay, Özgön, Çandalaş, Aksı ve diğer yerlere şehir yapıp, halkını yerleştirmiş, kültürünü geliştirmiş, Otor Hanlığı'na Uygur yazısıyla okul açmıştır. Otor Hanlığı'na Balasagin'dan sonra oğlu Taşı, han olur. Taşı doğduğu günden itibaren seçilmiş oğul olup, on yaşında kırk yiğidi idare ederek, iri vücutlu olup, büyük babası Otor Han gibi taş yaran olmuştur. Yukarıda bahsedilen Kalmak Hanlarını yıkmada teke başına çıkararak büyük rol oynamıştır. Taşı 17 yaşına gelip, yiğit olduğunda büyük babası Kalybiy, babası Balasagin onu Karaça Bey'in en küçük kızı, melek gibi güzel, halk tarafından tanınan, akıllı Maktum kızla evlendirir. O da Belek isimli erkek oğul doğurur. Büyüyüp yiğit olduktan sonra atalarının geleneklerini devam ettirerek Belek Hanlık hâkimiyetini yürütür. Tam o dönemde (678 yıllarında) İslâm dini oluşmaya başlamış ve Araplar ayaklanarak Orta Asya'ya saldırırlar. Hazar denizinden Aral, Buhara, Semerkant'a kadar ele geçirirler. Dolayısıyla Belek Han, 20 Oğuz boyundan asker toplayarak Semerkant'ı almaya hazırlandığında, Araplara yardım edenler çok olduğu için bu büyük savaşta Belek Han vefat eder. Araplar Ürgenç Hanlığını yendikten sonra Amurderya'nın yukarı tarafında Harezmi şehrini kurup, onu Harezmi Hanlığı diye adlandırıp, orada Osmanlı Türklerini, Azerbaycan'ı, ve Türkmenleri birleştirdiler. Doğu tarafına ise, İsar, Gölep'ten başlayıp Buhara, Semarkand, Fergana'yı katıp Maverâünnehir Hanlığı denilmiştir. Merkezi Buhara idi. Otor şehrini almak için Müslim'in oğlu Kuteybe gelir. Kuteybe, Otor'u yakıp Balasagin şehrini yıkmıştır. İlmî tarih açısından Kuteybe, Orta Asya'yı 704 – 715 yıllarında tamamen ele geçirmiştir.

Sonra Balasagin şehri yeniden gelişip XIV. yüzyıla kadar Çüy kenarındaki Türklerin önemli şehirlerinden olmuştur. X. yüzyılda Balasaginli Türkler İslâm dinini kabul edip, XI. yüzyılda Müslümanların en önemli merkezlerinden birine dönüşmüş, esas itibariyle Kaşkar'daki Buğra Han'ın yönetiminde olmuşlardır. O dönemde Balasagin, Orta Asya'nın gelişmiş şehri olmuştur. Bu şehirden meşhur Büyük İpek Yolu ticareti geçmiştir. Bu konuya aşağıda değineceğiz.

Şimdi ise Balasagin şehrinde doğmuş Cusup'tan bahsedelim. Balasaginli Cusup'un özgeçmişi hakkında şimdilik tam bir bilgi yok.

Ancak yazarın kendi hakkında yazdığı bazı gerçekleri, onun “Kut Alçu Bilim” (Kutadgu Bilig) destanından biliriz. Bazı bilim adamları (R. Arat,³² A. Dilaçar,³³ Ö. Karaev, S. Sıdıkov,³⁴) 1010-1018 yıllarında Balasagın şehrinde doğduğunu söylemektedir. Bu kişi o zamanın en akıllı ilim ve irfan sahibi adamı olmuştur. Bilim adamı R. Arat’ın hesaplamasına göre Cusup 54³⁵ yaşında iken 1069-1070³⁶ yılında “Kut Alçu Bilim” (Kutadgu Bilig) isimli derin manası olan destanını 18 ay içerisinde Türk dilinde yazıp bitirmiş, Hanlar Hanı diye adlandırılan Kaşkar şehrinin yöneticisi Tavgaç Buğra Karahan Ebu Ali Hasan’a³⁷ (d. ?-ö. 496/1102-3)³⁸ hediye etmiştir. Cusup bu eserini Tavgaç Buğra Han’ın hatırasına ithaf etmiş ve İslâm dinini sancak ederek [yücelterek] yazmıştır. Bu hediyesi hakkında şöyle yazmıştır:

“Hediyenin almışsındır yüzünü, binini,
“Kutadgu Bilik” sana hediyem olsun benim.

Hediyenin de hepsi biter, yok ki çare,
Benim verdiğim yeter durur yüzyıllarca”.

Aynı Cusup gibi, onun hemşerisi Kaşkarlı Mahmud 1072-1083 yıllarında “Türk sözlerinin külliyatı” adlı üç ciltten oluşan eserini yazmıştır.³⁹ Bu eser genel olarak Orta Çağ’daki Türk kelimelerinin

³² R. Arat (d. 15 Mayıs 1900 Kazan/Ücüm-ö. 29 Kasım 1964 İstanbul): Ord. Prof. Dr. Abdürreşid Rahmeti Arat. Mukayeseli Türk dili araştırmalarının Türkiye’deki kurucusu ve uygulayıcısı olan büyük dil bilginidir. En büyük çalışmalarından biri, Kutadgu Bilig gibi Türk edebiyatı açısından önemli birçok eseri günümüz Türkçesine çevirmiş olmasıdır. Günümüzde kullanılmakta ve satılmakta olan en kapsamlı Kutadgu Bilig çalışması, hâlen onun imzasını taşımaktadır.

³³ A. Dilaçar (d. 22 Mayıs 1895 İstanbul-ö. 12 Eylül 1979 İstanbul): Agop Martayan Dilaçar. Türk dili üzerine uzmanlaşmış Türkiye Ermenisi dilbilimcidir. Türk Dil Kurumu’nun ilk genel sekreteridir. Türkçe ile ilgili yaptığı çalışmalarından ötürü Mustafa Kemal Atatürk tarafından kendisine “Dilaçar” soyadı verilmiştir.

³⁴ S. Sıdıkov (d...-ö...): Bilgi elde edilememiştir.

³⁵ R. Arat eserinde, “Üzerinde 18 ay uğraştığı eserini 462 (1069-1070) da tamamladığına ve yazmağa başladığı vakit 50 yaşlarında bulunduğuna bakılırsa Yusuf 410 (1019) yılı civarında doğmuş olmalıdır. Ölümü hakkında malumatımız yoktur.” demektedir. Bkz., Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*, AKDITYK Yayını, 3. bs. Ankara, 1991, s. XXIII.

³⁶ Şevket Koçsoy, “*Türk Tarihi Kronolojisi*”, *Türkler* (Ed. Hasan Celâl Güzel vd.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2006, c. I, s. 103. (ss. 73-188)

³⁷ Tam adı ve künyesi, Tavgaç Buğra Kara hakan Ebu Ali Hasan b. Süleyman Arslan Kara Hakan şeklindedir. Bkz. Arat, *Kutadgu Bilig*, s. XVIII.

³⁸ İbrahim Kafesoğlu, “*Kutadgu Bilig ve Kültür tarihimizdeki Yeri*”, *Türkler* (ed. Hasan Celâl Güzel vd.), c. V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2006, s. 165. (ss. 163-178)

³⁹ Karahanlı Kaşgarlı Mahmut (d. 1008-ö. 1105) Türk dilinin ilk sözlüğü olan Divân-ı Lügat-it Türk’ü yazmak için 1057 yılında 49 yaşındayken Kaşgardan ayrılmış ve Batı Türkistan’da Türk Dünyası’nın değişik bölgelerinde 15 yıla yakın eseri için malzeme

anlamını açıklayan sözlük olarak yazılsa da, Kırgız'ın eski edebiyatını, tarihini, gelenek göreneklerini, etnografyasını ve dilini araştırmada çok faydalı olacağı hiç kuşkusuzdur. Cusup Balasagın'ın "Kut Alçu Bilim"i ise derin bir içerikle yazılmıştır. Buğra Han (Boğro Han) bunu okuyup anlayıp, Cusup'u takdir etmek amacıyla "büyük has-hacib" diye unvan vermiştir.⁴⁰ Bu unvan Han kanununda, hizmet etmiş büyük itibarı olan insanların unvanıydı. En önemlisi Cusup'un destanının tarihî anlamı çok derindi. Bu eser Orta Çağ'daki Türk halkının felsefesini, ahlâkını, etiğini, gelenek göreneklerini ve tarihini içermektedir. Cusup'un bu destanını tanıyan adamlar, onun dört kahramanının olduğunu düşünürler. Yazarın dediğine göre, bu destanda ebediyen ölmeyecek-sönmeyecek dört değerli nasihat vardır. Bunlar: Hakikatlik (adalet), mutluluk (servet), hikmet sahibi olmak [hakîm] (akıl), sabırlılık-alçak gönüllülük (kanaat)tür. Bunların her birine Türkçe isim verilmiştir: Hakikate - Güneş doğdu, Mutluluğa - Dolunay, Hikmet sahibi olmaya - Akdilmiş, Sabırlılığa - Ötkürmüş şeklinde isimlerle isimlendirdik diye yazmıştır.⁴¹ Destanda bu isimlerin kendi arasındaki konuşmalar, soru-cevaplar vasıtasıyla hedefteki sözcüklerin anlamları çözümlenmiş ve derin anlamlar yüklenmiştir.

Hikmet sahibi atalarımız, "mutluluğu kaçırma, serveti geri tepme" demişlerdir. Ancak insanda makam, servet olup da akıl olmazsa o çok

toplamaştır. 1072 yılında 64 yaşında iken Bağdat'a gelerek Türkistan'da yazmaya başladığı eserini 1075 yılında Bağdat'ta bitirmiştir. Eserini tamamladıktan sonra kendi el yazması olan ilk nüshasını Bağdat'ta Abbasilerin 27. Halifesi Ebulkasım Abdullah Muktedi Biemrillah'a takdim etmiştir. Sözlükte Türkçe sözcüklerin karşısına Arapça anlamlarını yazarak Türkçenin Arapça'dan daha güçlü ve kapsamlı bir dil olduğunu anlatmak ve Araplara Türkçe'yi öğretmeyi amaçlamıştır. Sultan Mahmut Kaşgarlı, "Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası", Çağrı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 119-121.

⁴⁰ Yusuf Has Hacıp, eserini Balasagun'da yazmaya başlamış ve Kaşgar'a giderek orada tamamlamıştır. Eserini Tavgaç Kara Buğra Han'ın huzurunda okumuştur. Hakan, şairin kalem kudretini takdir ederek, ona iltifat etmiş ve yanına alarak, ona "has hâcib" unvanını vermiştir. Bu nedenle Yusuf Has Hâcib veya Yusuf Uluğ Has Hâcib diye meşhur olmuştur. bkz. Arat, *Kutadgu Bilig*, s. XXII; İkinci bir kaynakta ise, Harun Boğra Han'a (ö. 1102) ithaf ettiği belirtilmektedir. Bkz., Laszlo Rasonyi, "Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler", (Yay. Haz., Ş. K. Seferoğlu-Adnan Müderrisoğlu), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983, s. 57; Üçüncü bir kaynakta ise; Yusuf Kadir Han'ın oğlu Mahmud zamanında yazıldığı belirtilmektedir. Bkz., Osman Çetin, "Türk-İslâm Devletleri Tarihi", Düşünce Kitabevi Yayınları, 2. bs., İstanbul, 2010, s. 13.

⁴¹ Eserin esasını oluşturan dört şey ile bunları canlandıran sembolik şahsiyetler; 1. Kuntogdı—köni törü (doğru kanun), 2. Ay-toldı—kut (saadet, ikbal devlet), 3. Ögdülmiş—ukuş (akıl) ve 4. Odgurmış—akıbet (hayatın sonu) şeklinde adlandırılmıştır. Bkz., Arat, *Kutadgu Bilig*, s. XXVIII.

kısa zamanda yok olur. Dolayısıyla servet sahibi, akıllının sözünü dinleyerek işi yürütür. Makamda, hakikatte, servette, kanaat edip akıllı davranmazsa, tövbe edip hayatına razı olmazsa, aç gözlülük galip gelir ve insan mutsuz olur. Balasagınlı Cusup'un bütün hayat felsefesi de tam buna dayanmaktadır. Kutu bekliyorum, mutlu olacağım diyorsan; çalışmanın başarısına, hakikatin zaferine, aklın gücüne itaat ederek tövbe etmen doğru olur.

Cusup'un destanında insanın büyük düşünceleri, o dönemde yaygın olan sanat-nasihat, derleme formundaki beyit (iki satır) şiir ile yazılmıştır. Bu derleme şeklindeki dizenin toplam sayısı 13.290 satırdan müteşekkildir. Destan 85 bölümden oluşmaktadır. Her bir bölümü derin manalı sözcükler ifade etmektedir.

Örneğin, "Yaratan Allah'ın hürmetine, onun büyüklüğü de, şöhreti de artsın" denilen birinci bölümde:

"Ben sözüme başladım Allah'ım [Bismillâh] diye,
Yaratan esirgerse emri çok.

Şöhretinin, hürmetinin hesabı yok,
Yaratan ebedidir, ölmez, sönmez.

Yarattı yeri, göğü, güneşi, ayı, geceyi,
Hayatı, canlıları yaratıp çeşit çeşit" diye ifade etmiştir ("Kut Alçu Bilim", s. 37).

Destanın 2, 3, ve 4. bölümleri padişahın vasıfları hakkında, onun gariban halka olan hayırseverliği hakkında ve onun adamlarının nasıl insanlardan olması gerektiğinden, onların sözde, işte becerikli olması, halka nasıl muamele etmeleri gerektiğini tarif edip açıklamaktadır. Destanın beşinci bölümünde astronomi hakkında söz ederek, yere, güneşe, aya, yıldızlara ve başka bütün gezegenlere hayret verici isabetli açıklamalar yapılmıştır.

Destanın 6-7. bölümlerinde insanoğlunun en iyi vasıflarının bilim ile akılda olduğunu, dilin asıl vasıflarını ve faydasını açıklamıştır. Örneğin:

"İnsanlığı yarattı ve hatırladı,
Ona akıl, ilim, hüner, sağlık verdi.

Aklı, dili, fikri birlikte verdi
Aydın yüz, yakışıklı endam, çehre

Bu yüzden insan akıllı ve büyük oldu,
İlim ile çok açtı sırlı yolu”

Dil köprüdür, ilim ile bilime,
Dil insana mutluluk verir ömürde.

Dil insana mutluluk şan-şöhret kazandırır,
Dil insanı felakete düşürür ve öldürür” diye hikmetle yazmıştır (ss. 48-49 Kut Alçu Bilim).

Cusup Balasağın destanın 17. ve 18. bölümünde, padişahın adaletli vasıflarından ve onun manasından söz ederek, cevabını şöyle yazmıştır:

“Kanun önünde hepimiz eşitsiniz,
Sebepsiz yere karalamam, aklamam,

İktidarın temeli adalettir,
Doğruluk varken sağlam durur iktidar.

İktidar güçlüdür adaletle,
Beyin yolu tamamen doğrulukla yürümektir.

Kanun ile adaletli yöneten Bey,
İstedığı arzusuna ulaşır çok” demektedir. Padişahın merhametliliği hakkında ise:

“Güneşi gör hiç eksilmeden dolup durur,
Nuru, ateşi bitmeden yanıp durur.

Benim de vasıflarım güneşe benzer,
Adaletli iş eksilmez de azalmaz da,

İkincisi, güneş âleme ışık saçar,
İnsana nurunu döküp, parlar durur.

Böyledir benim kanunum, bir de kendim,
Halka armağan, temiz işim, âdil sözüm” diye yazmıştır (s. 99 Kut Alçu Bilim).

Destanda aklın manası hakkında da söz edip, şöyle demiştir:
“Akıl mutluluğun özü,

Akıllı adalet ve servet sahibi.

Akıllı iyi yolu bulabilir,
Gerektiğinde çekinmeden isabetli girer.

Anlamayana çabuk anlatır,
Her türlü sorunu varsa çözebilir.

Akıl fenerdir karanlıkta, âmâyâ göz,
Vücuda - can, sağır ve dilsiz- söz" (s. 176 Kut Alçu Bilim).
Bu destanın 179. sayfasında Adalet Güneşdoğdu, Elik padişaha
hikmetli Akdilmiş'e, sevgi hakkında soru sormuştur:

"Sayın kutsal Elik!
Sevenler hemen tanır yüzünü görüp,

Her şey göze güzel görünür,
Sevdiğini yürek hisseder, bilir.

Sevişenin yüzünde belirti olur,
Göz göze gelse bilir bunu" diye hikmetli Akdilmiş, cevap
vermiştir.

Sonuç olarak söylersek Balasagınılı Cusup'un "Kut Alçu Bilim"
destanı, hikmetli içeriği okyanus gibi derin ve geniştir. Bu kendi içerisine
yukarıda bahsedilenden hariç, beyin, vezirlerin ne gibi vasıflarının
olması gerektiği, asker yöneticisinin, has hacibin, saray yöneticisinin,
hazinedarın nasıl insan olması gerektiğini adaletle açıklamaktadır.
Bununla birlikte doktorlar, dua ile tedavi edenler, aşçıları yönetenler
nasıl olmalı, kardeşlerin birbirlerine olan muameleleri, çocukları terbiye
etmenin, hanımlara yapılacak muamele hakkında, misafir ağırlama ve
misafirliğe gitme kuralları, rüya görmenin ve tabir etmenin yönleri ile
ilgili söylenmiş hikmetli sözler vardır. En sonunda geçmişe
kederlenmeme, pişman olmama, ölene baş sağlığı dileme hakkında
söyleyip, kendisine de nasihat ederek, bilim hakkında şöyle diyerek
özetlemiştir:

"Bilim alırsan saygı itibar getirir,
Bilim sana akıl, düşünce, güç verir.

Ne kadar bilsen o kadar öğren, oku,
Okuyan her zaman muradına ulaşır.

Bilim deniz, dibi de sınırı da yok,
Ne kadar alsan azalmaz, doluverir,

Bilim için el uzattım durmak bilmeden
Sözü söze bileştirdim, hislerimi katıp.

Yüce idi Türk sözü dağda gezen.
Öğrettim, Uygur yaptım kendisini.

Dört yüz ve altmış iki idi,
Bitirdiğim yıl, kelimeleri birleştirip.

On sekiz ay içinde yazıp bitirdim,
Seçip sözlerin cevherini, yeri gelince" diye destanı bitirmiştir.

Sonuç olarak söylersek Balasagınlı Cusup, Orta Çağ'daki derin düşünürlerden biri olmuştur. Onun "Kut Alçu Bilim" destanının içeriği, Cusup'un kim olduğunu göstermektedir.

Cusup o dönemin en ünlü danışmanı, düşünürü, nasihatçisi, felsefecisi, tarihçisi, şairi, doktoru, astronomu olmasının yanında, ayrıca coğrafyayı iyi bilen bir Kırgız'dı. Bununla birlikte Cusup'un "Kut alçu bilim" destanı, uluslararası önem taşıyan bir eserdir. Bunun birinci el yazısının nüshası Afganistan'ın Herat şehrinde bulunup, önce Türkiye'nin İstanbul şehrinin kütüphanesine gelir, sonra buradan Avusturyalı İosif Fon Hamzinde adlı bilim adamı olarak, Vena şehrinin kütüphanesine verir. Şu anda orada korunmaktadır. İkinci nüshası Arap alfabesi ile yazılmış, Mısır'daki Kahire kütüphanesinde korunmaktadır. Bu nüshanın resmini 1896 yılında Ordinaryüs V. V. Radlov özel olarak kopyalayıp Petersburg Akademisi'nin Asya Müzesi için aldirtmiştir. Şimdi bu SSCB Bilimler Akademisi'nin Leningrad'daki Doğuyu Tanıma bölümündeki elyazmaları fonunda korunmaktadır. Destanın Namangan'da bulunan üçüncü nüshası Özbek Cumhuriyeti'nin Bilimler Akademisi'nin Doğuyu Tanıma Enstitüsü'nün elyazmaları fonunda korunmaktadır. Bu nüsha Arap harfleri ile yazılmış ve tamamen temiz olarak korunmaktadır.

Tarihte bahsedilen “Büyük İpek Yolu” Balasagın şehrinde geçmiştir. Bu bağlamda sözü İpek Yolu’nu anlatmaya başlamadan önce, ipeğin kendisinin nasıl ortaya çıktığı hakkında biraz durulur. İpek üretiminin tarihini araştıran bilim adamları çoktu. Onlar, ipek üretiminin tarihinin çok derin olduğunu ve çok eski asırlarda başladığını, ipeğin memleketinin Çin olduğunu söylemektedirler. Rus bilim adamı V. A. Radkeviç⁴² 1990 yılında yayınladığı “Büyük İpek Yolu” adlı küçük eserinde, ipek üretme meselesine büyük bir ehemmiyet vermiş, ipeği üretmenin ve ticaret amaçlı satmanın milattan dört bin yıl önce Çin’de başladığını söylemiştir. Fava ve Vintt adlı Batı Avrupa’nın ünlü ipekçileri, kozadan ipek üreten kurtların M.Ö. 7000 yıllarından itibaren Çin’de tanınmaya başladığını söylemişlerdir. İpek üretimini iyi bile uzman, Prof. A. A. Tihomirov,⁴³ Çin halkının masallarına dayanarak ipekçiliğin Çin’de M.Ö. 3000 yıllarında olduğunu ve Çin’in o dönemdeki İmparatoru Çin Çonga (Şinongo), ipekçiliği geliştirmeye büyük bir merakı olduğunu, ipek kurtlarının bakımının iyileştirilmesini desteklediğini söylemiştir.

Bilim adamı E. F. Poyarkov,⁴⁴ birçok bilimsel kaynakları araştırarak, ipekçiliğin mekânı Çin’in Şandun eyaletindeki Şandun yarımadasıdır demiştir. Bu yerde ipek üretecek kurt ve onları besleyecek ağaç (dut) yaprağı çok iyiydi. Sonuç itibarıyla bu eyalet, M.Ö. 2255 yılında Çin İmparatoru’na çok sayıda ipek ürünleri vermiştir.

Kozadan ipek üretmeyi ilk kez Çin İmparatoru Hoang Tin’in eşi Siling-çi’nin bulduğu bugüne kadar Çin halkınca söylenmektedir (bazı yerlerde onun kızı Lui-çen olduğu da söylenmektedir). Bu, şu şekilde olmuştur: Siling-çi bir gün bahçede çay içerken bir yuvarlak ipek kozası çayının içerisine düşüverir. Onu bardaktan alıp atarken kozanın kenarından çıkan ipek ipliğinin ucundan tutup çektiğinde, ipek ip çıkmaya başlar ve peşi sıra devam eder. Böylece bahsedilen kozadan bir miktar ipek ip alır. Böylelikle ipek ipi, ilk Çinli kadın Siling-çi bulmuştur. Bu olayın M.Ö. 2698 yılında olduğunu Prof. A. A. Tihomirov’un kendi çalışmasında söylediğini, V. A. Radkeviç “Büyük İpek Yolu” adlı eserinin 43. sayfasında net olarak yazmıştır. Çin’in çoğu ilçelerinde bu günü (2698 yılı) ipek ipi bulan Siling-çi’ye anısına ithaf ederek her sene

⁴² V. A. Radkeviç (d...-ö...): Bilgi elde edilememiştir.

⁴³ A. A. Tihomirov (d. 1850-ö. 1931) Biyoloji-Zooloji Profesörü. Son olarak Moskova Devlet Üniversitesinde rektörlük yapmıştır.

⁴⁴ E. F. Poyarkov (d...-ö...): Bilgi elde edilememiştir.

hatırlayıp, bayram gibi belirlemişlerdir. Çin'in başka ülkelerle ipek ticaretine M.Ö. V. yüzyılda başladığı tahminen söylenmektedir. Büyük İpek Yolu'nun birinci kervanı, Çin'den batıya doğru M.Ö. II. yüzyılın 114. yıllı kâşif tüccar-subay Çonan Syanya'nın yönetimi altında eski Çin'in başkenti olan Loyan'dan (Çanyan şehrinin 500 km kuzey batısında) başlamıştır. İpek, pirinç ve diğer malların yüklü olduğu yüzlerce kervan, develerle, atlarla, katırlarla, M.Ö. III. yüzyılda başlatılıp, "Büyük İpek Duvarı'nın" kenarından devam ederek, Lançcou üzerinden geçerek nihayet Dunhuan şehrine gelmiştir (bu şehir Turfan'ın doğu tarafındadır). Bu noktadan Büyük İpek Yolu iki ayrı kolda gider: kuzey ve güney yolları. Güney yolu ile giden kervan, Takla-makan bozkırı üzerinden giderek Hotan, Yarkend, Baktran'ı dolaşarak Merv şehrine (Antiokya – Margiana'ya) gelmiştir. Kuzey yolu ile giden kervan, Turfan üzerinden Kaşkar'a gelip, Tyan-Şan'ın geçilmesi güç bellerini aşıp Fergana ovası üzerinden Semerkant'a, ondan sonra Merv'e gelip, kuzey-güney kervan yolları bileşmiştir. Böylece Çin'den çıkan kuzey ve güney kervanların birleştiği Merv şehrinde sonra "Merkezî Büyük İpek Yolu" başlamaktadır. Bunun birinci ve en önemli yönü Bağdat şehrine yönelerek, ondan sonra Suriye'nin Antiokya ve Tır Deniz⁴⁵ limanına varıp, gemilerle Mısır'a, Bizans'a Roma İmparatorluğu'na, Yunanistan'a ve Akdeniz'in diğer ülkelerine ipek ticareti yapılmıştır. İkinci yönü ise, Kaşkar'dan Orta Asya'ya, bazen Tyan-Şan, Pamir dağlarının yüksek bellerini aşarak Afganistan üzerinden Hindistan'a, Endonezya'ya ondan sonra da denizden gemilerle Hindistan'a, Malezya[Malay da olabilir]'ya kadar ipek ticareti gitmiştir. İpek yolunun üçüncü istikameti ise, Semerkant, Harezm ile Volga [İdil]'ya varıp, ondan sonra Doğu Avrupa'ya dağılmıştır. Bu ipek yolu ile Çin'in, Hindistan'ın Orta Asya'nın kıymetli malları, özellikle ipek eşyaları Rusya'ya, Kiev'e, Novgorod'a satılmış, sonra Moskova'ya özel "Çin ipek" dükkânı açılmıştır.

Kervanlar ağır ve zor şartlarda, çoğu zaman gece gitmişlerdir. Havanın sıcaklığına soğuluğuna, rüzgâra-tipiye, soyguna sebat göstererek, yüksek kayalıklı geçitleri yenip, susuz çölleri geçmişlerdir. Bazen savaşlarla karşılaşarak, yağmalanmaya maruz kaldıkları zamanlar da olmuştur. Kısaca bu "Büyük İpek Yolu" ile ticaret 1500 yıl yaşayarak,

⁴⁵ Kızıl Deniz

tüm uzunluğu 7.000 km'ye kadar uzamıştır. Kervanlar günde ortalama 25–30 km'den fazla yol yürümemiştir.

Sonuç olarak Büyük İpek Yolu ticareti, Asya ile Avrupa ülkelerinin arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkileri tanzim etmeye, güçlendirmeye ve gelişmesine imkân sağlamıştır.

Böylece, Burana müzesi derin tarihî anlamı olan ve kutsal bir yerde bulunmaktadır. Onun geleceği parlaktır. Bu tarihî şehrin kalıntısını, arkeolojik kazı ile manzarasını genişletmek ve burada göbek kanı damlayıp⁴⁶ doğan hemşehrimiz Balasagınlı Cusup'un eserini daha derinden araştırıp incelemek önemli bir görevdir. Bu görev bilim adamlarının, arkeologların, yazarların, sanatçıların, mimarların ve bütün toplumun aktif katılımını talep etmektedir. O zaman müze kendi adına yakışır güzelliğine kavuşacaktır. Bunu bizden sonraki nesillerin hayata geçireceklerine ben inanıyorum.

EK 1-A. Burana Müzesi'nin Kurulmasında Büyük Emeği Geçen Rus Arkeolog Dmitri Feodoroviç Vinnik

EK 1-B. Burana Müzesi Hatıra Rozeti

⁴⁶ Göbeği kesilen.

ЕК 2. Burana Açık Hava Müzesi Hatıra Madalyası'nın Ön ve Arka Yüzü

ЕК 3. Burana Minaresinin Fotoğrafçı M. Barabanov Tarafından 1 Eylül 1968 Tarihinde Çekilen ve 1927 Yılındaki Temel Tamirini Gösteren Fotoğraf

EK 4. Arkeologların Burana'nın Önünde 1 Haziran 1970 Tarihinde Kapsamlı Restorasyondan Önce Çekilmiş Fotoğrafı

**“KİTÂBÜ’N-NÜZHETİ FÎ RAVDATİ’R-RÛH VE’N-NEFS VE
KİTÂBÜ’R –RAVH FÎ İLMİ’R-RÛH”
ADLI İKİ RİSALENİN TÜRKÇE ÇEVİRİSİ***

Müellif: Muhyiddin Muhammed b. Süleyman b. Said
Çeviren: Ahmet PİRİNÇ**

Takdim

Türkçe çevirisini yapmış olduğumuz bu iki risalenin müellifi olan Kâfiyeci’nin asıl isim ve künyesi Muhyiddin Muhammed b. Süleyman b. Said’dır. Babasının adı Muhyiddin Mehmed’dır. İbn-i Hacib’in Kâfiye kitabıyla çok iştiğal ettiği için “Kâfiyeci” nisbetini almıştır. Kâfiyeci, asıl itibarıyla Bergamalıdır. Fakat bazı kaynaklar onun Sarûha’nın Kökçeköy (Kökğaki) köyünde doğduğunu zikrederler. Kâfiyeci’nin doğum tarihi 788 (h)/1386 (m) dir.

İlk tahsilini memleketinde yapan Kâfiyeci, Molla Fenârî ve Kütahya’da Vacid Medresesi’nde ders veren Abdülvacid b. Muhammed el-Kütâhî gibi değerli üstatlardan ilim tahsil etmiştir. Bununla yetinmeyen Kâfiyeci, ilim uğruna seyahate çıkmış, Anadolu, İran ve Orta Asya’yı dolaşp birçok âlimle görüşmüştür. Daha sonra 830 yıllarında Eşref Barsbay zamanında Kahire’ye giderek orada tekâmül etmiştir.

Kâfiyeci, Mevlana Şemseddin Fenari, Mevlana İbn-i Melek, Mevlana Burhaneddin Haydar, Mevlana Vacid, Hafizüddin İbn-i Bezzaz ile görüşerek ilmi sohbetlerinden istifade etmiştir. Kendisinden de İmam Suyuti gibi birçok âlim istifade etmiştir. Bu büyük İslam âlimi ve fikir adamı, bir dilbilimci olmakla beraber, tefsir, tarih ve psikoloji gibi ilimlerle ilgili olarak metodolojik yaklaşımlar ortaya koymuş, felsefenin birçok alanıyla ilgilenmiş özellikle dil, varlık ve bilgi felsefesi alanında ön plana çıkmıştır.

Sultan ve yüksek memurların ona gösterdikleri hürmetten ve Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet’in şahsına gösterdiği saygı ve kendisine gönderdiği hediyelerden anlaşıldığına göre, Mısır’da yüksek bir ilmi mevkie ulaştığı anlaşılmaktadır. Nitekim Mısır’da İbn-i Hümam’dan sonra “Şeyhuniyye” medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir. Kâfiyeci, sahih itikat sahibi, ilim ehlini seven, bid’at ehlini çirkin gören, dünya malına kıymet vermeyen, fıtrati selim, kalbi saf fakat

çok zeki bir insandı. Hiçbir şeyi kalmayınca kadar, malını sadaka edebilecek bir yaratılıştta idi.

Kâfiyeci 879 (H)/1474 (M) senesi Cumâdel-ûla'nın dördüncü günü Perşembe'yi Cuma'ya bağlayan (15-16 Eylül) gece vefat etmiştir.¹

Kâfiyeci'nin hayatıyla ilgili bu kısa bilgilendirmeden sonra kendi eserleri üzerinden yaşamış olduğu dönemin ilim ve düşünce hayatının temel kodlarını anlamaya yönelik bir projeksiyon tutmak gerekirse müellifimizin bu iki eserini Gazzâlî sonrası oluşan düşünce atmosferine uygun düşecek bir tarzda kaleme aldığı rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira bu iki risalede ele alınan felsefi konular daha ziyade tasavvufi bir veçhete büründürülerek felsefe-tasavvuf arası bir konumda değerlendirilmiştir. Nitekim Kâfiyeci, söz konusu bu iki metinde felsefi kavramların yanında tasavvufi kavramlara da yer vermiştir. Ancak bu iki eserde öne çıkan tasavvufi kavramsal çerçevenin bu eserlerin felsefi olma özelliğine bir hanel getirmediği gibi aslında iki farklı disiplin arasında hem ortak bir dil oluşturma adına hem de kavramsal anlamda bir zenginlik sunma anlamında olumlu bir katkı sağladığını söyleyebiliriz.

Ayrıca yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu iki risale üzerinden yazdıkları dönemin ilmi anlayışlarını, metodolojik yaklaşımlarını ve bütün bunları arka planda besleyen, çağın zihinsel ve entelektüel yapısını genel anlamda da olsa değerlendirme imkânı bulabiliriz.

* Bu çeviri "Osmanlı Bilginlerinden Muhyiddin el-Kâfiyeci'nin Felsefi Görüşleri" isimli yüksek lisans tezinin "Kâfiyeci'nin Felsefi Eserlerinin Türkçe Tercümelere" bölümünde yer alan iki risalenin tekrar yeni baştan çevirisi yapılarak hazırlanmıştır.

** Elazığ Mezre Ortaokulu, ahpirinc@hotmail.com.

¹ Geniş bilgi için bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l Müfessirîn*, c. 2, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 602-603; Hasan Gökbulut "Kâfiyeci" md., *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, 154; Kâfiyeci, *et-Teyşîr fi Kavâidi İlmi't-Tefsir* (Trc. Muk., İsmail Cerrahoğlu), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1989, s. 7-8; 10-11; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyetü'l Ârifîn Esmâü'l Müellifîn ve Âsârü'l Musannifîn*, c. VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1982, s. 208; Kasım Şulul, *Kâfiyeci'de Tarih Usulü*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 18, 21; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (sad. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), c. I, Meral Yayınları, İstanbul, 1975, s. 377-378; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 6, Çağ Yayınları, İstanbul, 1986, s. 444; Süleyman Hayri Bolay, *Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe*, Ankara, 2005, s. 112-117; 214-215.

Bahse konu olan bu iki risale birbirinin tamamlayıcısı niteliğinde olup okuyucuya rûh konusunda detaylı olmayan ancak bütüncül bir bakış açısıyla konuyu değerlendirme imkânı sunan bir özelliğe sahiptir.

Kâfiyeci, bu iki eserinde metafizik bilginin imkânı bağlamında yeni bir yöntembilimle rûh-beden ikilisine ilişkin yapmış olduğu değerlendirmeler üzerinden insanın ontolojik bütünlüğüne vurgu yapmış ve bu bütünlük bağlamında insanın ahlakiliğine dikkat çekmiştir. Müellifimiz daha sonra meâd ve ahiret öğretisine ilişkin Ehl-i Sünnet düşüncesinin klasik kalıpları içerisinde kalarak rûh-beden bütünlüğü çerçevesinde rûhun ölüm sonrası serüveniyle ilgili olarak genel görüşlere yer vermiştir.

Müellifin yaşadığı döneme ilişkin yaptığımız bu kısa değerlendirmelerden sonra ilgili risaleleri biraz daha yakından tanıyalım: ‘Kitâbu’n-Nüzheti fî Ravdati’r-Rûh ve’n-Nefs’ adlı bu eser Ayasofya Kütüphanesinde 2130/1 no’lu mecmuanın 1a-7a varakları arasında bulunmaktadır. Bir önsöz (mukaddime) ve iki bölümden (bab) oluşmaktadır. Ancak eserin yazıldığı tarih belirtilmemiştir.

Önsöz kısmında müellif öncelikli olarak rûh kavramının incelenmesindeki metafizik zorluğa dikkat çekerek bu konuda takip edilecek yöntembilime (metodoloji) işaret eder. Yine bu kısımda rûh kavramının etimolojik tahlili ve mahiyetine ilişkin kısa bir değerlendirme bulunmaktadır. Daha sonra ise rûhun sonradan yaratılması (hadis) bağlamında rûh-beden ikilisinden hangisinin öncelikli olarak yaratıldığı tartışmasını ele alır.

Birinci bölümde nefsi-i natıkanın yaratılma hikmetine kısaca değinerek insan nefsi için söz konusu olan üç temel kuvveti zikreder. Konunun devamı niteliğinde nefsin aklî idrâk derecelerini açıklar. Müellif bu bölümde ameli kuvvet bakımından nefsi için söz konusu olan derecelere (mertebe) de işaret eder.

İkinci bölümde ise nefsin/rûhun bedenle olan ilişkisini insanın ontolojik bütünlüğü bağlamında değerlendirerek rûhun bedenle olan ittisalının nasıl gerçekleştiğini açıklar.

‘Kitâbu’r-Ravh fî İlmi’r-Rûh’ adlı eser ise Ayasofya Kütüphanesinde 2130/2 no’lu mecmuanın 8a-16a varakları arasında bulunmaktadır. Bu risale üç bölüm içermektedir. Müellif eserini 873/1468 senesi, Muharrem’in 5’inde tamamladığını belirtir.

Birinci bölümde psikoloji (rûh ilmi) ve onunla ilgili olan konuları açıklar. Bu bağlamda psikoloji ilminin önemi, rûhun/nefsin tanımı ve bir metafizik gerçeklik olarak rûhun bütün yönleriyle felsefenin konusu olup olamayacağını tartışır.

İkinci bölümde, rûh ilminin temel ilkeleri ve problemlerini ele alır. Bu bölümde rûhun hadis mi yoksa kadim mi tartışmasını yapar. Yine bedenle rûhun yaratılma önceliği ve sonralığı meselesini zaman boyutuyla tartışır. Rûhun ölüm sonrası durumuna ilişkin kısa bir değerlendirmede bulunarak berzah âlemi ve rûhun orada nail olacağı nimet veya göreceği azaba işaret eder.

Üçüncü bölüm ise ikinci bölümün devamı niteliğinde olup rûhun bedenden ayrıldıktan sonraki durumuna ilişkin açıklamaları içermektedir. Bu bölümde berzah-kabir ilişkisine değinerek berzah hayatını daha geniş bir şekilde tartışır. Bu bağlamda ceza veya mükâfatın, beden-rûh ikilisine yönelik olduğunu belirtir.

1. Kitâbu'n-Nüzheti fî Ravdati'r-Rûh ve'n-Nefs" İsimli Risalenin Türkçe Çevirisi

Hamd, nefsi yaratıp onu arındıranı (tezkiye) öven (senâ) Allah'a mahsustur. Peygamberlerin efendisi nebimiz Muhammed (s.a.v)'i beldelerin en hayırlısı ve en temizinden seçip gönderdi. Güneş ve güneşin aydınlığı devam ettiği müddetçe, Allah'ın salât-u selâmı onun, yakınlarının (âline) ve dostlarının üzerine olsun.

Bilinç halinde Allah'a yakınlığın (üns) ve yetkinliğin (kemâlât) kaynağı olan ve insanın yaratılış gizeminin (esrâr) olgusal bir gerçeklik şeklinde ortaya çıktığı (mazhar) "**Kitâbu'n-nüzheti fî ravdati'r-rûh ve'n-nefs**" adlı bu kitap, bir önsöz (mukaddime) ve iki bölümden (bâb) oluşmaktadır:

Önsöz (mukaddime) kısmında rûh, rûhun sonradan yaratılması (hudûs) ve bu konuda ileri sürülen görüşlerin açıklaması vardır. Biz rûh konusunda ancak (ilahi) izin ve insani gücümüz ölçüsünde konuşacağız. Zira insan akli duyu organlarıyla, dinin esaslarıyla ve nasla sınırlı (mukayyed) bir özelliğe sahiptir. Durum böyle olunca haliyle aklın şeyleri (mevcûdât) hakikatte (nefsü'l-emr) olduğu üzere ele alıp araştırması (tahkîk) çok zor hatta özellikle "rûh" örneğinde olduğu gibi imkânsızdır. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Ey Muhammed! Sana rûhtan soruyorlar. De ki: "Rûh Rabbimin bildiği bir iştir ve size*

ilimden ancak az bir şey verilmiştir.”² Ancak onu (rûhu) kendi dışında olanlardan ayıran yönüyle anlamaya gelince bu kolaydır. Nitekim bundan dolayıdır ki; Ebü'l-Berekât; “şeyleri tanımlamanın kolay olduğunu” söylerken buna karşılık İmam Râzi ise “şeyleri tanımlamanın zor olduğunu” belirtmiştir.

Rûh, hem müzekker hem de müennes olarak kullanılan “kurbun” gibi “fu'lun” vezninde bir isimdir. Her ne kadar onun (rûhun) aynıysıyla bu anlamı belirlemek dil bilimcileri zorlamış/uğraştırmış olsa da kelimelerden (lafız) diğer manaları anlamak gibi “rûh” kelimesinden de bir mana anlamışlardır. O halde özsel niteliğinde/haddizâtında rûhun kendisi nedir? O bir cevher midir? Yoksa bir araz mıdır? Bir cisim midir? Yoksa cismânî midir? Veya bunlardan başka bir şey midir? Ancak dil bilimcilere göre rûh kelimesinden ortaya çıkan anlama göre o, beden olarak isimlendirilen bu özel (mahsûs) heykelde bulunan soyut bir gerçekliktir (emr). Aynı zamanda ona (rûha) aklî idrak gücü (el-kuvvetü'l-âkile) ve nefis de denilmektedir. Zira o rûh her bir insanın “Ben” sözü ile işaret ettiği şeydir. Fakat buradaki asıl amaç, çoğunluğa (cumhur) göre bedenin sonradan yaratılması esnasında rûhun da sonradan yaratıldığını açıklamaktır.

(Rûhun sonradan yaratılmış olması ile ilgili) birinci açıklamaya/görüşe gelince; rûh varlığı bakımından bir başkasına muhtaçtır. Allah ve sıfatlarından başka da ezeli (kadîm) varlık yoktur. İkinci açıklama/görüş ise; Allahu Teâlâ'nın, bedenin geçirdiği aşama ve süreçleri zikrettikten sonra “...sonra onu bambaşka bir yaratık yaptık”³ sözü sebebiyledir. Zira müfessirler bu ayetten kastın rûh ve akıl gücünün (en-nefsü'n-nâtika) beden üzerine dökülmesidir (feyezân) demişlerdir. Aynı zamanda bu ayet ile rûhun bedenden başka bir şey olduğuna ve bedenin yok olmasından sonra rûhun baki kalacağına dair delil de getirilmiştir. Ancak Nebi (s.a.v)'in: “Allahu Teâlâ rûhları, cesetleri yaratmadan iki bin yıl önce yarattı.”⁴ hadisinden hareketle bazı alimler, rûhun beden yaratılmadan önce yaratıldığını söylemişlerdir. Ancak

² İsra 17/85.

³ Mü'minun 23/14.

⁴ Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 2761; “Keşfu'l-Hafa'da bu hadisin zayıf bir hadis olduğu zikredilir.” İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa ve Muzilu'l-İlbas Amme's-tehera mine'l-Ehadis fi Elsineti'n-Nas*, c. I, 3. Daru'l-Kütüb el-İlmiyye, bs., Beyrut, 1988, s. 112-113.

Kur'an'ın hadise olan önceliği apaçık olduğundan dolayı bu konuda tercih edilen (rûhun bedenle beraber yaratılması şeklindeki) ilk görüştür.

Aynı şekilde 'rûhun' maddi olup olmaması konusunda da ihtilaf edilmiştir. Bazısı, rûhun bedende idrak eden (müdrük), nûrânî, organların cevherinde bizâtihi hareket eden ve bedende, gül suyunun gülde, yağın susamda, ateşin kömürde yayıldığı gibi yayılan bir cevher olduğunu söylemişlerdir. Nitekim Nebi'nin (s.a.v): "*Senin en büyük düşmanın iki tarafında bulunan nefsidir.*"⁵ sözü de bunu teyit etmektedir. Yine ayrıca her akıl sahibi, rûhu kendi nefsinde bulur ve "Ben" sözüyle rûha işaret ettiğini bilir. Şüphesiz bu işaretin beden içinde var olan bir şeyi gösterdiği zorunlu olarak bilinen bir gerçektir. Şayet işaret bu bedenin ötesinde var olan bir duruma/bir şeye yöneliktir denilseydi (bu anlayış) akıllar nezdinde kabul görmez ve onu yalanlama hususunda neredeyse tam bir mutabakata varırlardı.

Fakat Ebu Hâmid el-Gazzâlî, Rağıb el-İsfahanî, filozof ve sufilerden bir grup rûhun bedenden ayrı (mufârik) ancak bedeni yönetmek (tedbîr) ve beden üzerinde etkin olmak (tasarruf) şeklinde bir ilişkiyle bedenle bağlantılı bir cevher olduğunu kabul etmişlerdir. Bu konuyla ilgili başka görüşler de söz konusudur. Ancak burada biz daha çok tercih edilen görüşleri ele aldık.

Birinci Bölüm

Aklî Gücün (en-nefsü'n-nâtika) Yaratılma Hikmetinin Allah'ı Tanıma ve O'na İbadet Etmek Olduğunun Açıklamasıdır.

Allahu Teâlâ şöyle buyurdu: "*Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.*"⁶

Şüphesiz insan nefsi için şehvet, öfke, akıl gücü olmak üzere üç güç (kuvvet) vardır. Bu üç güç, dengeli olduğunda, nefis için hikmetten, iffetten ve cesareten birleşik (mürekkep) "adalet" meydana gelir. Nasıl ki "cesaret", öfke gücünün terbiye edilmesinin bir sonucu ise "hikmet" de akli gücün dengeli olmasının (i'tidâl) bir sonucudur. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Ve işte böyle, sizi ortada yürüten bir ümmet*

⁵ Bu hadisi Beyhaki Kitabuz-zühd'de zayıf bir isnatla rivayet etmiştir. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa ve Muzilu'l-İlbas Amme's-tehera mine'l-Ehadis fi Elsineti'n-Nas*, s. 143.

⁶ Zariyat, 51/56.

kıldık.”⁷ Müfessirler buradaki “vasat” tan kastın, “adalet” olduğunu söylemişlerdir.

Akli güç/akli idrâk bakımından nefis için dört derece (mertebe) vardır:

Birinci Derece, yaratılışın başlangıcında bilgidен yoksun olup (hâlî) fakat bilgiyi kabul edici olması yönüyle “**Heyûlânî Akıl /el-aklü'l-heyûlânî**” diye adlandırılır. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Allah sizi, annelerinizin karnından çıkardığı zaman hiçbir şey bilmiyordunuz...*”⁸

İkinci Derece, duyuların kullanımı ile öncelikli zorunlu (a priori) bilginin meydana gelmesinden dolayı teorik (nazari) bilgiye geçiş (intikâl) yeteneğinin oluşması sebebiyle “**Bilmeleke Akıl/el-aklü bilmeleke**” olarak isimlendirilmiştir. Zira Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Nefse ve onu biçimlendirene, sonra da ona kötülük ve takva kabiliyetini verene yemin olsun ki*”⁹

Üçüncü Derece, teorik (nazari) bilgidен istifade bununla mümkün olduğundan “**Müstefâd Akıl/el-aklü'l-müstefâd**” olarak isimlendirilmiştir.

Dördüncü Derece, yeni bir kazanımın cisimlenmesi (tecessüm) olmaksızın bilgileri müşahede etmeye muktedir olduğu için “**Bilfiil Akıl/el-aklü bilfiil**” olarak isimlendirilmiştir. Bütün bunlar Allah'ın lütfu ve nimetiyledir. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Lütuf bütünüyle Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir...*”¹⁰

Akl gücü (en-nefsü'n nâtıka) için en yüce mertebe; Yaratıcıyı/es-Sâni'yi kemâl sıfatlarının O'nun için olmasıyla, noksanlıklardan tenzih etmekle, bütün etkilerin/eserlerin (âsâr) ve fiillerin O'ndan sudur etmesiyle bilmektir.

Ameli akıl gücü (el-kuvvetü'l-'ameliyye) bakımından nefis için aynı şekilde dört derece (mertebe) vardır: **Birincisi**; nebevi yolu ve ilahi kanunları kullanarak dışa dönük olan yönün (zâhir) arınması/düzeltilmesi. **İkincisi**; gayb âleminden alıkoyan/meşgul eden şeyleri ortadan kaldırmakla, iç dünyanın (bâtın) kötü alışkanlıklardan

⁷ Bakara, 2/143.

⁸ Nahl, 16/78.

⁹ Şems, 91/7-8.

¹⁰ Hadid, 57/29.

temizlenmesidir. **Üçüncüsü**; kudsî sûretlerle nefsi süslemek. **Dördüncüsü**; nefsin, bütün kudretin Allah'ın kudreti nezdinde izmihlal bulduğunu ve bütün ilimlerin O'nun ilminin enginliğinde batıp gözden kaybolduğunu (gark) görebilmesi için Allahu Teâlâ'nın sıfatlarını mülâhaza edip o sıfatlara odaklanmasıdır (kasru'n-nazar). Zira bütün varlık ve kemâl, hiç şüphesiz O'ndan feyezân etmiştir.

Ebu Hanife'nin fıkıhın tanımındaki; "Kişinin lehinde ve aleyhinde olanı bilmesidir." şeklindeki ifadesi de bunu desteklemektedir. Bu (tanım), Yüce Allah'ın "...Herkesin kazandığı hayır kendisine, yaptığı kötülüğün zararı yine kendisinedir..."¹¹ ayetinden alınmıştır.

Beydâvî, "Meleklerin de arşın etrafını kuşatarak, Rablerine hamd ile tesbih ettiklerini görürsün."¹² şeklindeki Allahu Teâlâ'nın sözünün tefsirinde şöyle dedi: "(Allah'ın bu sözünde) yücelerin (illiyyûn) derecelerinin nihâî sınırının ve onların lezzetlerinin en yücesinin, Hakk'ın sıfatlarına dalmak (istiğrâk) olduğuna ilişkin bir bilgi/bir uyarı vardır."

(İbadet konusuna gelince), ibadetin hikmeti ve gayesi "takva"dır. Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabb'inize kulluk edin ki (Allah'ın) azabından korunasınız.*"¹³

Sonra "takva"dan da daha yüce ve ileri olan amaç (maksat), Kerim olan Allah'ın veçhini arzu etmektir. Nitekim Yüce Allah'ın: "*O ki, Allah yolunda malını verir, temizlenir. Onun yanında, başka bir kimse için karşılığı verilecek hiçbir nimet yoktur. O ancak yüce Rabbinin rızasını aramak için verir. Elbette yakında kendisi de hoşnut olacaktır.*"¹⁴ ayeti bu yüce olan amaca işaret etmektedir.

Bazı müfessirler, "*Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun...*"¹⁵ ayetinin tefsirinde şöyle demişlerdir; o, ibadeti hesaba katmaktan (iltifât) ve ibadetten dolayı mükâfat beklentisinden ibadeti uzak kılmaktır. Allah bizi sakınan (muttakî) kullarından kılsın. Ve bizi nimet verdiği nebilerle, sıddıklarla, şehitlerle ve salihlerle beraber, güvenilir bir makamda haşr eylesin.

¹¹ Bakara, 2/286.

¹² Zümer, 39/75.

¹³ Bakara, 2/21.

¹⁴ Leyl, 92/18,19,20,21.

¹⁵ Al-i İmran, 3/102.

İkinci Bölüm

Nefsin Bedenle Olan İlişkisi Hakkındadır.

Bazıları bu konuda şu şiiri yazmışlardır.

“Sana yücelerden süzülüp gelen gururlu ve nazlı bir güvercin indi.

O açık ve peçesiz olduğu halde, kafa gözüyle bakan herkesten saklanmıştı.

O her ne kadar seninle isteksiz olarak ilişki kurduysa da

Herhalde senden ayrılması ona ağır gelecek ve acı çekecektir.”¹⁶

Temel ilkelerde (usul) de sabit olduğu üzere bu ilişki/bağıntı, âdet olduğu tarzda nefsin yetkinliğinin bedene bağlı oluşu dolayısıyla. Şüphesiz mümkün şeyler (mevcûdât) başlangıçta Allah’tan sâdir olmuştur. Ve bu ilişki aşkın sevgiliye (maşûk) olan ilişkisi gibidir. Hatta ondan daha kuvvetlidir.

İlk olarak nefis, bedene onun sol boşluğunda bulunan, gıdanın buharından ve yumuşaklığından/inceliğinden (latîf) oluşan “kalbi rûh” ile bağlanır. Bu kalbin sol tarafında bir boşluğu vardır. Kanın latîf olanı ona çekilir ve o (kalp), aşırı ısıyla onu (kanı) buharlaştırır. İşte bu buhar, tabipler tarafından rûh olarak isimlendirilir. Bu rûh, onların çalışmalarının temelini ve tedavilerinin kaynağını oluşturur. Bu ilişki sebebiyle bu “hayvani rûh” için bedenın bütün parçalarına ve derinliklerine onunla nüfuz ettiği bir “kuvvet” meydana gelir. Sonra bu kuvvet sebebiyle bedenın her bir organı için söz konusu olan, organın faydasının onunla tamamlandığı bir kuvvet daha meydana gelir. Tıbbi tecrübeler ve hikmet kitaplarının dikkatle incelenmesi bu kuvvete şahitlik eder. Ancak bütün bunların hepsi Hâkim olan yüce Allah’ın izniyledir. Allah-u Teâlâ Hz. Musa’dan hikâyeye ederek şöyle buyurmuştur: *“Bizim Rabbimiz, (var olan) her şeye gerçek özünü ve biçimini veren ve sonra da her şeyi (kendi doğasının gerektirdiği) yola yönelten varlıktır.”¹⁷*

¹⁶ Bu şiir İbn Sinâ’nın “Ruh Kasidesi”nden alınmıştır. Bu kasidenin tamamı için bkz. Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007, s. 325-334.

¹⁷ Taha, 20/50.

Hamd, yegâne olan Allah' a mahsustur. Allah'ın salâtı ve selamı çokça, devamlı ve bir selamlama olarak kıyamet gününe kadar efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v)'e, âline ve ashabı üzerine olsun.

2. “Kitâbu’r –Ravh fî İlmi’r-Rûh” İsimli Risalenin Türkçe Çevirisi

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

Hamd, bizleri ihsan ve cömertliğin bağış denizlerinden rûh ve beden nimeti ile nimetlendiren Allah'a mahsustur. Salât ve selam semalar, dünya, ay ve güneş var olduğu sürece Kur'an ve mucizelerle âlemlere rahmet olarak gönderilen resulünün, hayır ve rıdvan sahibi olan âl ve ashabının üzerine olsun.

Akıl ve irfan sahipleri için sembolik (remzî) bir tarzda kaleme alınmış olan “Kitâbu’r –ravh fî ilmi’r-rûh” adlı bu eser, insanın yetkinliğinin kaynağı olan üç değerli bölüm içermekte olup dostluk ve kardeşlik üzerinde bulunan bir topluluğa (kavim) bizden bir hediyedir.

Söyleyen ne güzel söylemiş:

*“Dostluğu dosttan al ve ona şöyle de,
Dostluk dosttan ise değerlidir”*

Birinci Bölüm

Rûh İlmi ve Onunla İlişkili Olan Şeylerin Açıklaması Hakkındadır.

Rûh ilmi, amaçların nihâî gayesi ve arzuların (metâlib) en yücesinin bilgisi olan aziz ve celil Allah'ı bilmeye (Ma'rifetullah) vesile olması yönüyle, güvenilir/geçerli (mu'teber) bir şekilde beşeri güç nispetinde cüz'i rûhların durumlarının onunla bilindiği bir ilimdir. Zira Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.”*¹⁸

Müfessirler bu ayetin tefsirini şu şekilde yapmışlardır: Yani “Beni” birlemeleri ve “Beni” bilmeleri için.” Gerçekte rûhun bilgisi olan şeyi bütün yönleriyle derinlemesine idrak etmek yalnızca Allah'a mahsus olup O'ndan başkası bilemez. Aslında -bütün yönleriyle bilinme anlamında- işlerin birçoğu da rûh gibidir. Ancak rûh, her ne kadar bâtın olma yönüyle daha aşikâr olup bizce vicdan ve burhan ile bilinen olmuş olsa da zâhiri açıdan bize gizli olduğundan dolayı bu anlamda daha

¹⁸ Zariyat, 51/56.

benimsenen (meşhur) bir örnek olmuştur. Nitekim bu konuda kabul edilen ve uygun görülen yaklaşım şudur; “Tamamı/bütünü idrak edilemeyen, tamamı da terk edilmez.” Zira bütünüyle bilgisiz kalmaktansa birazını bilmek daha hayırlıdır.

O halde biz rûhu mümkün olduğu kadarınca incelerken rûh konusunda zor ve imkânsız olanı da terk ederiz. Nitekim Allahu Teâlâ: “Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başka yük yüklemez.”¹⁹, “Ey Muhammed! Sana rûhtan soruyorlar. De ki: “Rûh Rabbimin bildiği bir iştir...”²⁰ buyurmuştur.

Burada “rûh”, “akıl” ve “kalb” kavramlarından dilenilenin/kastedilenin tek bir şey olduğudur. O da “insânî rûh” dur. “İnsânî rûh” da hakikatte insanın ta kendisidir. Ancak “hayvânî rûh” a ve “kozalak şeklindeki et parçasına” gelince o, rûhun beden ile olan bağıntısının dayanağı olup canlı türleri arasında ortaktır.

Bundan dolayı söyleyen şöyle dedi:

“Ey cismine hizmet eden, cismin ihtiyacını karşılamak için daha ne kadar gayret edeceksin?

Kendisinde zarar (hüsran) bulunan şeyden kâr mı istiyorsun?

Rûhuna yönel, onun faziletlerini kemale erdirmeye çalış.

Sen sadece rûhunla insansın, cisminle değil.”

Dil (lisan) konusuna gelince o, kalbin aynasıdır. Kalp de “hayvânî rûhun” aynasıdır. Hayvânî rûh ise “insan rûhunun” aynasıdır. İnsan ise varlığın gizeminin (esrâr) aynasıdır.

Şöyle diyenin sözü de buna yakındır;

“Ey beni irademden alıkoyan cesedim,

Sen benim yakınlarımdan olmadığın halde ben sana ağladım

Seninle olan arkadaşlığım, gözümdeki örtüden dolayıdır.

O örtü kalkınca senden kabımı boşalttım.

Cisim rahimdeki bir nutfeden ibaret değil midir?

Kanların en kötüsü olan hayız kanıyla gıdalanmış,

Ve ancak cisim idrar ve gaita kabı değil midir?

Ne kadar sıvanacak şeylerle sıvanırsa sıvansın

Bizden olan her cins kendi cinsine kavuşacaktır.

¹⁹ Bakara, 2/286.

²⁰ İsra, 17/85.

Ve onun maddesi topraktan ve semadandır.”

Durum böyle olunca (rûh konusunda) bizim için en uygun ve en doğru olan yaklaşım, (rûhun) konumu/durumu itibariyle onun tarafından bize geri dönecek olan fayda ve kazançlar sebebiyle ona tam bir ihtimam/itina ile yönelmemizdir. Zira bu konuda asıl olan, imkân ölçüsünde temizlenme ve arınmadır. Nitekim Allah azze ve celle şöyle buyurmuştur; *“Elbette nefsini temizleyip parlatan kurtulmuştur. Onu kirletip gömen de zıyan etmiştir.”*²¹

Yine Allahu Teâlâ'nın buyurduğu gibi: *“Ama davamız uğrunda üstün gayret gösterenleri, Bize varan yollara mutlaka yöneltiriz: Allah, kuşkusuz, iyilik yapanlarla beraberdir”*²². “Asl” ve “hâl” ile amel etmek zorlaştığında, biz de “fer” ve “söz” ile amel ederiz. Allah izin verirse genişçe açıklaması ikinci bölümde geleceği üzere bu ilmin konusu, rûha has olan durumları açıklaması bakımından “insan rûhu” dur.

Bu ilmin faydası, Allah azze ve celleyi bilmeye vesile olması yönüyle cüz'i nefislerin durumunun bilgisidir. O (bilgi) da iki dünyanın mutluluğudur. Bu (dünya mutluluğu) ne güzeldir! Sonra o (ahiret mutluluğu) ne güzeldir!

Rûh konusunda kabul gören yaklaşım şudur; şüphesiz rûh maddi olup gül suyunun gülde, ateşin kömürde, yağın susamda ve kendi yerlerinde yayılan diğer şeyler gibi rûh da insan bedeninde yayılıp nüfuz etmiştir. Rağıb el-İsfahanî ve bazı kişiler ise; rûhun kendi zâtında mücerret (soyut) olduğunu ancak bedenle olan ilişkisi bakımından ise maddi olduğunu söylemişlerdir.

Böylece rûhun bedenle olan ilişkisi; kralın ülkesiyle, güneşin ise dünya ile olan ilişkisi gibidir. (Bu karşılıklı ilişkinin sonucu olarak) Rûh bir yönüyle faydalı olmuşken diğer bir yönüyle de faydalanan olmuştur. (Bu şekliyle) rûh, sanki iki tarafı cilalı olan bir ayna gibidir.

Şayet bana; “Bu konuda (yani rûh konusunda) her hangi bir görüş bildirmemek caiz midir?” diye sorarsan, ben; “bunun caiz olacağını hatta bu konuda görüş bildirmemenin daha uygun olacağını söylerim. Zira rûhun varlığının maddi olup olmamasını bilmenin bizim için (dini anlamda) bir zorunluluk ve yükümlülük gerektirdiğine dair kesin ve kat'i bir şey söz konusu değilken ve bu konuda görüş belirtmemenin

²¹ Şems, 91/9-10.

²² Ankebut, 29/69.

İslam dininin bir emrini de ihlal etmeyeceği ortada iken bu yaklaşım nasıl daha uygun olmasın.

(Yukarıdaki değerlendirmeleri göz önünde bulundurduğumuzda) “rûh” aslı itibariyle muhkem iken nitelik ve durum (hâl) itibariyle de müteşâbihtir. Böylece rûhun, her ikisine de benzerliği söz konusudur. Bir yönüyle muhkeme benzer, diğer bir yönüyle de müteşâbihe benzer. Bundan dolayı rûh için iki yargı (hüküm) mevcut olmuştur. Netice itibariyle her bir kişinin “ben” sözüyle “rûha” işaret ediyor olması kadarıyla “rûh” bizim için bilinendir. Şu an ele aldığımız konu bağlamında bu kadar bilgi yeterlidir.

İkinci Bölüm

Bu İlmin Problemleri ve Kuralları

Tercih edilen görüşe göre “rûh” cevherdir. Çünkü “rûh”, yer ve gök örneğinde olduğu gibi diğer cevherler gibi kendisiyle (bizâtihi) kaimdir. Ve rûh bedenın sonradan yaratılması (hudûs) ile sonradan yaratılandır (hâdis).

(Rûhun hâdis olmasıyla ilgili) Birinci delil; Rûhun hâdis oluşu, yoklukla öncelenen (mesbûk bil-adem) olması sebebiyledir. Yokluk ve kıdem arasındaki zıtlık sebebiyle yoklukla nitelenen kıdemle nitelenmez.

Rûhun bedenın hudûsu ile oluşu ise Allah azze ve cellenin: “ *..sonra onu bambaşka bir yaratık yaptık*”²³ sözü sebebiyledir; çünkü buradaki “el-inşâ”dan kasıt müfessirlere göre; rûhun beden üzerine dökülmesidir.

Şüphesiz “rûh” değer bakımından izzet ve melekûtun sahibi Allah’a insan tarafından en yakın olan işlerdendir. Zira meleklerin cevherinin türünden olan rûhun cevheri, araz ve cisimlerin tümünden onlara yönelmeksizin onları celb edecek şekilde uzak durandır. Hatta rûh hiçbir şekilde bir başka şeyden de etkilenmez. Ancak rûh Allah azze ve celle katında kararlı bir hal alıp ve O’nun yüceliğini/azametini düşündüğünde rûh için Allah’ın büyüklüğünden ve celalinden bir şey ona görünür. İşte orada rûh giderek kaybolur ve sonunda yok olur.

Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: “... *iyi bilin ki, kalbler Allah’ın zikri ile yatıştır...*”²⁴

²³ Mü’minun, 23/14.

²⁴ Rad, 13/28.

Bu takdim (mef'ulun öne geçmesi) Arap dilinde hasr ve tahsis ifade etmek için kullanılır. Nitekim Allahu Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi; *"Ancak sana ederiz kulluğu, ibadeti ve ancak senden dileriz yardımı, inayeti. (Ya Rab!)."*²⁵ Böylece rûh için isteklerin en yücesi, Allah'a yaraşır bir şekilde O'nu mükâşefe²⁶ sonra da müşâhede²⁷ etmektir.

Şöyle söyleyenin sözü de buna benzerdir;
*"Vücudumun, varlıktan gizli kalması
Şuhud âleminde bana görünen/beliren şeyledir."*

Şöyle diyenin sözünde de bu söze zıtlık yoktur;
*"Varlığın bir günahdır ona başka bir günah kıyaslanmaz
İki makam arasındaki açık fark bulunduğu için."*

Şüphesiz Allah rûha rahmet gözüyle bakar. Bundan dolayıdır ki gerek Müslümanların icmasıyla olsun gerekse Meşşâi, İşrâki ve diğer saygın filozoflara göre olsun bedenın çürüyüp yok olmasından sonra rûh bâki kalır. Göründüğü kadarıyla burada tercih edilen görüşe göre; rûh, altındaki anlamlara farklı şekillerle delalet eden/söylenen (bir kelimedir). Buradaki tartışmanın iman konusunda olduğu gibi kavramlar üzerinden yapılan bir tartışma olması mümkündür.

Rûh, şehâdet ve gayb âlemini bilen Yüce Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği nimetlerle nimetlenmiş olup onun makamı "berzah"tır. Rûhlar için berzahta dünya ve ahiretteki makamlarına göre başta sevinç ve hapis olmak üzere bir takım başka durumlar olduğu gibi rûhlar için yine berzahta, sayılamayacak ve hesap edilemeyecek kadar durum ve konumlar (haller) da vardır. Bu söylediklerimizin tamamen doğru oluşu Allah'ın nebisi Muhammed (s.a.v) lisanıyla haber verdiği sözüyledir; *"Beni arzum, semam kuşatmaz, (günahları) terk eden, temizlenen, sakınan mümin kulunun kalbi kuşatır."*²⁸

²⁵ Fatiha, 1/5.

²⁶ Mükâşefe: Açıklık vasfını taşıyan bir delil ile kalbin (Hakk'ın) huzurunda oluşu anlamına gelir. Geniş bilgi için bkz. Abul Kerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2003, s. 169.

²⁷ Müşâhede: Herhangi bir şüphe bahis konusu olmadan Hakk'ın (kulun kalbinde) huzurudur. Geniş bilgi için bkz., Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, s. 169.

²⁸ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, s. 47.

Resulullah (s.a.v) bir başka hadisinde de şöyle buyurmuştur: **“Allahu Teâlâ insan için akıldan daha değerli bir başka özellik yaratmadı.”** Rivayet olduğuna göre peygamber (s.a.v) “arş”ın büyüklüğünü betimleyerek (tasvir) anlattıktan sonra şöyle dedi: “Melekler Allahu Teâlâ’ya (ya rabbi): **“Arştan daha büyük bir şey yarattın mı?”** diye sordular. Allahu Teâlâ da cevaben: **“Evet, akli yarattım”** dedi.”²⁹

Şüphesiz zikredilen şeylerden ortaya çıktı ki; akıl tüm hesaplamaların ve onu doğru bir şekilde tanımlamanın üstünde bir konumdadır. Rûhun, kalbin ve insanın durumu da benzer şekildedir. Nitekim irfan ve tahkik ehlinin, burada onlardan (rûh, akıl ve kalp) kasıt hepsinin tek bir şey oldukları şeklindeki görüşlerini daha önceden geçtiği yerde ifade ettiğimizden dolayı bu hazine (akıl) için bu sembolik (remz) anlatım ile yetiniyoruz.

Hamd âlemlerin rabbi olan Allah’a mahsustur. Allah’ın salâtı efendimiz Hz. Muhammed (s.av)’e, âline ve onun bütün ashâbının üzerine olsun.

Üçüncü Bölüm

Rûhun Bedenden Ayrıldıktan Sonraki Durumu İle İlgili Açıklama

(Bu konunun ele alındığı –bir başka- yerde belirtildiği üzere)³⁰ rûh bedenden ayrıldıktan sonra berzahadır. Allah azze ve celle şöyle buyurmuştur: **“...Onların gerisinde ise, yeniden dirilecekleri güne kadar (süren) bir berzah vardır.”**³¹

Âlimlerden bazılarına soruldu: Ölüler dünyada mıdır, yoksa ahirette midir? Cevaben şöyle söylemişlerdir: Ölüler ne dünyadadır ne

²⁹ Gazzâli, *İhyâ’ü ‘Ulûmi’d-Dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu, c. I, Bedir Yayınları, İstanbul, 1975, s. 224.

³⁰ Kâfiyeci “berzah âlemi” ile ilgili kaleme almış olduğu “Kitabu’r-Rahmeti fi Beyâni Ahval-i Alemi’l-Berzahi” adlı risalesine atıfta bulunmaktadır. Bu eser Ayasofya Kütüphanesinde 2130/3 nu’lu mecmuanın 17a-45b varakları arasındadır. İki makaleyi ihtiva eder. Birinci makale, sevabık (bu konuda daha önce söylenenler) ve amaçların (makasid) beyanı hakkındadır. İkincisi ise, levahik (ekler) ve fevaidin beyanı hakkındadır. Müellif eserini 873/1468 senesi, Cumâde’l-ahiri’nin 15. günü tamamladığını eserin sonunda kaydeder.

³¹ Mü’minun, 23/100.

de ahirettedir aksine onlar berzahadır. Berzah ise bir engel ve perdedir. Berzah âlemi hacim, boyut ve genişlik yönüyle dünya âlemine benzerken tecelliyat, rûhaniyat ve nuraniyyat yönüyle de ahiret âlemine benzer. Bu anlamda berzah âlemi ahiretten küçük, dünyadan geniş olup iki âlem arasında orta bir âlemdir.

Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur; *“...Ve şu anda bilemeyeceğiniz daha nice şeyler yaratacak.”*³²

Şayet sen rûhun aynı şekilde kabirle de bir ilişkisi var mıdır? diye sorsan, ikinci bölümün konularını değerlendirirken zikrettiğimiz üzere evet vardır, derim. Hatta Ehl-i sünnetin yanında tercih edilen görüşe göre, rûh kabirde nimetlerle nimetlendiği gibi bedenler de kabirde nimetlenir. Kabirde azap görme hususunda da rûhun durumu bunun gibidir. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Bu, Allah'a güç değildir.”*³³ *“...Ve O dilediği zaman onları toplamaya da kadirdir.”*³⁴

Berzah, misâl âleminden ibarettir. Âlemler de çoktur; rûhlar âlemi, şahsiyet âlemi ve diğerleri. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur; *“...Rabbinin ordularını kendisinden başkası bilmez...”*³⁵

Her bir insan şahsı kendisinden çıkan/sadır olan fiillere itibarla bazen rahmetin mazharı olur bazen de gazabın mazharı olur. Şayet sürekli olarak birçok nitelik (sıfât) ondan sadır olursa o zaman o da devamlı bu niteliklere yani sıfatlara mazhar olmuş olur. Aynı şekilde “rûhlar” ve “akılların” da Allah azze ve celleyi ve O’ndan sadır olanları bilmeleri bakımından ilahi kitaplara ve ilahi ilme mazhar olmaları da bunlar gibidir. Sonuç olarak, berzah âlemi şaşılacak mükemmel bir mülk ve alışılmamış acayip bir melekûttur.

Kuşatıcı ve detaylı bir şekilde berzah âleminin gerçek durumunu mülk ve melekût sahibi olan Allah’tan başkası bilemez. Melekût âleminin sahibi ve her şeyin O’na döneceği Allah her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir.

Basiret ve fazilet ehli için, kolay ve yeterli olacak miktar ile yetiniyoruz. Müellif bu eseri 873 (h) /1468 (m) senesi Muharreminin 5’inde tamamlayıp bitirinceye kadar ki geçen sürede Allah’ın kendisine geniş bir zaman verdiğini söyler.

³² Nahl, 16/8.

³³ İbrahim, 14/20.

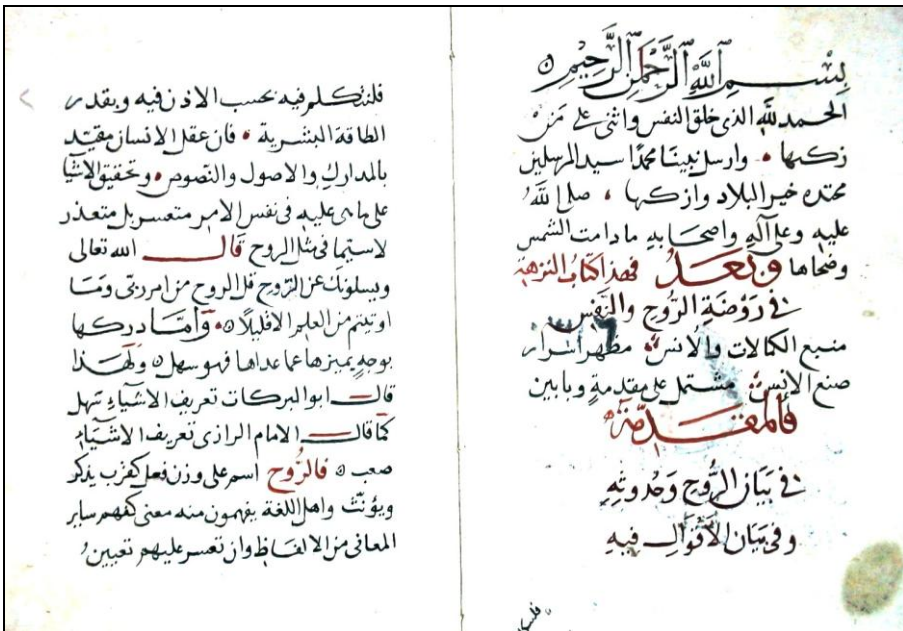
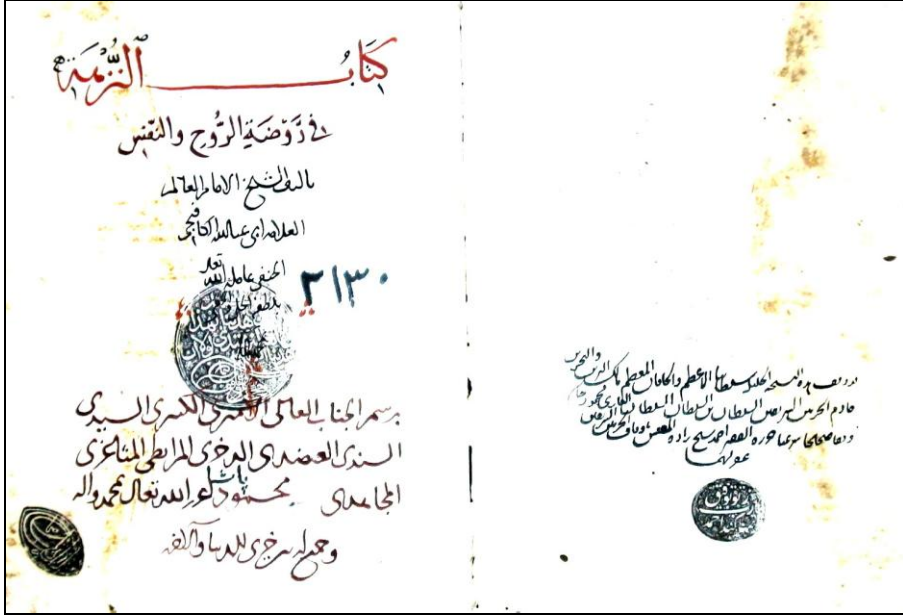
³⁴ Şura, 42/29.

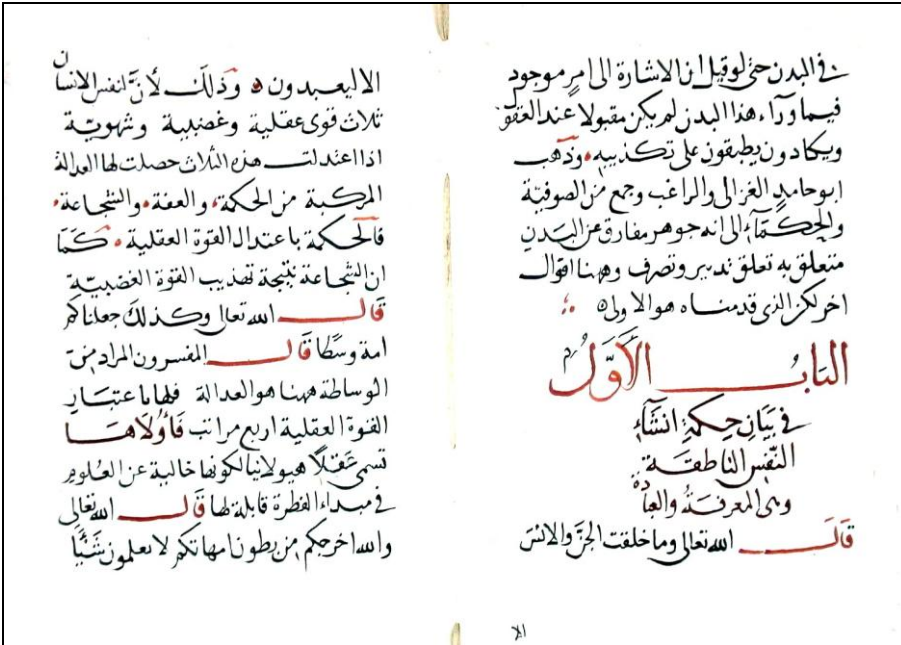
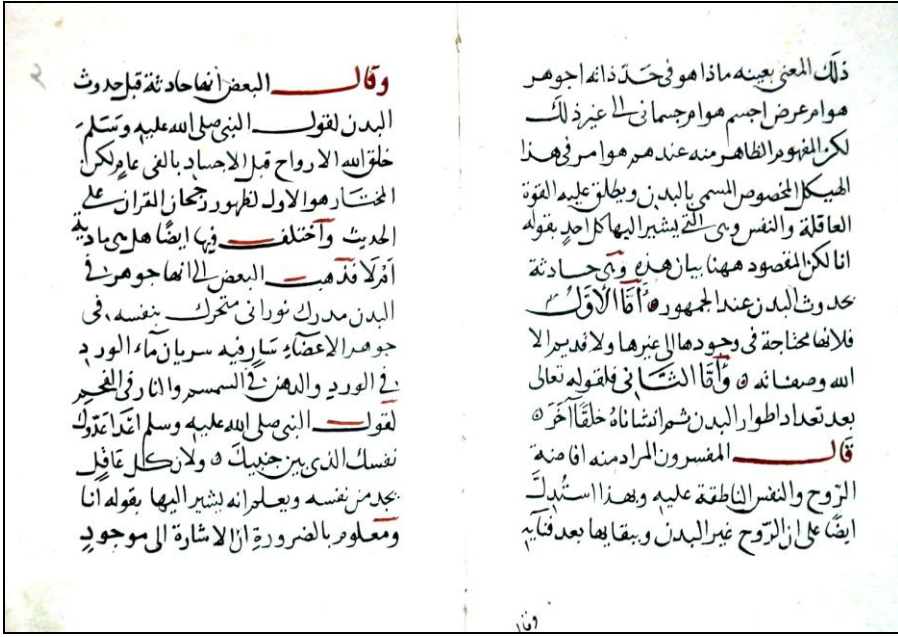
³⁵ Müddessir, 74/31.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l- Hafa ve Muzilu'l- İlbas Amme's- Tehera mine'l-Ehadis fi Elsineti'n-Nâs*, c. I, 3. Daru'l-Kütüb el-İlmiyye, bs., Beyrut, 1988.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyetü'l Ârifin Esmâü'l Müellifin ve Âsârü'l Musannifin*, c. VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1982.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l Müfessirîn*, c. 2, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1973.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe*, Ankara, 2005.
- Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (sad. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), c. I, Meral Yayınları, İstanbul, 1975.
- Gazzâlî, *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu, c. I, Bedir Yayınları, İstanbul, 1975.
- Gökbulut, Hasan, “Kâfiyeci”, *DİA*, İstanbul, 2001.
- Kâfiyeci, *et-Teyisir fi Kavaidi İlmi't-Tefsir* (Trc. Muk., İsmail Cerrahoğlu), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1989.
- _____, “*Kitâbu'r-Rahmeti fi Beyâni Ahval-i Aleml'l-Berzahi*”.
- Kaya, Mahmut, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kuşeyrî, Abul Kerim, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2003.
- Şulul, Kasım, *Kâfiyeci'de Tarih Usulü*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.
- Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 6, Çağ Yayınları, İstanbul, 1986.

TÜRKÇE ÇEVİRİSİ YAPILAN İKİ RİSALENİN ARAPÇA METNİNİN
YAZMA NÜSHALARI

وثانيتهما تسمى عقلاً بالملكة لحصول ملكة الانتقال إلى العلوم النظرية حينئذ بسبب حصول العلوم الضرورية الأولية باستعمال الحواس **قال** الله تعالى ونفس وما سواها فاهمة بما فجورها وتقواها **وثالثتهما** تسمى عقلاً استفاداً لاستفاد العلوم النظرية **ورابعها** عقلاً بالفعل لتمكنها من مناجاة العلوم بلا جسم كسب جديد وكل ذلك بفضل الله وانعامه **قال** الله تعالى وإن الفضل بيد الله يؤتيه من يشاء فالمرتبة العليا للنفس الناطقة هي معرفة الصانع بماله من صفات الكمال والنزعة عن الفصان وبما صدر عنه من الآثار والأفعال

ولهذا أيضاً أربع مراتب باعتبار القوة العملية **فأولها** تذيب الظاهر باستعمال الشرايع النبوية والنواميس الالهية **وثانيتهما** تذيب الباطن عن الملحكات الرذيمة مع تقض آثارها غلبه عن عالم الغيب **وثالثتهما** تحل النفس بالصورة القدسية **ورابعها** ملاحظتها صفات الله تعالى مع قهر النظر فيها حتى تسمى كل قدرة مضمحلة في جنب قدرته وكل علم مستغرقاً في علمه الشامل بكل وجود **وكالم** انما هو فايض من جنابه **ويقوى** ذلك قول **ابن حنيفة** رحمه الله تعالى في تعريف العقدة معرفة النفس ما لها وما عليها **وهذا** ما اخذ من قول الله تعالى طامأ كسبت

وعليها ما اكتسبت **قال** البيضاوي في تفسير قوله تعالى وترى الملايكة حافين من حول العرش يسبحون بحمد ربهم فيه اشعار بان منتهى درجات العليين واعمال اربابهم هو الاستفراق في صفات الحق **هذا** ان حكمة العبادة وغايتها هي التقوى **قال** الله تعالى يا ايها الناس اعبدوا ربكم الذي خلقكم والذين من قبلكم لعلكم تتقون **شعر** ان المقصد الاقصى من التقوى هو ابتغاء وجه الله الكريم لقوله تعالى وسيجنبها الاثقى الذي يوقى ماله يتركى وما لا جد عند من بغية تجزى الا ابتغاء وجه ربه الاعلى **لسوف** يرتقى **قال** بعض المفسرين في تفسير قوله تعالى يا ايها الذين

امنوا اتقوا الله حق تقاته **هو** ان يؤتوا العبادات عن اللغات اليها **وعن** توقع المحاراة عليها جعلنا الله من عباده المتقين **وحشر** نائماً مقارمين مع الذين اتبعوا الله عليهم من النبيين **والصديقين** والشهداء والصالحين **والصالحين**

الباب الثاني
في بيان تعلق النفوس بالبدن
انكار البعض في
• هيبت البك من الحمل الاربع
• ورفاء ذات تعزير وتمتدع
• محجوبة عن كل مقوله عارفة
• وهي التي سقرت ولم تترقب

وَصَلَّتْ عَلَى كَرِهِ إِلَيْكَ وَرَتَمًا
كُرِهَتْ فِرَاقُكَ وَرِيذَاتُ تَجَمُّعٍ
شَمَّ ارْتِدَاكَ التَّلَاقُ تَوَقُّفٌ كَمَا لَانْتِصَالُ
عَلَيْهِ عَلَى سَبِيلِ جَرَى الْعَادَةِ لَمَا تَقَرَّرَ فِي الْأَصْوَالِ
أَنَّ الْأَشْيَاءَ الْمَكُونَةَ صَادِرَةٌ عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ
أَبْتَدَاءً • وَذَلِكَ التَّلَاقُ كَتَلَقُوا الْعَاشِقُ
بِالْمَعْتُوقِ بِسِلَاقٍ قَوِيٍّ مِنْهُ • وَتَلَقَّ مِنْهُ أَوْلَا
بِالرُّوحِ الْقَلْبِيَّ الْمَكُونَةَ لِأَجْوَدِ الْأَيْسَرِ
مِنْ تَخَارُغِ الْغَدَاةِ • وَطَرِيفُهُ فَإِنَّ الْقَلْبَ لَهُ تَجْوِيفٌ
لِأَجَانِبِهِ الْأَيْسَرِ تَجِدُّبِ الْيَدِ لَطِيفِ الَّذِي
فِي حِزْبِهِ تَحَارُجُ الْمُرْطَفَةُ • فَذَلِكَ التَّلَاقُ
هُوَ الْمَسْمُومُ بِالرُّوحِ عِنْدَ الْأَطْبَاءِ • وَهُوَ سَائِلٌ
أَعْمَالُهُمْ وَمِدَارُ عِلَاجِهِمْ فَيُحْصَلُ لِهَذَا الرُّوحِ

الطراز

الحيوانى بهذا التعلق قوة يسرى بالجميع
أجزاء البدن وأعماقه شمر يحصل عن القوة
لكل عضو من أعضائه قوة يتم بها نفعه يشهد
بذلك التجارب الطبية ومطالعة الكتب
الحكيمة لكن ذلك كله باذن الله تعالى الحكيم
قال الله تعالى حكاية عن موسى عليه
الصلوة والسلام • ربنا الذي أعطى كل شيء
خلقته شمر هدى • • والحمد لله وحده

وصلى الله على سيدنا محمد
وآله وصحبه وسلم
تسليماً كثيراً
دائماً إلى يوم
الدين
م

كِتَابُ الرُّوحِ فِي عِلْمِ الرُّوحِ
تأليف الشيخ الامام العالم العلامة
ابن عبد الله محمد الكافي
الحقني عالمه باطنية الجليل
والحقني محمد الوالد
وصحبه
م

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الحمد لله الذي انعم علينا بنعمة الاشباح
 والارواح • من يجار مواهب الجود والاحسان
 والصلوة على رسوله المبعوث رحمة للعالمين
 بالمعجزات والقرآن • وعلى الوصحاء
 الذين هم اولوا الحجر والرضوان • مادامت
 السموات والارض والمسلوان •
وبعد فهذا كتاب
 الروح في علم الروح
 على سبيل الرمز لا والى الالفاظ والعرفان •
 مشتمل على ثلثة ابواب كريمة يتابع كمال
 الانسان • تحفة من العوالم المحبولين على
 الاخلاق الاخوان •

١٩
فالحسن قول من قال
 حذا الجلال من الجليل وقوله •
 ان الجلال من الجليل طيل
قالباب الاول
 في بيان علم الروح
 وفي بيان ما يتعلق به
فعلم الروح هو علم يعرف به احوال
 الارواح الجزئية على وجه معتبر بحيث يكون
 وسيلة الى معرفة اعلى المطالب واصفى المقاصد
 بحسب قدرة البشر وهي معرفة الله عز وجل
قال الله تعالى وما خلقت الجن والانس
 الا ليعبدون اى ليعبدونى ويعرفونى على

٢٠
 ما فرده اهل التفسيره **والمؤمن اذ راك**
 الروح ولكنه على ما هو عليه لا يعله الا الله
 عز وجل بل اكثر الامور كذلك لكن الروح
 صار مثلاً مشهوراً في هذا المعنى لخصا به علياً
 بحسب الظاهر وان كان اظهر بحسب الباطن
 معلوماً لنا بالوجدان والبرهان ولكن المشهور
 المسلمان ما لا يدركه لا يتركه كماله
 فان العلم ببعض خير من الجهل باكل فاذا انجث
 عنه بحسب ما ينسى وتترك منه ما تعسرو
تعد **قال** الله تعالى لا يكلف الله نفساً
 الا وسعها ما **قال** الله تعالى ويسئلونك
 عن الروح قل الروح من امر ربي • **والسر**
 من الروح والعقل والقلب ههنا امر واحد

٢١
 وهو روح الانسان وهو الانسان في الحقيقة
 واما الروح الحيواني والحر الصنوبرى فهو
 مناط تغلقه به وهو مشترك بين انواع الحيوان
واظهره **قال القائل**
 • يا خادماً الجسم كمر تسقى حاجته •
 • انقلب الريح مما فيه هتزاز •
 • اقبل على الروح واستنكها فضا •
 • فانت بالروح لابلحسب انسان •
 فاللسان مرآة الجنان والجان مرآة الروح الحيوان
 والحيوانى مرآة الروح الانسانى والانسان
 هو مرآة اسرار الاكوان •
وقريب من ذلك قول من قال
 ايا جسدى العوان اعن ارادة فى شكلك لانا انت من قنارى •

صحنك ادعيني عليها غشاوة ،
 فلما أجمت ترغمت منك وعابى ،
 هل الجسم الأنطفة وشبهه ،
 تعدي دماء الطمت شرد ماى ،
 وهال هو الأظرف بول وغايط ،
 ولوانة يطلى بكل طكلام ،
 سيلقى منا كل جنس مجلسه ،
 وعنصر من ترقيبه وتسامه ،
 فاذا كان الامر كذلك فالاول والاخرى يتسا
 ان تعجل عليه بحال الاعتناء بشانه لمنافع وصلاح
 تعود من قبله اينا فالاصل في هذا الامر هو
 التزكية والتصفيه حسب ما امك القلوب
 الله عز وجل قد افلح من يكها وقد خاب من

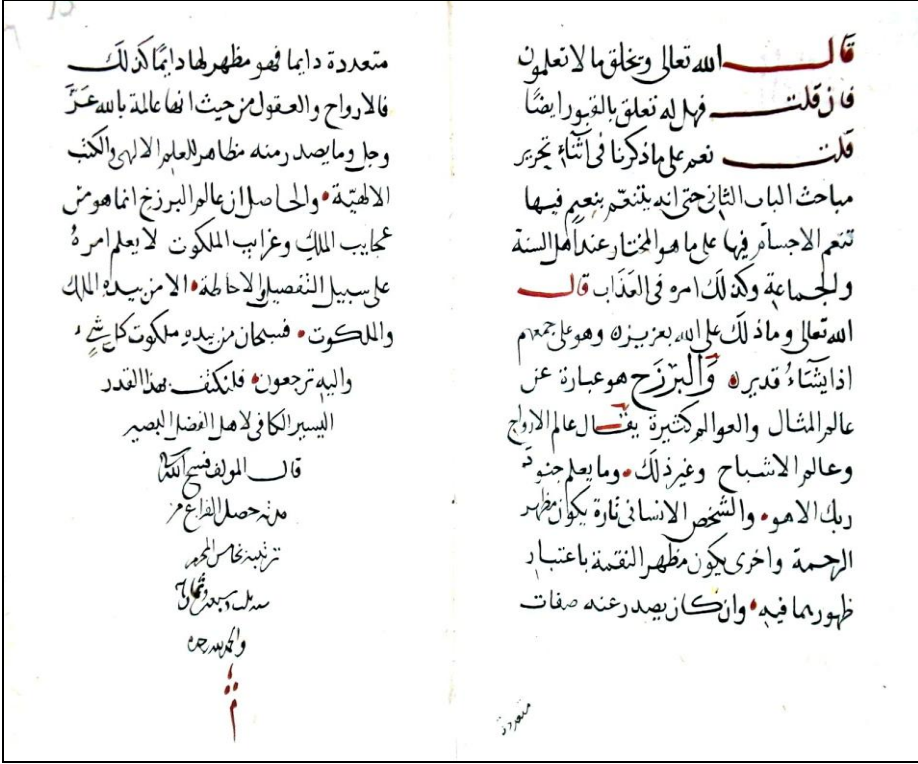
دسيها ه كما قال الله تعالى والذين جاهدوا
 فينا لنهديهم سبلنا وان الله لمع المحسنين ه
 فاذا تعسر العمل بالاصل والحال فلنعلم بالفرع
 والقال ه موضوع هذا العلم هو روح الانسا
 من حيث انه معروض للاحوال المختصة به
 على ما ياتي تفصيله فى الباب الثانى ان شاء الله
 تعالى ه وقادته هى معرفة النفوس الخريسته
 باحوالها بحيث يكون وسيلة الى معرفة الله عز
 وجل وهى سعادة الدارين فلنعرت هذه شمر
 تلك ه والمشهور انه مادى سايد فى بدن
 الانسان سريان ماء الورد فى الورد والتاسر
 الفجر والدمع فى السمسم وكسا برا الامور الساتر
 فى محالها ه وعن بعض الراغب وغيره

نحو صدده الآن
الباب الثانى فى
مسائل هذا العلم
وقواعده
 الروح جوهر على الخنار لانه قائم بذاته كساير
 الجواهر كالتماير والارض وانه حادث بخدوث
 البدن **اما الاول** فلكونه مسبوفاً
 بالعدم والموصوف بالعدم لا يكون موصوفاً
 بالقدر لتحقيق المنافاة بين العدم والقدر ه
واما بيان الثانى فلقول الله عز وجل
 شمر انشائه خلقاً آخر فالمراد من الانشاء ههنا
 هو افاضة الروح على البدن على قول اهل النفسير

ان مجرد فى حد ذاته مادى فى تعلفه فيكون
 تعلقه بالبدن تعلق المالك بمملكته وتعلق الشمس
 بهذا العالم السفلى فيكون مفيداً من وجهه واستقيلاً
 من وجه آخر فيكون كمرادتها وجمان مصقولان
فان قلت فهما يجوز التوقف فى هذه
 المسئلة **قلت** يجوز بل هو اسلم فكيف
 وانه لا تخل باى من اسود دين الاسلام وما ثبت
 جزماً وثبوتاً انه يجب علينا معرفة كونه ماديا او
 غير مادى فيكون محكم الاصل متشابه الوصف
 والحال فيكون له شبهان بهما يشبه المحكم
 من وجهه ويشبه المتشابه من وجهه آخر فيكون
 له حكمان ايضاً وانما يشير كل احدهما بقوله انا
 وهو معلوم لنا هذا القدر وهو كاف فيما

13
 ولاننا في هذا القول قول من قال ه
 وجودك ذنب لا يقاس به ذنب ه قيام النروق
 الجلي بين المقامين ه وانما ينظر اليه الله تعالى بعين
 الرحمة وانما يتعد خراب البدن باجماع السليدين
 وكذا عند الحكماء المشايخ والحكام الاشراف من
 وسائر الحكماء المعتمدين ه والظاهر ان الروح معول
 على ما تخدع بالانفاوت على ما هو المختار ههنا ويجوز
 ان يكون النزاع ههنا نزاعاً للنظري كما في الإيمان وهو
 منعم بنعم لا يعلمها كما هي الا الله تعالى عالم الغيب
 والنهاية ومقامه هو البرزخ والارواح احوال
 في البرزخ من الروح والجسد واحوال اخر على حسب
 مقاماتهم في الدنيا والآخرة ولها حالات فيه لا تعد
 ولا تحصى ه ومصداق ذلك كله هو ما اخبر
 وانه اقرب الامور من قبل الانسان مكانة شلة
 جناب ربة العزة والملكوت وان جوهره من نوع
 جوهر الملائكة مشتمل عن جميع الاجسام والاعراض
 مستحضر لها غير ملتفت اليها بل هو لا يتفعل الا اذا
 استقر من جناب الله عز وجل وتفكر في عظمته ولا ح
 له شئ من حلاله وكبرياؤه فان هناك يتلاشى
 ويفعل **قال** الله تعالى لا بدكر الله تطهير
 القلوب وهذا التقديم مشعر بالحصر والاختصاص
 في لغة العرب كافي قول الله تعالى انك نعبد
 وابالك نستعين فيكون اعلى المطالب عنده هو
 المكاشفة ثم المشاهدة على وجه يليق به
ومنه قول من قال ه
 وجودي ان اغيب عن الوجود ه مما يتدو على بين الشهود

19
الباب الثالث
في بيان حال الروح
بعد مفارقتها للبدن
 وانما في البرزخ بعد مفارقتها منه على ما حصر في مقابله
قال الله عز وجل ومن وراءهم برزخ
 اليوم يبعثون ه وسبب بعض العلماء هذه الاموات
 في الدنيا امر في الآخرة فقال ليسوا في الدنيا ولا في
 الآخرة بل هم في البرزخ ه والبرزخ هو الحجاز
 وانما عالم متوسط بين العالمين يشبه عالم الدنيا من
 حيث الاستعدادات والابعاد والاجزاع كما انه
 يشبه عالم الآخرة من حيث النورانيات والروحانيات
 والنجديات وانما اوسع من الدنيا كما انه دون الآخرة
 والله اعلم بالصواب
 الله عز وجل على لسان نبيه محمد صلى الله عليه وسلم
 بقوله ما وسعني ارضي ولا سماي وسعني قلب
 عبدي المؤمن النقي المتقي الوادع **وقال**
 رسول الله صلى الله عليه وسلم ما خلق الله عز وجل خلقا
 اكرم عليه من العقل ه وروى انه صلى الله عليه
 وسلم وصف عظيم العرش وقال قالت الملائكة
 هل خلقت شيئا اعظم قال نعم العقل فقد ظهر مسما
 ذكر ان العقل فوق دابرة الضبط والاحصاء
 وكذا لك حال الروح والغلب والانسان لما
 ذكرنا فيما مر ان المراد منها ههنا واحد عند اهل
 التحقيق والعرفان فلذلك كتب هذا الرمز لهذا الكثر
 والحمد لله رب العالمين وصلى الله على سيدنا محمد وآله
 واصحابه اجمعين ه

AMASYA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yılda iki kez (Ocak-Haziran/Temmuz-Aralık) yayımlanan bilimsel ve hakemli bir fakülte yayın organıdır.
2. Derginin yayın dili Türkçedir. Diğer dillerdeki yazıların yayımına Yayın Kurulu karar verir.
3. Dergide telif, çeviri (yazarından ve yayıncı kuruluştan izin alınmak koşuluyla), sadeleştirme, edisyon kritik, kitap-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayımlanır.
4. Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
5. Yazılara 100-150 kelime arasında Türkçe-İngilizce özet, Türkçe özetten sonra İngilizce başlık, beşer tane Türkçe-İngilizce anahtar kelime ve makale sonuna yararlanılan eserleri gösteren kaynakça eklenmelidir.
6. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.
7. Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, editörün ön incelemesinden sonra Yayın Kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı iki hakeme gönderilir.
8. Yazının gönderildiği her iki hakemden olumlu rapor gelmesi halinde yazı yayımlanır. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi halinde yazı yayımlanmaz. Bir hakem olumlu, diğeri olumsuz görüş belirtirse, üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemden olumsuz rapor gelmesi halinde yayımlanmaz. Üçüncü hakemden olumlu rapor gelmesi halinde yazı hakkında karar, raporların içeriği dikkate alınarak Yayın Kurulu tarafından verilir.
9. Yayımlanmasına karar verilen yazılarla ilgili hakem raporlarında "düzeltmelerden sonra yayımlanabilir" görüşü belirtilmişse yazı, gerekli düzeltmelerin yapılması için yazarına iade edilir. Düzeltmeler yapıldıktan sonra hakem uyarılarının dikkate alınıp alınmadığı editör tarafından kontrol edilerek son karar verilir.

10. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisine aittir. Dergide yer alan yazıların hakları saklı olup, tamamı veya bir kısmı kaynak gösterilmeden iktibas edilemez.
11. Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadan dergiye ulaştırılan yazılar değerlendirilmeye alınmaz.
12. Dergide yayımlanan yazıların dil, bilim ve hukuksal açıdan her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

AMASYA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ YAZIM İLKELERİ

Dergide yayımlanması istenen yazılar, sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

1. Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
2. Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalı ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek biçimde hazırlanmış olmalıdır.
3. Yazı, dil ve ifade yönünden, dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemeli ve makale yazım kurallarına uygun olmalıdır.
4. Makalenin hazırlanmasında bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmelidir.
5. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklaması bulunmalıdır.
6. Yazıda kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, değinilen her belge kaynaklar kısmında yer

almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.

7. Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara yer verilmemelidir.
8. **Sayfa düzeni:** A4 boyutunda kenar boşlukları üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, sol 2,5cm, sağ 2,5cm şeklinde ayarlanmalıdır.
9. **Yazı biçimi:** Metin kısmı Palatino Linotype yazı tipi, 11 punto ve başlıklar bold olarak yazılmalıdır. Ana metin kısmı satır aralığı tam, değer 14 nk, dipnotlar ise satır aralığı tam, değer 10 nk ve metinle aynı yazı tipinde 9 punto ile yazılmalıdır. Ana metin ve dipnotlar Aralık → Önce: 0,3 nk, Sonra: 0 nk şeklinde olmalıdır. Özetler 10 punto ile yazılmalıdır.
10. Makalenin başlığı ilk sayfanın başına kalın 11 punto büyük harflerle sayfa ortalanarak yazılır. Başlıktan sonra 2 satır aralığı verilerek yazar ad(lar)ı unvanlı olarak çalıştığı kurum ve e-posta adresi sayfanın sağında dipnotlu olarak yazılır.
11. Yazar adından sonra 2 satır aralığı boşluk bırakılarak özet kısmı 10 punto Palatino Linotype yazı tipi ile yazılır. Önce Türkçe öz ve anahtar kelimeler, sonra İngilizce başlık, İngilizce özet ve Keywords yazılır. Makale içeriğini yansıtan beş (5) tane Türkçe ve İngilizce anahtar kelime eklenir. Makalenin Türkçe ve İngilizce özeti 100-150 kelime arasında olmalıdır. Makale sonuna yararlanılan eserleri gösteren kaynakça eklenmelidir.
12. Makale; tablo, şekil, fotoğraf ve kaynaklar dâhil 24 sayfayı geçmemelidir.
13. Şekil, tablo ve fotoğraflar bilgisayar ortamında hazırlanıp metin içinde ya da sonunda sayfa boyutlarını aşmayacak şekilde yerleştirilir.
14. Dipnotlar sayfa altında sıralı numara sistemine göre veya metin içi (APA) şeklinde düzenlenebilir.

A- Dipnotları sayfa altında sıralı numara sistemine göre göstermede aşağıda belirtilen usullere uyulmalıdır:

a. Kitap: Basılmış eser; yazar-yazarların adı ve soyadı, eser adı (*italik*), çeviri ise çevirenin, tahkikli ise tahkik edenin,

sadeleştirme ise sadeleştirenin, edisyon ise editörün veya hazırlayanın, yayınevi, kaçınıcı baskı olduğu, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayfası.

Tek Yazarlı: Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yay., 5. bs., Ankara, 1996, s. 128.

İki Yazarlı: Nurettin Fidan, Münire Erden, Eğitime Giriş, Alkım Yay., İstanbul, 1998, s. 226.

Üç veya Daha Çok Yazarlı: Michael Peterson ve diğeri, *Akıl ve İnanç*, çev. Rahim Acar, Küre Yay., 1. bs., İstanbul, 2006, s. 79.

Derleme: Mustafa Kafalı, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, c. VI, Ankara, 2002, s. 192.

Çeviri: İbn Rüşd, *Metafizik Şerhi*, çev. Muhittin Macit, Litera Yay., İstanbul, 2004, s. 145.

b. Tez Örnek: Haydar Dölek, *Tehafütlerde Ölümsüzlük Problemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 68.

c. Yazma Eser: Yazar adı, eser adı (*italik*), kütüphanesi, varsa kütüphane bölümü, kayıt numarası, varak numarası.

Örnek: Mehmed Emin Tokadî, *Şerh-i Kelimât-ı Hâcegân*, Millet Ktp., Ali Emîrî-Şeriyeye, no: 832, vr. 18a.

ç. Hadis kitaplarında, ilgili eserin hadis alanında meşhur olan referans yöntemi kullanılmalıdır.

Örnek: Buharî, *es-Sahîh*, İman 1.

d. Makale: Yazar adı soyadı, makale adı (tırnak içinde), dergi veya eser adı (*italik*), çeviri ise çevirenin adı, yayınevi, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayı numarası, sayfası.

Telif Makale Örnek: Enver Demirpolat, "Üstad-ı Hikmet Muğlalı Palabıyık Mehmet Efendi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 15, sayı: 2, Elazığ, 2010, s. 135.

Çeviri Makale Örnek: Kasım Cabir, "İmâm Ca'fer es-Sadık'ın Fıkhnın Fikri ve Toplumsal Çerçevesi", çev. Erdoğan Sarıtepe, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 15, sayı: 2, Elazığ, 2010, s. 334.

e. Basılmış sempozyum bildirileri, ansiklopedi maddeleri ve kitapta bölümler, makalelerin kaynak gösteriliş düzeniyle aynı olmalıdır.

Örnek: Fahrettin Atar, “Fetva”, *DİA*, c. 12, İstanbul, 1995.

f. Dipnotlarda kullanılan kaynak ilk geçtiği yerde yukarıdaki şekilde tam künye ile verilmelidir. İkinci defa gösterilen aynı kaynaklar için; yazarın soyadı veya meşhur adı, eserin kısa adı, birden çok cilt varsa cildi ve sayfa numarası yazılır.

Örnek: İbn Sina, *Metafizik II*, s. 183.

g. Arapça eser isimlerinde, birinci kelimenin ve özel isimlerin baş harfleri büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Farsça, İngilizce, vb. diğer yabancı dillerdeki ve Osmanlı Türkçesi ile yazılan eser adlarının her kelimesinin baş harfleri büyük olmalıdır.

ğ. Ayetlerin Türkçe meali italik karakterle yazılmalı, referansı (sure adı, sure no/ayet no) sırasına göre verilmelidir.

Örnek: Ankebut, 29/5.

h. İnternet kaynakları: İnternet kaynaklarında yararlanıldığı tarih belirtilmelidir.

Örnek: <http://plato.stanford.edu/> (18.10.2006).

ı. Dipnot referans numaraları noktalama işaretlerinden sonra konulmalıdır.

Kaynakçanın Hazırlanması

Kaynaklar makalenin sonundaki kaynaklar bölümünde yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralanır. Kaynakların önüne sıra numarası konulmaz.

a. Kitap:

Tek Yazarlı: Aydın, Mehmet S., *Din Felsefesi*, Selçuk Yay., 5. bs., Ankara, 1996.

İki Yazarlı: Fidan, Nurettin, Münire Erden, *Eğitime Giriş*, Alkım Yay., İstanbul, 1998.

Üç veya Daha Çok Yazarlı: Peterson, Michael ve diğerleri, *Akıl ve İnanç*, çev. Rahim Acar, Küre Yay., 1. bs., İstanbul, 2006.

b. Tez:

Dölek, Haydar, *Tehafütlerde Ölümsüzlük Problemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

c. Makale:

Demirpolat, Enver, “Üstad-ı Hikmet Muğlalı Palabıyık Mehmet Efendi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 15, sayı: 12, Elazığ, 2010.

d. Basılmış sempozyum bildirileri, ansiklopedi maddeleri ve kitapta bölümler:

Ay, Mehmet Emin, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Öğretim Elemanlarından Beklentileri”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000.

Atar, Fahrettin, “Fetva”, *DİA*, c. 12, İstanbul, 1995.

Ege, Remziye, “Din Hizmetlerinde (Dini) İletişim ve Rehberlik,” *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan, Remziye Ege, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.

B- Metin içi (APA) göstermede aşağıda belirtilen usullere uyulmalıdır:

APA Metin İçi Gösterme

Alıntı sonu tek yazar: (Hökelekli, 2010:25), alıntı sonu çift yazar: (Hökelekli, 2010:25; Peker, 2014:28) biçiminde gösterilir. Çalışmanın bütününe gönderme biçiminde alıntı: (Hökelekli, 2010; Peker, 2014) biçiminde gösterilir. Yazar sayısı ikiden fazla ise: (Karacoşkun vd., 2013:49) biçiminde gösterilir. Anonim yayına gönderme: (Anonim, 1997:18) biçiminde, aynı soyadını taşıyan yazarlarda isim ve soyadı birlikte yazılır. Kişisel görüşmeler metinde yer almalı, kaynakçada gösterilmemelidir: (A. Efil, kişisel görüşme, 20 Ekim 2012) Kuruma gönderme (Türkiye İstatistik Kurumu, 2013), web adresine gönderme: (www.tdk.gov.tr,2012)

APA Kaynakçanın Hazırlanması

Kaynaklar yazarların soyadına göre alfabetik olarak sıralanır. Eğer yazar adı yoksa yapıt adı esas alınır. Bir yazarın birden çok yapıtı kullanılmışsa kaynaklar kronolojik sırayla yazılır. Bir

yazarın aynı yıl yayımlanmış birden fazla yapıtı kullanılmışsa yapıt adlarının alfabetik sırasına göre “2008a”, “2008b” şeklinde sıralanır.

Tek Yazarlı Kitap

HÖKELEKLİ, H. (2010). Din Psikolojisine Giriş, İstanbul: Dem Yayınları.

İki Yazarlı ya da Editörlü Kitap

FİDAN, N.- ERDEN, M. (1998). Eğitim Bilimine Giriş, İstanbul: Alkım Yayınları.

Çok yazarlı kitap

ATKINSON, R. L.- ATKINSON, R. C.- SMITH, E. E.- BEM, D. J.- NOLEN HOEKSEMA, S. (2002). Psikolojiye Giriş, Çev.: Yavuz Alogan, 2. Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınları.

Dergide Makale

SUBAŞI, N. (2004). “İmam Hatip(li)ler Üzerine: Teolojik Birikimin Modern Kaynakları”, Değerler Eğitimi Dergisi, c. 2, Sayı: 6, 115-132.

Sözlük

Türk Dil Kurumu. (1969). Türkçe Sözlük (genişletilmiş baskı), Ankara: TDK.

Yayımlanmamış Yüksek lisans/Doktora Tezi

AYDIN, A. R. (1995). Dini İnkarnın Psiko-sosyal Nedenleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

C- Dergimizde kullanılan bazı genel kısaltmalar:

Aktaran	: akt.
Bakınız	: bkz.
Baskı	: bs.
Cilt	: c.
Çeviren	: çev.
Derleyen	: der.
Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi	: DİA
Editör	: ed.
Hazırlayan	: haz.
Hazreti	: Hz.

180 | Yayın ve Yazım İlkeleri

Hicri	: H.
Karşılaştırınız	: krş.
Kütüphane	: Ktp.
MEB İslam Ansiklopedisi	: İA
Miladi	: M.
Neşreden	: nşr.
Numara	: no:
Ölüm Tarihi	: ö.
Sadeleştiren	: sad.
Sayfa	: s.
Sayı	: sayı:
Tahkik	: thk.
Tarih yok	: ty.
Üniversite	: Ü.
Varak	: vr.
Ve benzeri	: vb.
Ve devamı	: vd.
Yayın yeri yok	: yy.
Yayınevi, yayınları	: Yay.